

7 PAMOKSLAI

**Pamokslas, [sakytas]
Varšuvos JM kun. pijorų
Kilmingųjų kolegijos koplyčioje
ten besilavinantiems jaunuoliams
pirmą sekmadienį po Trijų Karalių,
1775 metais [Apie Dievui ir tėvynei
naudingo jaunimo auklėjimą]**

Cum esset JESUS annorum duodecem... proficiebat sapientiâ et gratiâ apud DEUM et homines.
Lucae 2do.

Kai Jėzus buvo dvylikos metų... augo išmintimi ir malone Dievo ir žmonių akyse. Iš šv. Luko evangelijos 2 skyriaus¹.

Kaip tik tokia amžiuje įgyjama išminties apie būdus pelnyti Dievo ir žmonių palankumą ir kaip tik tokia esmingiausia žmogiškos prigimties priedermė – [jau] pirmaisiais savo gyvenimo metais išmokti griežtas Dievui malonaus ir pasauliui naudingo gyvenimo taisykles. O abiejų dalykų tobulą pavyzdį mums parodo šiandien skaitomos Evangelijos [ištrauka] apie dvylikametį Jėzų: *cum esset JESUS annorum 12. proficiebat sapientiâ, et gratiâ apud DEUM et homines*. Iš tiesų žmonių bendrijoje nėra nė vieno luomo, kuris nerastų sau sektino elgsenos pavyzdžio Kristaus gyvenime ir mokyme; juolab tau, kilniausias tautos jaunime, suburtam čia lavintis, negalima įsivaizduoti puikesnio saviugdos pavyzdžio už Evangelijoje parodytą Dievo Sūnaus elgesį. Pirmasis žingsnis protingo gyvenimo link yra potraukis prie Dievo ir religija; Kristus yra jums to pavyzdys: *ascendentibus illis Jerosolimam remansit illic puer JESUS*². Antras žingsnis siekiant išminties yra jos ieškojimas tarp protingųjų, uoliai klausinėjant ir nuolankiai klausant; Kristus tai jums teikia kaip sektiną dalyką: *invenerunt in medio doctorum audientem eos et interrogantem illos*³. Tolesnis žingsnis tobulinantis privalomuose moksluose yra dėkingas savo protėvių atminimas ir savo tėvų šlovės bei doros išlaikymas; Kristus šiuo požiūriu yra jums nuostabus pavyzdys: *in his quae Patris mei sunt, oportet me esse*⁴. Pagaliau paskutinis ir svarbiausias edukacijos principas yra geranoriškas nuolankumas valdantiems ir dėkingas bei norus paklusnumas mokytojams; Dievo Sūnus jums [šią priedermę] palengvina, paklusdamas savo tėvams: *venit Nazareth, et erat subditus illis*⁵. Ir kadangi [kaip tik dėl tokios] elgsenos Kristus augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms, tokie pat turėtų būti ir jūsų edukacijos vaisiai: kad jūsų mokslai, jūsų sugebėjimai ir jūsų išmintis dėl krikščioniško pamaldumo darytų jus malonius Dievui, o dėl pilietinių dorybių – naudingus tėvynei; *proficiebat sapientiâ et gratiâ apud DEUM et homines*.

Todėl šią dieną, specialiai skirtą jūsų, garbingieji jaunuoliai, pamaldumui, kai pats Kristus, mūsų religijos galva ir įkūrėjas, [savo gyvenimu] rodo jums pavyzdį, kaip elgtis įgyjant tokį išsilavinimą kaip jūsų, leiskite man keletu žodžių priminti jūsų dabartinės padėties priedermes, – kaip turėtų jums

¹ Kai Jėzui sukako dvylika metų [...] augo išmintimi, metais ir malone Dievo ir žmonių akyse (Lk 2, 42. 52).

² [...] jie nuvyko į Jeruzalę. [...] vaikas Jėzus pasiliko Jeruzalėje [...] (Lk 2, 42–43).

³ [...] rado jį šventykloje, sėdintį tarp mokytojų, besiklausantį jų ir juos beklausinėjantį (Lk 2, 46).

⁴ [...] man reikia būti savo Tėvo reikaluose (Lk 2, 49).

⁵ [...] grįžo į Nazaretą. Jis buvo jiems klusnus (Lk 2, 51).

praversti tos puikios jūsų jaunystės dienos, idant taptumėt vyrais, maloniais Dievui ir žmonėms, naudingais tėvynei ir sau.

Jeigu dabar kalbėčiau vien vaikams, nepažįstantiems proto galios; jeigu kalbėčiau vaikams, turintiems likti nežinomiems prastuolių minioje; jeigu kalbėčiau vaikams, kuriems likimas teskyrė gimti baudžiauninkais ir [visą gyvenimą dirbti] nežymius darbus, tenkinant būtiniausius poreikius; jeigu kalbėčiau vaikams, neturintiems vilties [pasiekti] aukštų valstybinių pareigų, postų ir titulų, arba turintiems atsiduoti atsiskyrėliškam gyvenimui [ir] asmeniškai, niekieno neįvertinamai dorybei; pagaliau jei kalbėčiau jums anais laikais, kai visa tai pas mus džiaugsmingai klestėjo – ir tikėjimas, ir dora, ir laisvė, ir laimė, ir tautos šlovė, ir valdovo autoritetas, ir ištikimybė monarchams, ir valdžia, ir teisingumas, ir [gėrybių] gausa, ir šalies saugumas, ir taika, – nebūčiau tuomet taip įpareigotas sutelkti visą savo proto ir religinių įsitikinimų galią, [kad parodyčiau], kaip svarbu kilmingai jaunuomenei išmokti naudotis jai teikiama edukacija. Tačiau šiandien [turiu] kalbėti jums, besididžiuojantiems tikrojo dalykų pažinimo šviesa, jums, žinantiems savo aukštą kilmę, jums, augantiems tokiu tėvynei sunkiu ir nelaimių kupinu metu, jums, kurie turėsite atėjus laikui prisidėti prie įstatymų leidėjų ir [valstybės] valdytojų, jums, žvelgiantiems į baisų [visokeriopo] pakrikimo antplūdį ir visuotinį sugedimą, pagaliau jums, vienintelei vilčiai, kad kada nors [jūsų pastangomis] tauta bus laiminga. Ak, iš tiesų, apsiimdamas jums kalbėti pervertinau savo jėgas, tačiau ne proto tiesų ir religijos galią, kurios man pakanka, kad jūsų puikuose protuose ir pagedimo nepaliestose širdyse sėkmingai įdiegčiau reikiamus įsitikinimus. Taip [tad] yra, kilniausiasis jaunime: kai jūsų protas, kurį mokslu apšviečiate, [ir] jūsų tikėjimas, kurį dorybėmis savo širdyse įtvirtinate, jums aiškiai nurodo, kokios yra jūsų priedermės Dievui ir tėvynei, monarchui ir įstatymams, savo giminei ir jos garbei, bendrapiliečiams ir sau, pagaliau kokie dėkingi turite būti už tas aplinkybes, kuriomis lavinatės, – jei visa tai norite aiškiai suvokti ir iki galo perprasti, privalote pripažinti, jog šitaip turite išnaudoti savo edukacijai skirtą laiką. Visų pirma, kad religingumu, be kurio iš tiesų negalima būti naudingam tėvynei, patiktumėt Dievui, – ir tai yra pirma pamokslo dalis. Antra, kad dorybėmis, be kurių negalima patikti Dievui, būtumėt naudingi žmonėms, – ir tai yra antras teiginys. Nebūsite malonūs Dievui, nebūdami naudingi žmonėms, ir nebūsite iš tiesų naudingi žmonėms, nepatikdami Dievui. Štai kodėl Dievo Sūnus yra jums pavyzdys, [parodantis], kokia svarbiausia jūsų edukacijos pareiga; apie tai ir bus šiandieninė mano trumpa kalba jums.

O Dievo Sūnau, kuris nepagailėjai viso savęs dėlei žmonių giminės išganymo, suteik malonę šioms jaunutėms širdims, kad pajėgtų laikytis senųjų tiesų [ir] kad padedant Mergelei Marijai kiekvienas [sulauktų] patvirtinimo, jog augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms: *proficiebat sapientiā et gratiā apud DEUM et homines.*

Pirma dalis

Neabejotina, kad perbėgę mintimis viso pasaulio permainas ir būdus, kaip griuvo valstybės ir monarchijos, tikrai nerastume tokio amžiaus, kokiam mes dabar gyvename, nei tokių pasaulio valdymo mechanizmų, kokiais šiandien naudojamesi, nei normų tokios politikos, kokia šiandien vadovaujasi tautos, nei tokio drausmės pašlijimo visose srityse, kokį regime. Ir vis dėlto aštuonioliktam amžiui teko garbė vadintis apšviestuoju. Tiesa, kad matom daug netvarkos, bet kada gi buvo pasiekta tvarka pirmiau nepatyrus netvarkos? Tiesa, kad matom didelį papročių sugedimą, bet kada gi geriausiai būdavo suvokiamas poreikis ir [randami] būdai [tuos papročius] taisyti, jei ne pažinus nelemtus sugedimo vaisius? Pagaliau tiesa, kad matom smarkiai nusilpusį pamaldumą bei ištikimybę įstatymų ir religijos drausmei, bet argi ne tuomet geriausiai atsiskleidžia tikrosios dorybės, kai yra priverstos kovoti su vis stiprėjančiom [savo] priešingybėm? Tokios yra pasaulį valdančios Apvaizdos paslaptys, kad iš vienujų nuopuolio randasi kitų laimė; iš vienujų klaidų ir paklydimų sukaupiamos kitų žinios ir išmintis; iš vienujų pakrikimo, savivalės ir pačios nedorybės gimsta kitų garbingumas, drausmė ir nepriekaištinga dorybė; ir tai jums, garbingieji jaunuoliai, teikia paguodą, o jūs tautai – laimingą viltį, kad [šio] amžiaus apšvieta, įveikdama jo sugedimą, nepaisydama visokių jus

sugadinti besikėsinančių pagundų, gaunamo išsilavinimo [padedama], patrauks jūsų geras širdis įgyvendinti tą geidžiamiausią tiesą, – kad patiktumėt Dievui religingumu, be kurio negalite būti naudingi tėvynei. Kuo būtent? Ogi protu, nušviestu išmanymo apie Dievą, tikėjimą ir žmonių bendrabūvio dėsnius, širdimi, išugdyta pamaldumo, teisingumo ir žmoniškumo [dvasia], [taip pat] maloniais, padoriais ir dorybingais papročiais; o kai šitaip jau bus parengti ir protas, ir širdis, ir papročiai, – ak, kokius malonius Dievui ir naudingus tėvynei padarys jus jūsų edukacija! Skirkime visam tam truputį daugiau dėmesio.

I. Iš tiesų svarbu turėti jaunystėje žmogaus vertais mokslais apšviestą protą, bet nepalyginamai svarbiau patikimu proto autoritetu sutvirtinti religijos žinias. Tai yra svarbiausias jaunystės pranašumas ir pirmosios vaisingos pamaldumo sėklos; šviesa tikėjimo, kurį priėmėte dar savo kūdikystės dienomis, yra ypatinga Dievo dovana jums, [tad] padaryti [savo] protą pavaldų tai aukščiausiai šviesybei yra privaloma jūsų duoklė Dievui. Tikėjimo mokslas – tai jūsų pirmoji abėcėlė, kuriai turi atsidėti jauni protai, šio mokslo aukštumos yra pirmasis jūsų išmėginimas, greitas [jo] perpratimas – jūsų auka dangui! „Be to vertingo mokslo visi kiti sugebėjimai tėra tuštybė ir nuostolis, – sako šventas Paulius, – *existima omnia detrimentum esse, propter scientiam JESU Christi Domini Nostrī!*“ Tas mokslas turi būti jums užvis svarbiausias ir mieliausias, nes pirmiau esat krikščionys, nei užimat kokią padėtį, tarnybą ir pareigas. „Pats tas mokslas yra amžinasis gyvenimas, kelias ir tiesa, – sako šventas Jonas, – *haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum DEUM verum, et quem misisti JESUM Christum.*“⁶ Būkite didūs užimamom pareigom, autoritetingumu ir kilnumu, tačiau be religijos mokslo ir jos pagrindo nei jūs iš žmonių, nei žmonės iš jūsų nesulauks laimės. *Magni hi sunt passus, sed extra viam*⁸, – sako šventas Augustinas. Būkite didžiai mokyti ir išmintingi, nepaprastai geros širdies ir paslaugūs, sukaupe didelius turtus ir garbingi, tačiau be religijos mokymo ir jos pagrindo tuščia bus jумыse amžinos laimės viltis, – *magni hi sunt passus, sed extra viam*. [Galbūt] maištingas jūsų protas puls tirti dieviškus slėpinius, sukils aikština nuovoka [ir ims] gvildinti praamžių ištarmes, mesis paviršutiniškas lengvabūdiškumas paskui blyškų atšvaitą, draikydamas Dievo šventovėje slypinčias paslaptis, – didūs tai dalykai, tačiau negerai jums! *Magna haec sunt, sed non bona*⁹. Su pasimėgavimu knaisiojamas po dieviškojo apreikimo tiesas, postringaujama apie nuostatus, galiojusius dar prieš laikų pradžia, tyrinėjamos Aukščiausiojo kūrybos priežastys. Didūs tai iš tiesų dalykai, tačiau negerai jums, – *magna haec sunt, sed non bona*. Netinkamas tas kelias protą apšviesti, netinkamas [jūsų] amžius spręsti apie tikėjimo sunkumus ir netinkamas jūsų padėties [žmonėms būdas] tyrinėti tiesą, kuria reikia [tiesiog] tikėti, – *magna haec sunt, sed non bona*. Pripažinti Dievo autoritetą, gerbti jo ištarmių paslaptis, su meile vykdyti jo įsakymus, žinoti, kaip griežtai privalomi jo paliepimai, patirti žmonių bendrijai teikiamo jo mokymo saldybę – štai kas puikiausiai nušvies jūsų protus ir padarys Dievui malonias jūsų širdis.

II. Dėl amžiaus apšvietos nyksta šiandien tas paklydimas, kai buvo galvojama, kad dorybė tėra galima aklinau užmūrytose tvirtovėse; kai buvo manoma, kad pamaldumas esti tik po tam tikro sukirpimo, spalvos ir rūšies drabužiu; kai buvo tikima, kad dėl amžinosios laimės būtina išsižadėti tėvynės, krašto ir visų žmonių; kai buvo mokoma, kad tik išoriniu griežtumu akis badantis asmuo turi teisę į Dievo ir dangaus malonę. Jūs, kilniausieji jaunuoliai, savo asmeniniu [pavyzdžiu] turite įtikinti aklo asketizmo klaidingumu ir įrodyti religijos triumfą, kai krikščioniškos edukacijos galia šiose pamaldžiose mokyklose Dievui parengę širdis, atėjus metui pasirodysite pasauliui kaip tikri krikščionys, nepriekaištingi teisėjai, teisingiausi pareigūnai, geriausi įstatymų leidėjai, ištikimiausi valdovo pavaldiniai, naudingiausi piliečiai ir dorybingiausi žmonės. Sugėdinsite libertinizmą, [rodydami] pagarbą švenčiausioms religijos apeigoms, sugėdinsite paperkamą teisingumą, uoliai rūpindamiesi, kad būtų priimami sąžiningi ir įtarimo nekeliantys [teismo] sprendimai, sugėdinsite

⁶ Aš iš tikrųjų visa laikau nuostoliu, palyginti su Kristaus Jėzaus, mano Viešpaties, pažinimo didybe (Fil 3, 8). Šio sakinio pradžia pamoksle kiek kitokia: „Laikykit, kad visa kas yra nuostolis, palyginti su mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus pažinimu.“

⁷ O amžinasis gyvenimas – / tai pažinti tave, / vienintelį tikrąjį Dievą, / ir tavo siųstąjį Jėzų – Mesiją (Jn 17, 3).

⁸ Dideli yra šie žingsniai, tačiau pro šalį.

⁹ Didinga tai yra, tačiau negera.

žiaurumą ir stačiokiškumą, maloniai ir žmoniškai elgdamiesi tiek su savaisiais, tiek su svetimaisiais, sugėdinsite įžūlumą ir laukinį, maištingą priešiskumą aukščiausios šalies valdžios įstatymams, ramiai jiems paklusdami ir mielai elgdamiesi pagal [nustatytą] tvarką. Štai [jums] vaizdinys pagal religijos normas išauklėtos širdies, štai pavyzdys, kokios turi tapti jūsų širdys, štai toks turi būti jūsų edukacijos rezultatas: apšviestas protas, parengta širdis ir išugdyti dailūs papročiai.

III. [Kartais] mokytiesiems [išsakomas] tikrai nemalonus priekaištas, kad išaugus sugebėjimams ir mokytumui, sumenksta dori, taurūs ir nepriekaištingi papročiai: *postquam docti prodierunt, boni desunt*¹⁰. Tačiau neabejotina tiesa yra tai, kad šio papeikimo gali sulaukti tik tie mokslai, kurie iškyla ant doros ir moralės griuvėsių, kurių tikslas yra tuštybė, o pagrindas – paviršutiniškumas. Pradėjusieji [savo] šalyje mokymą ir švietimą visada sulaukdavo panašių priekaištų, tačiau, kai laikui bėgant paskleista šviesa pripildydavo kurią nors šalį apšvietos, jų [t. y. gyventojų] širdys netrukus palinkdavo prie dorybingų ir taurių papročių. Prastai valdomos aistros geba didžiausias proto puošmenas panaudoti bjauriausiems pasaulio padariniams ir gėdingiausiems poelgiams, tačiau iš pagrindų apsišvietęs protas visuomet yra pajėgus net audringiausius geismus palenkti savo bei visuotinei laimei. Katono¹¹ proto šviesumas jo dorybingumui buvo ne kliūtis, bet pagalba ir pagrindas. Sokrato teisingumas augo kartu su jo proto šviesa. Bet kas man tie pagony, – šv. Ambraziejus¹² buvo Bažnyčios šviesulys dėl savo išminties, o pavyzdys tikintiesiems dėl savo papročių; Jeronimas¹³, Augustinas¹⁴, Chrizostomas¹⁵ yra didūs dėl savo mokytumo, o šventi – dėl gyvenimo būdo. Sully (Suly)¹⁶, Bossuetas (Bosuetas)¹⁷, Fénelonas (Fenelonas)¹⁸ Prancūziją apšvietė protu, o tautą džiugino dorybėmis. Zamoyskis¹⁹, Załuskis (Zaluski)²⁰, Konarskis²¹ pašaliečius stebino didžiu mokytumu, o [savo] kraštiečius ugdė taurių papročių pavyzdžiu. Todėl jūsų, kilnieji jaunuoliai, apšviestumas, kurio čia taip gausiai iš tyrų šaltinių semiatės, turi padėti jums siekti taurių ir nepriekaištingų papročių, kuriuos religija pagrįs, mokslas sutvirtins, o pagirtinas noras prilygti savo dorybingiems protėviams padarys amžinus ir nekintamus. Pažino Europos tautos jūsų protėvių ir giminės pradininkų dorų papročių šlovę, matė amžinos atminties knygoje tuos vardus, kuriais jūs didžiuojatės. Jumyse jos [t. y. tautos] įžvelgs anuos lenkų vyrus, kurių giminės tęsėjai jūs esate, – *et qui viderant eum, dicent ubi est?*²² Klausinės, kas liko iš anų žymiausių šlove ir aukštomis pareigomis giminių, kurių kraujas teka jumyse: *et dicent ubi est?* Kur tų giminių dora, kadaise buvusi paveldima [iš kartos į kartą]? Kur nesavanaudiškas visuotinės gerovės siekis, įgimtas toms šeimoms? Kur tų niekada neišnykusių giminių vyrų narsa? *Et dicent ubi est?* Kur nuoširdumas, tas senųjų lenkų bruožas, kur pareigingumas ir nepriekaištingas sąžiningumas, tokie būdingi [tai] tikratikių tautai, kur teisingumas, ištikimybė karaliams ir paklusnumas įstatymams, tas vienintelis lenkų tėvynės pasididžiavimas? *Et dicent ubi est?* Tu, kilniausiasis jaunime, turi atsakyti į šiuos klausimus, tie papročiai turi būti tavo gaunamos edukacijos rezultatas, o apsišvietęs protas, tinkamai parengta širdis ir dorybingas gyvenimo būdas,

¹⁰ Kai tampa mokyti, nustoja buvę geri. Seneka, *Epistulae* 95, 13.

¹¹ *Katonas, Markas Porcijus* (234–149 pr. Kr.), senovės romėnų valstybininkas ir rašytojas. Buvo laikomas stojiško respublikono idealu.

¹² *Ambraziejus* (apie 340–397), šventasis, Milano vyskupas, vienas iš keturių didžiųjų Vakarų Bažnyčios Tėvų, teologas, poetas.

¹³ *Jeronimas* (apie 340–420), šventasis, vienas iš keturių didžiųjų Vakarų Bažnyčios Tėvų, Biblijos vertėjas į lotynų kalbą.

¹⁴ *Augustinas* (354–430), įtakingiausias krikščionių teologas, filosofas, vienas iš keturių didžiųjų Vakarų Bažnyčios Tėvų.

¹⁵ *Chrizostomas*, arba Jonas Auksaburnis (apie 350–407), Rytų Bažnyčios Tėvas, daug prisidėjo prie religinio mokymo reformavimo.

¹⁶ *Sully, Maksimilian de Béthune* (1560–1641), Prancūzijos politikas, Henriko IV finansų ministras. Pertvarkė finansų sistemą, pagerino žemės ūkį ir pramonę.

¹⁷ *Bossuet, Jacques Bénigne* (1627–1704), žymus prancūzų teologas, pamokslininkas ir Bažnyčios politikas.

¹⁸ *Fénelon, François de Salignac de la Mothe* (1651–1715), Kambre arkivyskupas, žymus teologas, pamokslininkas, pedagoginių raštų autorius.

¹⁹ *Zamoyski, Andrzej* (1716–1792), Lenkijos kancleris (1764–1767), nuo 1757 m. priklausė senatui. Iš pradžių palaikė seną Lietuvos–Lenkijos valstybės santvarką, bet vėliau prisidėjo prie Čartoriskų reformų projektų.

²⁰ *Załuski, Jozef Andrzej* (1702–1774), Lenkijos Bažnyčios ir valstybės veikėjas. Garsėjo didžiule biblioteka, kurią buvo paskyręs viešam naudojimui. Jo brolis *Andrzej Stanisławas Załuski* (1695–1758) buvo Lenkijos kancleris (1735–1745), rūpinosi mokslu ir švietimu. Eidamas vyskupo pareigas, sinodų nutarimais stengėsi pagerinti bažnytinę tvarką.

²¹ *Konarski, Stanisław* (1700–1773), žymus lenkų pedagogas, publicistas, pijorų mokyklų reformatorius.

²² Ir kas buvo matęs jį, sakys – kur yra? Plg. Job 20, 7: Tie, kurie jį pažinojo, klaus: „Kur jis dabar?“

darydami jus malonius Dievui, padarys naudingus tėvynei; mat lygiai taip pat negalima patikti Dievui, nesant naudingiem žmonėms, kaip negalima būti iš tiesų naudingiem žmonėms, jei Dievas nėra jums visiškai patenkintas. Taigi dar kartą: toks turi būti jūsų edukacijos rezultatas; o [toliau] jau antras trumpas komentaras. Prašau jam dar šiek tiek kantrybės.

Antra dalis

Dora, sujungta su protu, ir protas, doros palaikomas, – jei tos dvi savybės yra būdingos vienam [ir tam pačiam] asmeniui, [tuomet] užtikrina būsimą jo laimę ir teikia tikrą pranašumą. Protas retai pataiso prastos edukacijos trūkumus, o štai edukacija paprastai taiso proto klaidas ir nusižengimus. Tačiau ir protas, ir dora, ir iš jų abiejų kylanti edukacija tik tuomet nusipelno tikrojo pagyrimo, kai visų savo užmojų tikslu laiko naudingumą kitiems. Jaunimo edukacija išmintingiausių įstatymų leidėjų yra pripažinta visuotinės krašto laimės šaltiniu. Solonas ir Likurgas laikė ją vieninteliu gerovės ir tvarkos pagrindu, nors ir kokie geri įstatymai būtų leidžiami. Tebūna puikiausi ir tobuliausi nurodymai visų tarnybų, luomų ir turtinės padėties žmonėms – viskas veltui, jei edukacija pirmiau neparengs asmenybių, kurios sugebėtų tuos įstatymus vykdyti. Visa tai, drauge paėmus, parodo svarbiausią besilavinančiųjų pareigą, – kaip kiekvienas jų turi stengtis tapti naudingas kitiems. Tai yra bendra visų pareiga, tačiau jūs, kilniausieji jaunuoliai, besilavinantys šiuo ypač nepalankiu metu, kūnu ir dvasia turite ruoštis pasiaukoti dėlei visuomenės naudos tėvynės gerovei, atsižvelgdami į tai, kas esate, ir į tas aplinkybes, kuriomis gyvenate. Jums pakaks vien šių dviejų pastabų, jas gerai apmąstykite.

I. Juk tai jūs esate svarbiausių tautos žmonių sūnūs, juk tai jūs esate palikuonys tų, kurie pradėjo garsinti lenkų vardą! Juk tai jūs esate didžiųjų vardų, rangų ir turtų paveldėtojai, juk tai jūs esate tėvynei didžiai nusipelnusių šeimų ir giminių išlikusi kibirkštėlė!.. Bet kas visa tai tėra be doros, garbingumo ir gerų papročių, jei ne niekingas ir pasibjaurėtinas niekšiškumas, šleikštesnis už paskučiausio valkatos votis? Toks apibūdinimas, regis, jums nemalonus, bet aš tuojau pat kreipiuosi tiesiai į jūsų protus – argi [jis] neteisingas? Juk tai jums lemta atnešti savo tėvams šlovę arba ją suniekinti. Juk tai jums lemta užbaigti [jų] darbus: arba galutinai palaidoti tėvynę, arba padėti jai kaip nors pakilti iš griuvėsių. Seni ir pražilę vyrai savo pareigas užleis jums, jaunučiams, kitaip lavintiems negu jie. Paliks pasaulio teatrą, giriami ar peikiami už savo elgesį, jūs užimsite jų vietas, kad išlaikytumėt jų šlovę ar tęstumėt jų klaidas. Paliks jums postus, pareigas ir rangus, jų našta ir pastangos taps jūsų rūpesčiu, [jūsų] sąžinės ir garbės reikalu. Ir kaip jūs dabar prisimenat protėvius pagal jų darbus bei [sugebėjimą] tvarkytis, taip ir jums reikia atminti, kad patys savo ruožtu sulauksit būsimų kartų neapykantos ar dėkingumo. O jūsų edukacija dabar bus tiedviem [dalykam] vienintelis paskatinimas ir dvasia, štai tokia jūsų naudingumo tėvynei pareiga, atsižvelgiant į jūsų asmenybes; juk neįmanoma įsivaizduoti, kad būta kokių kitų, svarbesnių, tėvynės nuopuolio ir tautos nelaimės priežasčių, išskyrus netinkamai panaudotą, nors ir geriausią, edukaciją tų, kurie turėjo imtis pareigų, krašto reikalų ir poreikių?

Grįžkime mintimis pažiūrėti, kaip, pavyzdžiui, maždaug prieš trisdešimt metų [savo] edukacija pasinaudojo tie asmenys, kurie dabar kuo puikiausiai prisidėjo prie tėvynės pražūties ir tautos smukdymo. Nežinomi jiems buvo jokie kiti jausmai, tik savivalė vietoj išmintingos laisvės, tik pramušgalviškumas ir plėšikavimas vietoj narsumo ir drąsos, tik troškimas įgyvendinti įžūlius sumanymus vietoj įstatymų ir teisingumo, tik sau nemielų asmenų persekiojimas vietoj sąžiningų teismo sprendimų, tik panieka valdovui ir jo ignoravimas vietoj rūpinimosi tėvynės teisėmis ir laisvėmis. Ir kas gi, o Dieve, turėjo išeiti iš tokios edukacijos, jei ne tai, į ką mes su skausmu žvelgėme ir dėl ko gretimos tautos, lig soties iš mūsų prisijuokusios ir išsityčiojusios, pačios pagaliau pradeda gailėti ir užjausti.

O jaunučiai nelaimingos ir apiplėštos motinos sūnūs! Vien jūs teikiate viltį, kad, atėjus laikui, uoliai remdami mylimo tėvynės tėvo pastangas ir darbus, nušluostysite tautos ašaras ir pripildysite monarcho širdį tobuliausios paguodos! O puiki jaunoji apleisto ir sutrempto vynuogyno atžala! Vien tik viltis sulaukti tavo saldžių vaisių saugo nuo sielvarto širdis, tebepuoselėjančias pilietiškumo ir

laimingos laisvės jausmus! Taigi atminkite, pritaikydami [kiekvienas] sau, kad tai yra asmeniškas ir svarbiausias jūsų interesus: savo išsilavinimu naudotis taip, kad neštumėt laimę kitiems, išlikdami dorybingi ir nepaliaujamai stengdamiesi patikti Dievui; juolab atsižvelgiant į tas aplinkybes, kuriomis gyvename. O, kaip jautrios dorybei širdys stengsis sutelkti visas jėgas, kad taptų tėvynės vertais piliečiais, remdamosi dora, be kurios ir pačiam Dievui patikti negalima!

II. Kokias pasaulio permainas jums tenka regėti tikėjimo Dievu ir religijos požiūriu? Kokie pasikeitimai Bažnyčios svarbos, valdžios ir jos tarnų atžvilgiu? Kaip keičiasi požiūris į smukusią drausmę, taip pat į nuomonių bei požiūrių laisvę? Juo labiau [reikia] apsvarstyti aplinkybes, susiklosčiusias dėl sumaišties šalyje, dėl tėvynės sunkumų, išdraskymo ir negalėjimo išsigelbėti, dėl nusilpusių valdymo ir valdžios mechanizmų, kaimynų gudrumo ir veiksmy mūsų atžvilgiu, dėl visos tautos silpnumo ir kokiais būdais buvome į tai įstumti. O, ką gi kenčia širdis jauno piliečio, kuris jau turi bent tiek proto, kad žino, kas yra gera, o kas bloga, bei supranta, kad tai jo tėvynė nyksta ir kad jam visą gyvenimą teks būti jos nelaimingu piliečiu! Patyrė kraštas nelaimę, kokios dar per amžius neregėjo, apgalvojo mylimas tėvynės tėvas vienintelį būdą, kaip sustiprinti žlungančią tautą – atgaivinti krašte viešąją edukaciją. Tokiam didžiam sumanymui įgyvendinti atrinko iškiliausius tautos žmones, pats apsiėmė būti šio darbo vadovu ir galva, labiausiai išsilavinusius krašto vyrus pasikvietė sau į pagalbą, pradėjo su jais sėkmingai [žadinti] tautos atgimimo viltį. Darbuojasi tie apmirusių laisvių gaivintojai, puoselėdami jas ir siekdami laimės. Jūs, kilniausieji jaunuoliai, turite būti pirmuoju jų pradėto darbo ir pastangų vaisiumi. Štai kokios yra tos aplinkybės, kuriomis besilavinantis kilmingas jaunimas išpuoselėta širdimi turi jausti ir apšviestu protu suvokti, jog kuo stropiausiai atlikdami [savo] pareigas turi taip išnaudoti edukacijai skirtą laiką, kad ir Dievui patiktų religingumu, be kurio negalėtų būti iš tiesų naudingi žmonėms, ir žmonėms būtų naudingi dorybėmis, be kurių Dievui patikti yra neįmanoma.

O, kaip ilgai dar turėčiau jums apie tai kalbėti, bet ką Kristus sakė apaštalams jų mokymo pradžioje, tą ir aš tau, kilnioji jaunuomene, turiu teisingai galų gale pasakyti: *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*²³. Turėčiau kalbėti jums apie pilietiškumą, kuriam rengiatės, apie valdymą ir politiką, kurioje dalyvausite, apie krašto nuopuolio, kurį apverkiate, priežastis, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Turėčiau kalbėti jums apie pagarbos tikėjimui, kurį jūs turėsit sustiprinti, nusilpimą, apie visuotinį padorumą, kurį jūs turėsit išsaugoti, smukimą, apie pasaulį užplūdusius papiktinimus, kuriuos jūs turėsit sutramdyti, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Dar primygtiniau turėčiau kalbėti jums, idant būtų įrėžtas jūsų širdyse nuoširdus noras patikti Dievui ir būti naudingiems žmonėms, bet jūsų amžius dar per silpnas, kad būtumėt iš karto apsunkinti tokia gausybe tiesų, jūsų protas mėgaujasi tokiam amžiui tinkamomis pramogomis, jūsų širdys dar pernelyg mažos, kad sutalpintų teisėtų troškimų gerumą ir jūsų kilmės vertus ketinimus. Pagaliau jūsų edukacija, atiduota į tautoje mokytumu ir dorybėmis pagarsėjusių, viso krašto viešajai tarnystei atsidavusių didžiadvasių, kilnios širdies piliečių rankas, – visa tai jau sulaiko mane nuo tolesnio minčių plėtojimo, – *multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò*. Tačiau tas tiesas, kurios, kaip man pasirodė, jums tinkamiausios, kurias jūs iš karto protu visiškai perprantate, kurių galią širdimi stipriausiai pajuntate, priimkit, kilniausieji jaunuoliai, taip, kaip jos yra vertos, ir atminkit, kad nėra gamtoje ir religijoje svarbesnės priedermės protu besivadovaujančiai jaunuomenei, – vien taip panaudoti suteiktą edukaciją, kad ir Dievui būtumėt malonūs religingumu, ir žmonėms naudingi dorybėmis. Tokį pavyzdį rodo jums Dievas, tam jus įpareigoja pati sąžinė [bei] savojo proto įsitikinimai. O, kad apie kiekvieną jūsų išties būtų galima pasakyti: augo išmintimi ir malone tėvynės tarnystei, monarcho džiaugsmui, giminės pagalbai, tikėjimo išsaugojimui, laimės pagausinimui, taikos įamžinimui; kitaip tariant, ak, kokia laiminga būtų tėvynė su jumis ir jūs šlovingi tėvynėje, jeigu apie kiekvieną jūsų nedvejojant būtų galima pasakyti, kad augo išmintimi, patikdamas Dievui ir žmonėms: *proficiebat sapientiâ et gratiâ apud DEUM et homines!* Amen, suteik tai, o didis Dieve! Amen.

²³ Dar daugel jums turėčiau kalbėti, / bet dabar jūs negalite pakelti (Jn 16,12).

**Jubiliejinis pamokslas,
iš eilės 80, š[viesiausiojo]
JM kunigaikščio Ganytojo²⁴ nurodymu
sakytas rugsėjo 24 dieną
Šv. Dvasios bažnyčioje**

Apie ponų priedermę mylėti pavaldinius dėl jų sielų, taip pat apie pareigą įveikti tą primityvią mąstyseną, kurios jie besilaiko, bei apie paprines mokyklas. *Žodis žodin toks pat, koks buvo paskelbtas iš sakyklos Kristaus tikintiesiems.*

Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum.
Ergo accipite disciplinam per sermones meos, et proderit vobis.
Sapient: 6to.

Išmintingųjų daugybė yra pasaulio sveikata. Taigi priimkite
mano kalbos pamokymą, ir jums bus gera.
Iš Išminties knygos 6 skyriaus.²⁵

Kas yra kūnui liga, tas bet kuriai šaliai – neišmanymas ir tamsumas. Kaip vaistai nugali ligą, taip neišmanymą – mokslas ir švietimas; ir kaip gydytojas [rūpinasi] išgijimu, taip ponai [turi rūpintis] Dievo jiems pavestų tarnų ir pavaldinių²⁶ mokymu ir švietimu. Tokia yra išmintingiausio žmogaus – Saliamono – nuomonė, išreiškianti ir pavaldinių [poreikius], ir ponų priedermę, taip pat visiems laimės teikiančią naudą dėl pasaulyje pagausinto mokslo ir švietimo: [*multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum*]. Tai paskata, sutampanti su [asmeniniais] kiekvieno interesais, – ir pačiam šviestis, kad galėtų pagydyti sugedusį pasaulį, ir kitus stengtis apšviesti dėl savo paties gerovės: *ergo accipite disciplinam per sermones meos, et proderit vobis*. Mūsų šalis jau seniai serga šia liga. Mokslas visuomet turi tokią pat gydymo galią, tačiau [mūsų šalies] baudžiauninkai – be mokslo, be šviesos, be amatų, be nuosavybės, skurstantys, niekinami, nenaudingai [leidžiantys laiką], dykinėjantys, pagaliau darantys baisius nusikaltimus. Ir dėl ko gi taip yra? Tik dėl to, kad tie, kurie Apvaizdos valia yra paskirti silpnųjų ponais ir prižiūrėtojais, arba neprivalo žinoti švietimo veiksmingumo ir būdų, kaip tą švietimą išplatinti, arba neprivalo taip norėti gero kitiems, kad juos padarytų laimingus. Abu šie dalykai vienodai gėdingi ponams ir vienodai nelemti pavaldiniams, vienodai kenksmingi visuomenei, kur tamsumas, neišmanymas ir prasčiokiškumas lieka neištaisyti ir neapšviesti. Taigi jei tokie baisūs padariniai kyla iš to, jog tamsoje laikoma gausiausia ir naudingiausia tautos dalis – valstiečiai, žemdirbiai, baudžiauninkai, – ar gali būti svarbesnė užduotis, siekiant pataisyti [valstybės padėtį], juolab šiuo ypatingo susivienijimo su Dievu metu, kaip išvesti savo baudžiauninkus iš tamsos, kurioje jie gyvena tarsi kiek nuovokesni galvijai, tarsi kokios darbo mašinos, nepažindami teisės, Dievo, tikėjimo, savo šalies, net, tiesą sakant, savo esmės? Štai taip, kilnieji ponai, dabar kaip tik toks metas, kai paranku, bet drauge ir būtina šviesti žemdirbius, kad žiauria prievarta provincijoje atimtas derlius atsipirktų dideliu našumu, pasiektu apsišvietusių, sumanių valstiečių, kad gyventojų skaičiaus sumažėjimas dėl kritusiųjų ketverių metų pilietiniame kare [ir] netekus atplėštų žemių būtų atsvertas šviečiant likusiuosius, kaip dirbti žemę, kad [visi] šalies gyventojai būtų laimingi; pagaliau tam, kad [dabar], kai anas senųjų Lietuvos gyventojų ir lenkų karingumas liovėsi buvęs tautos lemtimi ir pasididžiavimu, ramiai ir laisvai gyvenančių valstiečių gausumu prilygtume daugybę gyventojų turinčiai Anglijai bei gausybę išteklių [turinčiai] Olandijai. Tačiau mums jau beliko tik viltis maloniai ir

²⁴ Jubiliejaus iškilmes Vilniaus vyskupijoje 1776 m. organizavo vyskupas Ignatas Masalskis.

²⁵ Pasaulio išgelbėjimas – / turėti daug išminčių / [...]. Mokykitės tad iš mano žodžių, – / tai jums pravers (Išm 6, 24–25).

²⁶ Orig. *poddany* (lenk.) gali reikšti ir pavaldinį, ir baudžiauninką.

ramiai valdant paveldėtą nuosavybę, suteikiant daugiau laimės baudžiauninkams pagausinti savo pajamas ir turtus, o lavinant valstiečių protą padaryti juos atsidavusiais, darbščiais, laisvai besinaudojančiais savo nuosavybe, karštai mylinčiais tėvynę ir kraštą žmonėmis, [kurie], patirdami žemiškąją laimę, pelnytų iš tikėjimo kylančią [amžinąją] laimę. Ir kas gi mums galėtų būti už tai reikalingesnio ar labiau trokštamo? Ar yra kas nors, ko šiuo metu labiau derėtų imtis protingam ir apsišvietusiam piliečiui? [Ir] kaip jis galėtų patirti malonesnį pasitenkinimą, jei ne vaikus mylinčio tėvo pavyzdžiu stengdamasis suteikti pavaldiniams žinių ir mokslo, nepaisydamas jokių prietarų, kylančių iš neapšviestumo ir savo pačių interesų neišmanymo? Vieni, tebesilaikantys neišmanymo dvasios, sakys, kad valstiečiams nereikalingi jokie mokslai. Kiti, nesuvokdami apie ką eina kalba, sakys, kad mokslai atgraso valstiečius nuo darbo. Sustokime ties tuo, įvertinkime pirmosios nuomonės klaidingumą, parodydami, kaip reikalingi mokslai baudžiauninkams, – toks yra pirmas [mano pamokslo] teiginys. Numaldykime antrųjų nerimą, parodydami, kokie mokslai reikalingi baudžiauninkams, – toks bus antras teiginys. Šventoji Dvasia, kuri teiki mokslą kaip ypatingą dovaną, kurios Bažnyčia šaukiasi vargšų Tėvo vardu, kuri pati teiki savo dovanas ir apšvieti širdis! Nuženk tad į mūsų širdis, padedant Švenčiausiajai Mergelei Marijai: *veni Sancte Spiritus*²⁷. Nuženk į ponų širdis ir įžiebk jose meilę jų vargšams pavaldiniams: *veni Pater pauperum*²⁸. Suteik jiems pažinimo dovaną, kad apšviestų vargšus valstiečius: *veni dator munerum*²⁹. Apšviesk visų mūsų širdis, kad [tinkamai] pasinaudotume tavo dovanomis: *veni lumen cordium*³⁰.

Pirma dalis

Sakyti, kad valstiečiams nereikalingi mokslai ir švietimas, reiškia nežinoti proto vertės, nežinoti žmogaus prigimties esmės, nežinoti kas gali atnešti laimę savo šaliai, kitaip tariant, tai reiškia vadovautis tuo neišmanėlišku tamsumu, kad laikant liaudį nežinioje ir aklybėje būtų galima tvirčiau [ją] suveržti prievartos ir despotizmo pančiais. Tokia barbariška mąstysena, atitolinanti valstiečius nuo bet kokio proto apšvietimo, ir nenoras sulaukti iš jų jokios kitos paslaugos, išskyrus sunkų [ir] mašinų rankų darbą bei fizines galimybes, suniekina žmogiškos prigimties vertingumą, mažina [galimą] naudą ir sau, ir kraštui, kenkia visos valstybės poreikiams, o pažeisdama prigimties dėsnius, Evangelijos ir politikos nuostatus, pamindama proto, žmogiškumo ir širdies polinkius, sugrąžina baisaus barbariškumo bjaurastį ir leidžia įsitvirtinti despotizmui tamsaus Mahometo³¹ ir jo Korano pavyzdžiu! Ar galima tai įsivaizduoti be skriaudos doriems ir geriems piliečiams, [ar galima įsivaizduoti,] kad tarp jų atsirastų bent vienas, prieštaraujantis tai tiesai, jog ponai privalo mylėti pavaldinius dėl jų sielų, todėl privalo įveikti tą [jų] proto primityvumą, teikdami jiems deramą mokslą ir edukaciją? Šiai tiesai gali priešintis tik tie, kurie didžiuojasi mokėdami šiek tiek skaityti, kurių visas turtas – garbingos ir kilmingos giminės vardas, kurių visas panašumas – kad apgaudinėja silpnesnius, priešinasi išmintingesniems, darko garbingųjų šlovę ir peikia viską, ko nesupranta; sutinka tik su tuo, ko [patys] trokšta. Jei tokiems pasakysi, kad valstiečiams reikalingas mokslas, tai, jų manymu, bus tas pat, lyg [reikalautum] panaikinti tvarką šalyje, susilpninti teisės galią ir įžeisti jų kilmingumą, kurį patys išniekina savo nemokšišku ir nenaudingumu. Argi galima gerbti tokius priešininkus, kurie patys sau užsitraukdami gėdą kenkia kraštui, užuot padėję jam siekti laimės? Juolab tame amžiuje, kai žmonės pradeda atgauti savo teises, kai pradėdamas vertinti protas, kai naudingumas kraštui pradėdamas vadinti svarbiausia dorybe, kai [jvairių] kraštų valdžios pradeda tėviškai rūpintis baudžiaviniais valstiečiais ir visais piliečiais. Juolab atsimenant tuos amžius, kai monarchai nužengdavo nuo sostų, kad išmokyti amatų, meistrystės ir įgytų žinių, kurias galėtų perteikti savo pavaldiniams, kai Petras D[idysis] nustebino visą Europą, pakylėjęs savo tautą iki šlovės ir laimės

²⁷ Ateik, Šventoji Dvasia [sekvencija *Veni Sancte Spiritus*, liet. vertimas „Dvasia Viešpatie nuženk“].

²⁸ Ateik, vargšų Tėve.

²⁹ Ateik, dovanų davėja.

³⁰ Ateik, širdžių šviesa.

³¹ *Mahometas* yra iškreipta niekinamoji islamo pranašo vardo forma. Taisyklingai turėtų būti *Muhammadas*.

pilnatvės, šviesdamas pavaldinius ir įvesdamas kiekvienam luomui deramus mokslus. [Juolab tame amžiuje,] kai galingiausi karaliai tampa racionalios žemdirbystės mokytojais, kaip yra Sardinijoje, Prūsijoje, Švedijoje, dabar ir Danijoje. Pagaliau kaip tik tais laikais, kai tik musulmonai [dar] neatsisakė to gėdingo papročio laikyti savo pavaldinius tamsoje, aklybėje ir neišmanyme, taigi bjaurioje nelaisvėje ir žalingame despotizme. Ir tokiais tad amžiais dar drausime valstiečiams, žemdirbiams, baudžiauninkams lavinti protą reikalingais mokslais mokyklose? O amžinoji šviesybė! Pašaukei mus į savo tikėjimo šviesą: *vocasti nos in admirabile lumen tuum*³². Parodei dienos šviesoje savo įstatymus, išplėsei mus iš pagonybės tamsos, prietarų, barbarystės ir aistrų siautulio, norėjai, kad būtume apsišvietę pagal tavo įstatymą: *in sole posuisti tabernaculum tuum*³³. Kuomet gi leisi mums patirti laimingus tavo pažadų vaisius – iš pagrindų apsišvietus pažinti mūsų laikiną ir amžiną laimę? Kol kas dėl šių dviejų dalykų būtina lavinti baudžiauninkus [įvairiais] mokslais mokyklose: kad [jie] patirtų žemiškąją laimę, – taigi tuo turi rūpintis ponai dėl savo [pačių] interesų; [taip pat] reikalingas baudžiauninkams mokslas amžinajai laimei [pasiekti], – taigi tuo turi rūpintis ponai, skatinami savo sąžinės; argi gali būti kas nors reikalingesnio už tai, kas teikia ir laikiną, ir amžiną laimę? Panagrinėkime tuos teiginius kiek nuodugniau.

I. [Net] jeigu niekada nesusidurtume su valstiečiais ir kaimo gyventojais, [jeigu] mūsų su jais niekas nesietų, jeigu tarp jų ir ponų nebūtų jokių tarpusavio įsipareigojimų nei sutarčių, jeigu jie neužiimtų tuo naudingiausiu ir prigimties požūriu kilniausiu darbu, kai žemdirbio plūgu iš žemės išgaunama tautų sveikata, [patį] gyvastis, turtai, stiprybė ir visa laimė, – net ir tada argi nebūtų maloniau matyti juos apsišvietusius, mokytus vien dėl to, kad jie yra žmonės, nei žvelgti į juos primityvius, žiaurios, neišprususius ir matyti, kaip juose įkūnytą mūsų bendrą prigimtį subjaurojo atgrasus neišmanymas? Bet vykime šalin tą mintį (jeigu tai įmanoma), [kuri neigia,] kad jie panašios kaip mes prigimties žmonės, kad jie tos pačios kaip mes tėvynės piliečiai, kad visuomenė turėtų padėti jiems apsišviesti atlygindama už tai, kad jie savo darbu daugiausia prisideda prie šalies laimės. Tik pažvelkite į savo pelną, ponai, gyvenantys iš baudžiauninkų darbo! Argi jūsų baudžiauninkai nėra svarbiausi darbininkai, [kuriantys] visuotinę valstybės laimę? Jų dėka žemė duoda gausius vaisius, jų dėka kasmet atsinaujina ir gausėja žemės išteklių bei gėrybės, jų darbu ir rūpesčiu visa tai, kuo mintame, ką vilkime, kuo buityje naudojames ir kuo mėgaujamės, keliauja į amatininkų dirbtuves, iš čia – į prekybos miestus ir pirkliams; laivai pakraunami jų darbu pelnyta duona, [kuri] maitina ne tokių derlingų [kraštų] tautas, o mums atveža turtus, išteklius ir [viską,] ką tik patogumui bei prabangai galima sugalvoti malonaus ir reikalingo. Jų rankomis nuo įdirbtų laukų surinktas derlius išmaitina šimtatūkstantines kariuomenes, liejančias kraują už savo tėvynę ir jos saugumą, kai tuo metu vargšas valstietis vėl įdirba žemę, kad nauju derliumi aprūpintų be maisto [atsargų] grįžtantį nugalėtoją. Tai kodėl gi tie baudžiatvė valstiečiai neturėtų įgyti mokslo ir žinių, kad galėtų patobulinti žemdirbystės meną, kuris yra tautų laimės pagrindas? Darbui reikalinga rankų ir kūno galia, bet kur kas reikalingesnis įgytas proto sugebėjimas vadovauti rankų darbui; dirbant reikalingas uolumas ir atidumas, bet kur kas reikalingesni išmanymas ir žinios, kaip supaprastinti, paspartinti, kaip pagaliau tą patį darbą palengvinti nualintoms jėgoms. Mokslas palengvina darbus, daro naudingesnius ir ne tokius nepakeliamus, suteikia tikrumo dėl darbo vaisių. Darbas tampa malonesnis, ne toks varginantis, teikia daugiau laimės ir išteklių. Ak, kaip nepagrįstai kaltiname mūsų baudžiauninkus tinginyste ir nesugebėjimu! Tai ponų kaltė, kad prievarta laiko savo valstiečius neišprususius ir tamsius, manydami, kad jiems mokslai nereikalingi. Veltui kalbame, jog mūsų šalies valstiečiai nėra išradingi, – bet kaipgi jie galėtų tokie būti? Gyvendami didžiausiame skurde, neturėdami beveik jokios nuosavybės, kęsdami baisią priespaudą, patirdami kai kurių negailestingų ponų žiaurumus, dejuodami nelaisvėje, palikti [vien] nežabotų žmogiškų ambicijų ir užgaidų valiai... Kaipgi jie gali būti išradingi, nuovokūs ar kūrybingi, užsiimti amatais? Nuo jaunumės visiškai nelavinti, nuo vaikystės palikti be menkiausio mokslo, net žemdirbystės šiaip taip pramokę tik iš tradicijos ir primityvaus bei nenašaus savo protėvių papratimo, pagaliau gyvendami dvarininkų, kurių [galios] neapribotos joku

³² Pašaukei mus į nuostabią savo šviesą. Plg. 1 Pt 2, 9: [...] pašaukė jus iš tamsybių į savo nuostabią šviesą.

³³ Saulės šviesoje pastatei savo palapinę. Plg. Ps 19, 5: Danguose jis pastatė palapinę saulei [...].

šalies įstatymu, nepažabotos jokia teismine jurisdikcija, priespaudoje... O vergvaldyste! Kokia priešinga esi politinės valdžios esmei laisvoje šalyje, kokia nederanti krikščioniškoje šalyje, kokia gėdinga ir negirdėta civilizuojoje šalyje! Ir kaipgi galima tikėtis iš vietinių baudžiauninkų išradingumo, apsukrumo ir noraus ūkininkavimo, pirma nesuteikus jiems laisvės, paskui mokslo, švietimo ir edukacijos? „Trijų dalykų, – sako Kolumela³⁴, – reikia sėkmingai žemdirbystei: laisvės dirbti, galimybės įdėti lėšų ir išmanymo (*Rus cultissimum habebit, qui colere volet, poterit et sciet*³⁵)“. „Tačiau [net] jeigu du pirmieji dalykai, – sako jis, – būtų tobuliausiai įvykdyti, bet trūktų išmanymo, tai atneštų žemės ūkiui daugiau žalos nei naudos (*Voluntas facultas[ue] citra scientiam, jacturam magnam afferunt*³⁶)“. Bet tik pakeiskime, kaip pridera, nelaimingų valstiečių būklę, gražinkime jiems pilietinio gyvenimo teises ir visuomeninę padėtį, kurią iš jų išplėšė primityvūs amžiai ir barbariški nusistatymai. Įvykdykite teisingumą, kad tėvynė pagaliau sužinotų apie juos, o jie suprastų, jog yra tėvynės piliečiai. Įveikime tą primityvią mąstyseną, kurios jie tebesilaiko, suteikime jiems edukaciją ir mokslą, derančius jų luomui. Tuomet pamatysime sėkmingus jų išradingumo vaisius, kraštą turtinančius jų apsukrumo ir sumanumo vaisius! Nemanykite, kad mūsų valstiečiai iš prigimties kitokie nei liaudis kitų kraštų, kur valstiečiai apsukrūs, turtingi, laisvi, nes jiems suteikiama reikalinga edukacija ir švietimas, [kur] jie yra užtikrinti dėl savo darbo ir nuosavybės, ginami šalies įstatymų, sulaukia teisingumo dėl ponų skriaudų. Ak, argi ne jums patiems turėtų rūpėti apšviesti savo baudžiauninkų protus parapišose mokyklose, atsižvelgiant į išmintingo valdančio monarcho valią ir tautos nutarimą, atsižvelgiant į apsišvietusiųjų reikalavimus ir pagaliau savo pačių poreikius. Turite tuo rūpintis dėl žemiškosios laimės, paisydami savo pačių intereso, turite dar [labiau] stengtis dėl amžinosios laimės, [jausdami] pareigą savo sąžinei.

II. Ne vien tik politika reikalauja dėl šalies laimės suteikti baudžiatvėms valstiečiams deramą edukaciją ir apšviesti jų protus, bet net [ir] Kristaus religija šį klausimą taip smarkiai pabrėžia savo įsakymuose, kad blogesniais už netikinčius vadina tuos, kurie nesirūpina savo pavaldiniais ir namiškiais, – *si quis suorum et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior*³⁷, – skelbia [Šv.] Raštas. Ar galima labiau nesirūpinti baudžiauninkais, leidžiant jiems būti tokiais neišmanėliais, o tai yra Kristaus tikėjimo paniekinimas? Ar galima nesipiktinant ir nesibjaurint prisiminti tą prietarumą, kuris viešpatauja tarp mūsų valstiečių? Ar galima nedarant gėdos tikėjimui, taip pat ir tautai, prisiminti anuos baisius [jų] įsitikinimus apie vaiduoklius, burtus, burtininkes, apie tai, kad jos gali sulaikyti lietu, sukelti vėtras, krušas ir liūtis? Ar galima be gailėsčio ir tikro širdies jaudulio prisiminti tariamų raganų plukdymus, dengimą kubilais, vandens vežiojimą į laukus [įkinkius] tariamas burtininkes, bet, kas baisiausia, – anuos gėdingus mirties nuosprendžius Magdeburgo [teisę turinčiuose] miesteliuose, [pasmerkiančius] sudeginti tariamus raganius ir raganas? Tai beveik kasmet vyksta čia, Lietuvoje, ir Rusioje, įvairiuose miesteliuose, tai vyksta apšviestajame amžiuje, krašte, [kuris] imasi švietimo, dvasininkų, kunigų, klebonų, vienuolių akyse, o kartais ir jiems uoliai skatinant. Dėl Dievo! Kas gi mums darosi? Kas per amžius?! Kas per šalis?! Kas per žmonės?! Kas per protai?! O Jėzaus Kristaus tikėjime! O kelrode šviesa, vedanti tautas į amžinąjį gyvenimą! O Kristau, pagonybės ir prietarų nugalėtojai! Kuomet gi baigsis tamsybės galia? Argi ji gali būti šalia tautas gelbstinčios šviesos? Pažiūrėkim, iš kur sklinda tas Jėzaus Kristaus tikėjimo išniekinimas, – ar nerasime jo prastuomenės tamsume, primityvume ir neapšviestume? O dvasininkai! Didžia dalimi tai yra mūsų nuodėmė, [mat] mūsų, dvasininkų, labai daug, todėl greičiausiai [kai kurie] suklydo pasirinkdami [gyvenimo kelią], mokslus, dorybes ir papročius. [Kai kurie dvasininkai] per savo aklumą ir neišsilavinimą tik dar labiau pagausina prietarus ir fanatizmą, užuot [juos] naikinę ir švietę piliečius. Tie tamsūs fanatikai, apsigobę pamaldumo apsiaustu, lengvai [viskuo] patiki, menkai supranta, daug moko ir šneka, iš to kilo su pasaulio sugedimu tie murmėjimai, burnojimai ir

³⁴ Kolumela, *Liucijus Junijus Moderatas* (I a. po Kr.), iš Ispanijos kilęs Italijos žemvaldys. Parašė veikalą *De re rustica* (12 t.), kuriame nuosekliai aprašomi visi darbai namuose ir ūkyje.

³⁵ Geriausiai sutvarkytą ūkį turės tas, kuris norės, galės ir žinos, kaip dirbti [*De re rustica*, liber I, 1].

³⁶ Norėjimas ir galėjimas be išmanymo atneša didžiulius nuostolius [*De re rustica*, liber I, 1].

³⁷ Jeigu kas nesirūpina savaisiais, ypač namiškiais, tas yra užsigynęs tikėjimo ir blogesnis už netikintį! (1 Tim 5, 8).

priešinimasis Ganytojo³⁸ nurodymams dėl švenčių, kėpų³⁹, rimbų, draugijų ir kitų paviršutiniškų dalykų panaikinimo, iš to [radosi] tiek įmantrių koncepcijų, išniekinančių tikėjimo tyrumą, klaidinančių lengvabūdės ir silpnas širdis, suvedžiojančių lengvatikius ir nepažįstančius tikrojo dievobaimingumo esmės, iš to [radosi] tiek išgalvotų keistenybių ir stebuklų, teršiančių tikėjimą ir menkinančių svarbą tikrų stebuklų, kurių lobynas yra Kristaus Bažnyčia, iš to [radosi] tiek abiejų lyčių dykinėtojų ir kenksmingų bastūnų, kurie prisidengę šventų vietų lankymo dingstimi siekia [nežabotos] savivalės, iš to [radosi] tiek tariamai užkerėtų, velnio apsėstų, užburtų, apžavėtų, nešančių nelaimės ir tūkstančiai kitų aklo fanatizmo vaisių; bet kas ir išvardys tuos prasimanymus, kurie paniekdami Kristaus tikėjimą bjauruoja sakyklas, nuodija pašnekesius ir įamžina tautai gėdą darančius prietarus? Ak, dvasininkai, ganytojai, mokytojai, pamokslininkai, vienuoliai! Verčiau patys pripažinkime [tą] tiesą prieš Dievą, siekdami tobulos apšvietos, užuot laukę, kol kas nors kitas pradės mus piktai baksnoti pirštu, manydamas, jog Dievo Bažnyčia taip moko, kaip mes dažnai dėl [savo] neišmanymo, užsispyrimo, [savų] interesų, puikybės arba dėl neišmintingo pamaldumo pasakome. Pripažinkime [tą] tiesą, kad mes patys dažnai platiname panašius nederamus dalykus. Sergsti nuo to uolūs vyskupai, aprašo tai kanonai, įvairiuose susirinkimuose už tai nustatytos baudmės ir atgailos nusižengusiems, bet Jėzaus dvasios švelnumas, kuriuo vadovaujasi Dievo Bažnyčia, negali taip ūmai sunaikinti žmogiškų aistrų ir apakimo vaisių. O Dieve! Ir kada gi iš esmės pripildysi mūsų širdis savo tarnų verto uolumo? Kada padarysi mus ganytojais pagal savo širdį ir dvasią? *Dabo vobis pastores juxta cor meum*⁴⁰. Bet ir jūsų tai, ponai, didžia dalimi yra kaltė, kad turėdami Bažnyčios jums suteiktą teisę parinkti ganytojus, kurie rūpintųsi jūsų pavaldinių išganymu, šiuo klausimu dažnai paisote vien giminytės ryšių, žmogiškojo palankumo ir intereso, [atsižvelgiate į šališkų asmenų] rekomendacijas ar dėl kokios nors lengvabūdiškos priežasties neišrenkate beneficijoms protingų, apsišvietusių ir dievobaimingų žmonių, išmėgintų, dorų ir mokytų vyrų; neieškote tvirtos doros, religingų asmenų, gerai išmanančių tikėjimo ir kanonų mokslą bei bažnytines apeigas, – o juk jūsų sąžinė [už tai] yra atsakinga, tiekios sielų nusivylimas yra jūsų nuodėmė, baudžiauninkų neišmanėliškas tamsumas ir neišprusimas yra jūsų kaltė. Bet tik apšvieskime liaudies protą, ir tie, kurie veržiasi kunigystėn, [kaipmat] patirs, kokie sunkumai jų laukia; suteikime prastuomenei deramą edukaciją, ir mūsų šventas tikėjimas širdyse pradės vesti gausnius vaisius. Nukreipkime baudžiavinių valstiečių mintis jiems naudingo mokslo link, ir užtikrinsime jų žemiškąją bei amžinąją laimę; tačiau kokie būtent mokslai jiems reikalingi, apie tai bus kitas visai trumpas komentaras.

Antra dalis

Kalbėdami apie mokslų reikalingumą valstiečiams, vieni turi omenyje aukštųjų mokyklų nenaudingus mokslus ir svarsto, kam gi jie valstiečiams. Kiti sprendžia pagal tai, ką patys moka, ir kadangi mano, kad jaunystėje įgyti mokslai jiems patiems gyvenime nedaug naudos atnešė, juo labiau negali suvokti, ką duotų tie mokslai valstiečiams. Bet paklauskime sveiko proto – kadangi jokie mokslai nereikalingi, jeigu nėra naudingi ir nepadedą tam tikram luomui priklausančiam žmogui siekti laimės, tai ir tinkamas lavinimas turi padėti žmonėms tapti tuo, kuo privalu būti pagal jų luomą ir visuomeninę padėtį. Žemdirbystė yra jūsų baudžiauninkų [pagrindinis] užsiėmimas, žemdirbystė yra, tiesą sakant, jų išskirtinis amatas ir profesija. Ūkininkavimas yra jų darbų, pastangų ir triūso šiame pasaulyje tikslas, ūkininkaujant gaunamos gėrybės yra jų siekis ir atlygis. Pagaliau jų išpažįstamas tikėjimas, kuris yra jų moralės ir papročių matas, savo [teikiamomis] viltimis saldina tą jungą, kurį vilkdami dirba dieną ir naktį. Taigi yra dvi valstiečiams reikalingų mokslų rūšys: vieni, kurie gali pagausinti jų valstietiško gyvenimo laimę, kiti, kurie gali apšviesti juos Kristaus tikėjime ir religijoje. Apžvelkime tai atskirai, nors ir trumpai.

I. Valstiečiams mokėti skaityti – tai reiškia gebėjimą suprasti raštu perteiktas svetimas mintis,

³⁸ Galvoje turimas vysk. I. Masalskis.

³⁹ *Kėpa*, puošnus katalikų dvasininkų liturginis drabužis.

⁴⁰ [...] duosiu jums ganytojų pagal savo širdį (Jer 3, 15).

prisiminti tai, ko mokėsi jaunystėje, išmokti [tai], ko nemokėjo; [tai reiškia] įtvirtinti krikščioniško mokymo žinias, dievobaimingai mėgautis knyga bažnyčioje, naudingai leisti šventes namuose, užuot dykinėjus ir bjauriai girtuokliavus, – tai paprastai pražudo baudžiauninkų sielas, sveikatą ir turtus. Mokėti rašyti valstiečiui pravartu todėl, kad [tada jis galės] pažymėti darbų laiką, savo išlaidas ir reikalingas pastabas apie ūkininkavimą. Mokėdamas skaityti, mokykloje jis lengviau išmoks pavaizduoti žinomą raidę. Valstiečiams išmanyti aritmetiką, arba skaičiavimą, išmanyti žemdirbystės mokslo pagrindus, žinoti, kas yra būtina geram ūkininkavimui, o kas tėra pagalbinė priemonė, išmanyti žemės įdirbimą, žemės rūšis, javų sėklos savybes, dirvos derlingumą ir našumą, įdirbimo, sėjos, pjūties laiką, pagaliau įgyti prastuomenėje labiausiai paplitusių ligų gydymo pradmenis – ar gali būti kas tinkamesnio gyvenimui kaime ir reikalingesnio valstiečiams?

Tokie yra Edukacinės komisijos nuostatai, kad klebonai papapinėse mokyklose susibūrusiems kaimo vaikams teiktų tokius mokslus, tokie yra š[viesiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo nurodymai visiems dekanams, kunigams, klebonams ir visiems dvasininkams – nevienuoliams ir vienuoliams, – kurie turi parapijas, kad pradėdant kiekvienų metų spalio [mėnesiu], kai valstiečiai laukuose nebeturi darbo, suburtų žemdirbių vaikus; direktorių tuo tikslu ar savomis lėšomis, ar garbingų ir dorybingų koliautorių⁴¹ pastangomis, ar visai parapijai susidėjus išlaikytų ir iki balandžio mėnesio kasdien po keletą valandų vaikams nuo 7 iki 12 metų arba vyresniems vestų tokias pamokas. Ak, kad tie projektai būtų taip skrupulingai mūsų, dvasininkų, vykdomi, kaip tvirtai ir griežtai š[viesiausiojo] JM kunigaikščio Ganytojo mums pavesta ir įsakyta! Bet ar gali būti kas tinkamesnio mūsų dvasininkų luomui, nei taip tarnauti tėvynei, teikti laimę piliečiams ir atlikt savo priedermes? O piliečiai! Jei branginate savo pačių gerovę, jei trokštate savo ir pavaldinių laimės, argi nepradėsite dėti [daugiau] pastangų, kad paspartintumėt tų Nuostatų apie parapines mokyklas veiksmingumą? Kaip pasikeistų šalis daugiausia per 20 metų, jei neliktų nė vieno valstiečio, kuris nemokėtų skaityti, rašyti, skaičiuoti, kuris, taip sakant, iš esmės ir iš pagrindų neišmanytų agrikulūros, arba žemdirbystės? Kaip pagausėtų žmonių, jei būtų žinomi būdai užbėgti už akių dažniausioms ir daugiausia kaimo vaikų pražudančioms ligoms, kaip antai raupai, liaukų [uždegimai], skrandžio ligos, drugys, karštinė, kurios daugybę tūkstančių vaikų kasmet kiekvienoje provincijoje iš šio pasaulio pasiglemžia? Ką gi tuomet veiktų bajorų jaunuomenė, visuomet norinti būti pranašesnė už valstiečius, matydama, kad šie moka tai, kuo anksčiau vien tik jie išsiskyrė? Ar nepultų jie prie geometrijos, geografijos, gamtos [mokslų], šventosios ir politinės istorijos? O jeigu bajorų jaunuomenei pradėtų patikti išmintingos knygos apie karalysčių valdymą, politinius veiksmus, tautų iškilimą ir smukimą, jeigu ji pamėgtų gyvenime [laikytis] teisingumo, žmogiškumo, padorumo principų, vėliau praktiškai [taikyti] geometrijos, žemdirbystės, hidraulikos, astronomijos, inžinerijos ir kitų mokslų taisykles, argi leistų niekais mūsų jaunuoliai gražiausius savo metus girtuokliaudami, merginėdami ir dykaduoniaudami? Ar – priešingai – nenorėtų būti naudingi sau, šeimai, tėvynei, nenorėtų, įgyti nuopelnų [tarnaudami] piliečiams, monarchui, šaliai, nenorėtų išsiskirti santūrumu, talentais, mandagumu, padorumu ir žmoniškumu? Ar tuomet šalyje sėkmingai nevyktų pasitarimai, teismai, seimai, seimeliai ir suvažiavimai, kur tūkstančiai protingų piliečių eitų ne tam, kad pardavinėtų [savo] laisvus balsus, ne tam, kad smurtautų, triukšmautų, įžeidintų vieni kitus ir peštųsi, ne tam, kad tautos papiktinimui ir gėdai rengtų girtuoklystes, apsirijimus, o paskui miesto gatvėse [rodytų] bjauriausią pasileidimą. Kuriuos tai liečia, gali [sau] pykti už šias tiesas, kad tik tas pyktis priverstų bloguosius pasitaisyti ir atneštų šaliai laimę; tačiau argi ne tokia yra tikroji tiesa, į kurią žvelgė visų čia esančiųjų akys? Savo ruožtu argi tai nėra tamsumo, neišsilavinimo, neišprusimo ir neišmintingumo rezultatas? Parodykite man apsišvietusį jaunuolį, pažįstantį pasaulį, mandagų ir dorą, tenebūna jis aukštos kilmės, tenebūna žymus [užimamomis] pareigomis, – argi jis nusmuktų iki tokios niekšybės, kad arba savo orumą pardavinėtų, arba per daug išgėręs darytų gėdą savo luomui ir bjaurėtų žmogišką prigimtį? O mano Dieve! Kokie laimingi būtume, jei valstiečiams reikalingi mokslai pažadintų tokį pagirtiną bajorų jaunuomenės pavydą, [kuris skatintų] pralenkti juos didesne apšvieta ir didesniu naudingumu kraštui!

⁴¹ *Koliatorius*, beneficijos steigėjas arba globėjas, turintis tam tikrų privilegijų. Svarbiausia jų teisė – pateikti kandidatą beneficijai, kai ji vakuoja.

„Nepavyks [tai], – sakote, – valstiečiai, vos tik ko nors pramokę, [kaipmat] palieka žemę ir sodybas.“ Tiesa, jei išmoksta ko nors netinkamo jų luomui, bet net ir tai [atsitinka] dėl to, kad mokslas tarp valstiečių nėra visuotinai paplitęs. Tačiau tegu tik tampa jis visuotinis, išstobulinius parapines mokyklas, – o, kaip tuomet būtų malonu kalbėtis su kaimiečiu, jei [šitaip] nekaltai gyvendamas jis dar būtų gavęs šiek tiek būtinų žinių! [Žinių, padedančių] siekti ir žemiškosios, ir amžinosios laimės, suvokiant savo tikėjimą ir mokant jį išpažinti širdimi, lūpomis ir darbais.

II. Nereikia mūsų valstiečiams sudėtingų teologijos klausimų, spekuliacija kuriais ir patiems [aukštųjų] mokyklų daktarams neteikia iš tiesų mokytų žmonių garbės. [Pakaktų] jiems išversti trumpą ir paprastą tikybos katekizmą, koks [yra] anas garsus kunigo Fleury (Fliory)⁴² katekizmas, arba didžiojo vyskupo Bossueto trumpą tikybos išdėstymą, [išaiškinti] tikėjimo įteisintas jų luomo priedermes bei parodyti, kaip jos išplaukia iš Dievo įsakymų ir Bažnyčios mokymo. [Būtina] nurodyti jiems blogus įpročius, kurie mūsų valstiečiams būdingiausi, kaip antai girtuokliavimas, vagystės, keiksmas, melas, tingumas ir neapykanta savo ponams, bei parodyti, kaip tuos dalykus draudžia Dievas, prigimtis ir sveikas protas. [Būtina] suteikti informacijos apie kerėjimus, prietarus, burtus, netikrus stebuklus, pramanytus regėjimus ir apsireiškimus, mirusiųjų apsilankymus ir panašiai, paskatinti jų darbštumą, parodyti, kaip nepadoru bastytis po atlaides, draugijas, susiėjimus, tariamai šventas vietas; [būtina] perspėti juos dėl išgalvotų privilegijų ir perdėtai gausių atlaidų, [neva teikiamų] Dangaus kokiems nors susibūrimams, brolijoms arba draugijoms, ir kuo tvirčiau įtikinti, kad išganymui pasiekti nereikia nieko daugiau, tik laikytis Dievo ir Bažnyčios įsakymų, atlikti savo luomo priedermes, garbingai ir pamaldžiai naudotis Bažnyčios sakramentais. Štai kokie [yra] jautriai savo kaimenės švietimu ir laime besirūpinančio mūsų Ganytojo rinktiniai ir tobuli nurodymai. Štai koks yra mokslas, tinkamas baudžiaviniams valstiečiams, vedantis juos į amžinąją laimę, – o kas gi gali būti išganingesnio už tokius mokslus, kurie padeda baudžiaunininkams siekti ir žemiškosios, ir amžinosios laimės? Tie mokslai yra būtinai reikalingi, [kaip tik] tokiais mokslais, ponai, esate įpareigoti šviesti savo baudžiauninkų protus ir dėl savo pačių intereso, ir dėl pareigos savo sąžinei.

O Šventoji Dvasia, leisk mums iš esmės įvykdyti tai, ką sužinojome iš mums skirto tavojo mokymo! O išganingas gydytojas, išgydyk pagaliau šį sugedusį pasaulį, o ypač išgydyk šia liga sunkiai sergančią nelaimingą mūsų tėvynę; sėkmingai [ją] išgydysi, kai savo malone pagausinsi mokslų ir edukacijos šviesą prastuomenėje: *multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum*. O mes visi siela ir širdimi atsigręžkime į švietimą ir [atgrežkime] savo artimus – Šventoji Dvasia neleidžia abejoti, kad tai mums suteiks vis daugiau ir daugiau laimės: *ergo accipite disciplinam per sermones meos et proderit vobis*. Amen.

**Pamokslas,
pradedant LDK Vyriausiąjį tribunolą
[sakytas] 1778 [m.] gegužės 1 dieną
Gardine, prieš paskiriant [maršalkos]
lazdą prakilniajam JM ponui grafui
Mykolui Rokickiui, Minsko kaštelionui,
Šv. Stan[islovo] ord[ino] kav[alieriiui]
[Apie protingą tautos laisvę ir tikrąjį
kilmingumą]**

Dixit Jesus discipulis suis: Creditis in Deum et in me credite, qui credit in me, opera quae ego facio et ipse faciet, et quodcunq[ue] petieritis Patrem in nomine meo hoc faciam. *Joannis 14*.

Jėzus kalbėjo mokiniams: „Tikite Dievą, tikėkite ir mane; kas tiki mane, darys darbus, kuriuos aš

⁴² *Fleury, Claude* (1640–1723), teisininkas, Bažnyčios istorikas, pedagogas. 1679 m. parašė plačiai paplitusį katekizmą (*Grand catéchisme historique*), prancūzų teisės istoriją, literatūros, hagiografijos veikalų.

darau, ir ko tik prašys Tėvo mano vardu, tą padarysiu.“ Iš šv. Jono evangelijos 14 skyriaus.⁴³

Šviesiausiasis Tribunole!

Kas gi [to] nesuprastų, jog pasaulio laimei daugiau nieko netrūko, tik kad į jį ateitų pažadėtasis Išganytojas, o [norint] patirti amžinąją palaimą, žmonėms daugiau nieko nereikėjo, tik įtikėti Dievo Sūnų. Tačiau tam, kad jis ateitų, reikėjo tvirtai tikėti jo dieviškumu: *creditis in Deum et in me credite*. Norėdami įgyti tokį tikėjimą, kuris nešų laimę tautoms, [žmonės] būtinai turėjo perimti Kristaus darbus ir gyvenimo būdą, taip parodydami; kad iš tiesų jį tiki: *qui credit in me, opera quae ego facio et ipse faciet*. Ir pagaliau, jei kada nors [dėl] žmogiško silpnumo nepavyktų atlikti tų darbų, kurie turi tapti tikrojo tikėjimo ženklu, kad tais atvejais [būtų galima] prašyti amžinąjį Tėvą tautų Išganytojo vardu, ir tuomet prašantiems būtų suteikta visokeriopa dvasinė laimė: *et quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam*. Tą mokslą savo mokiniams paliko Kristus, tą mokslą iki šiol mums išlaikė Bažnyčia, to mokslo taisyklės nepaliaujamai rodo savo galią kiekvieno patirtyje: ar ieškant dvasinės laimės, ar dirbiantis dėl žemiškosios laimės, ar naudojantis protėvių mums palikta laime, – visuomet išlieka nepajudinama tiesa, kad nesvarbu kokia laimė būtų pažadėta, [vis tiek] reikia dirbti, kad taptum jos vertas: jeigu ji iš protėvių paveldėta, reikia dirbti, kad pasirodytum vertas ja naudotis; jeigu nusilpusi, reikia dirbti, kad ją sustiprintum ir suteiktum ankstesnę tvirtybę; jeigu svyruoja ant pražūties krašto, reikia dirbti, kad neleistum jai žūti; o jeigu pagaliau nebepakanka jokių žmogiškų priemonių tvirtai išlaikyti tą laimę, kurios teisėtai trokštama ir ieškoma, tikėjimas Dievu antgamtišku būdu atgaivina viltį, jei tik pasaulį valdanti Apvaizda to prašoma Kristaus vardu: *quodcumque petieritis Patrem in nomine meo hoc faciam*.

Kai remdamasis kaip tik šiomis pastabomis mažiau apie tai, kad šiandien pradeda [darbą] aukščiausioji tautos magistratūra, kai prisiminiau, kad šis aukščiausiasis tautos teismas yra didžiausias šalies laisvės pasididžiavimas, Respublikoje nuo seno užtarnautas mums dorų piliečių patriotų ir kaip atlygis už jų ištikimybę bei prisirišimą prie monarchijos mylimų tautos karalių jiems suteiktas, kai įvertinau, kad piliečių išrinkimas į šį teismą yra ypatinga jų bajoriškos kilmės privilegija, kurią [kiekvieno] jų giminei drauge su krauju perdavė dorybe ir nuopelnais pagarsėję vyrai, jų protėviai, – argi ne natūraliai čia man pritiko šiandieniniai Evangelijos žodžiai, kad svetima garbė, idant taptų sava tiems, kurie ją perima, būtinai reikalauja pasirodyti esant jos vertais; kad didžių vyrų sūnūs, idant galėtų vertai naudotis jiems suteiktomis privilegijomis, privalo sekti jų pagirtinomis dorybėmis ir darbais; kad tautos laisvės kūrėjų ainiai, idant vertai mėgautųsi saldžiais jos vaisiais, įpareigoti savo papročiais ir pareigomis parodyti esą garbingos dorybės ir pilietinio teisingumo paveldėtojai, – taigi kokio tikėjimo įrodymo trokšta Kristus iš savo mokinių, idant darbais parodytų, kad jį tiki: *qui credit in me opera quae ego facio et ipse faciet*. Tokiais įrodymais turite ir jūs patvirtinti, kilnieji ponai, juolab atlikdami šiandien pradėtas eiti pareigas, kad esate verti ir tos laisvės, kurios ypatingas pasididžiavimas yra Vyriausiasis tautos tribunolas, ir to kilmingumo, kuris suteikia jums privilegiją būti paskirtiems aukščiausiais tautos teisėjais.

Tad ką gi labiau tinkamo galiu pasakyti šiandien, Bažnyčios vardu sveikindamas jus, susirinkusius tarnauti tėvynei, didūs vyrai, kaip tik tikėjimo autoritetu pagrįsti tas pilietines mintis apie protingą tautos laisvę ir tikrąjį piliečių kilmingumą. Taigi, kilnieji ponai: ar gali būti kokioje nors tautoje protinga respublikinė laisvė be piliečių doros ir papročių taurumo? Kita vertus, ar gali derėti tikras kilmingumas su neribota laisve nebaudžiamai pažeidinėti įstatymus? Protinga laisvė, pagrįsta įstatymu, yra kilmingumo pasididžiavimas, o neribota savavališka laisvė yra kilmingumo gėda ir prapultis. Dora ir [gerais] papročiais pagrįstas kilmingumas yra laisvės motina ir pamatas, o tuštybės išpūstas, be [gerų] papročių kilmingumas yra laisvės pražūtis ir tautų griuvėsiai. Stabtelkime ties tuo; prašau ypač atidžiai apsvarstyti.

Teismas, kurį šiandien pradėdate, yra šalies laisvės rezultatas. Pažiūrėkime, kas yra toji laisvė, kad

⁴³ „[...] Tikite Dievą – tikėkite ir mane! [...] kas mane tiki, darys darbus, kuriuos aš darau [...]. Ir ko tik prašysite dėl mano vardo, aš padarysiu [...] (Jn 14, 1. 12–13).

pagarba jai taptų akstinu teisėjams siekti teisingumo, – tai bus pirmas komentaras.

Asmenų iš piliečių tarpo išrinkimas į šį teismą – tai jų kilmingumo privilegija. Pažiūrėkime, kas yra tikrasis kilmingumas, kad jo autoritetas įtvirtintų protingą tautos laisvę, – tai bus antras komentaras.

Dieve, širdžių ir tautų Valdove, kuris dėl žmonių nuodėmių perkeli karalystes iš vienos tautos į kitą! Tik leisk mums pažinti Tave, gyvybės šaltinį ir tiesos kelią: *ego sum via veritas et vita*⁴⁴; o Tavyje iš tiesų, padedant Švenčiausiajai Mergelei Marijai, rasime visas tiesas, pravarčias ir amžinybei, ir žemiškajam gyvenimui: *Domine ostende nobis Patrem et sufficit nobis?*⁴⁵

Pirma dalis

Teisingumas šalies teismuose yra toks ypatingas dalykas, kad apie jį neįmanoma per daug kalbėti, nes jis daro esminę įtaką tėvynės gerovei ir atneša tikrą laimę piliečiams, bet visą laiką vien šaukti teisėjams tuos paprastus žodžius: „Būkit teisingi, teiskit teisingai, neimkit dovanų, nepardavinėkit nuosprendžių, nesusiviliokit kraujo, bičiulystės ryžiais arba aukštomis pareigomis“, – tai pernelyg sumenkintų paskatas tai svarbiausiai pareigai, kurią atlikti dorą teisėją širdyje nepaliojamai kviečia Dievas, tikėjimas, protas, sąžinė, doros meilė, garbingumo siekis ir šlovės troškimas Dievo ir tėvynės akivaizdoje. Šiandien [sueina] metai, kai iš šios vietos kalbėjau šviesiausiajam LDK Vyriausiajam tribunolui apie teisėjo tarnybos didybę ir pareigų svarbumą. Todėl dabar, kai išrinkti kilnieji piliečiai, [kuriems suteikta] jurisdikcija, vėl ateina į Dievo Teisėjo šventovę, kad pakviestų jį [būti] savo tyru intencijų liudininku ir darbo tėvynės labai pagalbininku, su kokia gi jėga reikėtų parodyti autoriteto didybę ir prisiimtą magistratūros [darbų] našta; negaliu šiuo atveju rasti stipresnių tikėjimo paskatų už tas, apie kurias jau ne kartą kalbėjau ir kurių sėklas jau nešate savo širdyse prie gyvojo Dievo altoriaus. Bet ir šalies politikos [požiūriu], argi nėra verti dorų širdžių paskatinimai, kad labiausiai saugoma ir gerbiama būtų tai, kas yra svarbiausias piliečių laisvės įrodymas ir rezultatas? O maloni, protinga, paklūstanti įstatymui šalių laisve, kokiais darbais ir nuopelnais tave įtvirtino šlovingos tautos protėviai! Tautos laisvė visuomet buvo taurių ir dorybingų širdžių tikslas, tautų laisvė buvo vadinama teisingumo ir teisės dukra, dora ir įstatymais pagrįsta laisvė visuomet buvo mokslinių išradimų, menų ir visokių naudingiausių amatų motina; protinga tautos laisvė, derinama su [valstybine] valdžia ir skrupulingu įstatymų laikymusi, visuomet duodavo amžiais lauktus didvyrius, laisvė skatino romėnų drąsos ir kilnumo stebuklus, laisvė pažadino anuos nuostabą keliančius graikų vyrus: Aristidus⁴⁶, Solonus, Likurgus, Fokionus⁴⁷. Kas gi yra toji laisvė? Tai yra galia daryti visa tai, ką protas ir įstatymas leidžia dėl tiktosios savo ir kitų laimės; tai yra laisvas naudojimas savo gyvenimu, talentais ir nuosavybe dėl visuomenės, kurioje gyveni, laimės; tai reiškia daryti ne tai, ko užsigeidi, bet tai, ką dėl tiktosios savo ir visų laimės įsako daryti prigimties, proto ir visuomenės dėsniai. Ir nereikia čia painių valdžios, užtikrinančios tikrą piliečių laisvę, skirstymų, nes ten yra laisvė, kur viešpatauja teisė, ir ten [klesti] tikras despotizmas, kur galingieji nebaudžiami pamina įstatymus, prisidengę laisvės palaikymo [dingstimi]. Ten yra laisvė, kur pilietis iš savo monarcho sulaukia teisių apsaugos, ir ten yra tikroji tironija, kur privačių asmenų prievarta suardo paklusnumo aukščiausiems valdytojams saitus, [apgaulingai] pavadinta tautos teisių gynimu. Ten yra tikroji laisvė, kur skrupulingai laikomasi įstatymų ir klesti valdžia, tramdanti nusikaltėlius bausmėmis, ir ten yra tikroji tironija, kur galingieji tyčiojasi iš valdžios, kurią patys pastatė įstatymų sargybon, ir engia neturtinguosius, kuriuos vadina savo vergais, – argi tokią laisvę būtų galima pavadinti tuo brangiausiu turtu, kurį mums paliko mūsų protėviai? Dorybingos piliečių širdys, argi taip įsivaizduoja laisvę jūsų nusikaltimo nesutepta siela, kupina doros ir tėvynės meilės? Laisvė ir nežabotumas. Tai yra iš esmės skirtingi dalykai: pirmas daro tautas laimingas, antras pražudo ir nuverčia karalystes. Laisvė ir anarchija. Tai yra iš esmės skirtingi

⁴⁴ Aš esu kelias, tiesa ir gyvenimas (Jn 14, 6).

⁴⁵ Viešpatie, parodyk Tėvą, ir bus mums gana (Jn 14, 8).

⁴⁶ *Aristidas* (V a. pr. Kr.), konservatyvus persų karų laikotarpio Atėnų politikas. Antikos literatūroje vaizduojamas kaip griežtos moralės, sąžiningas žmogus.

⁴⁷ *Fokionas* (IV a. pr. Kr.), Atėnų karvedys ir politikas, kelis kartus išgelbėjęs Atėnus.

dalykai: pirmas klesti skrupulingai saugant įstatymus, antras – paminant visą įstatymų leidybą ir valdžią. Laisvė ir įžūlumas nėra tapatūs dalykai: pirmas pagrįstas protu ir dora, antras – maištingu visuomenės normų atmetimu. Taigi kuo skiriasi laisvė nuo akiplėšiškos savivalės, kuo paremtas jos nepriklausomumas ir vertė? Štai du teiginiai, kuriuos reikia bent trumpai panagrinėti, kad būtų suvoktas tikrosios laisvės vertingumas, o pagarba jai taptų paskatinimu [vykdyti] teisingumą.

I. Nebuvo ir niekuomet nebus tokios laisvės, kad žmogus neturėtų jokių įsipareigojimų, kad nebūtų visiškai jokios vyresnybės, [galinčios] sutramdyti jo aistras, kad neprivalėtų atlikti jokių pareigų; vienas žalingiausių paklydimų – jei kas laisve laiko tai, ką dera vadinti savivaliavimu ir pasileidimu. [Net] jeigu tektų vertinti nuo visuomenės atsiskyrusį žmogų, kuris būtų pasirinkęs vienišą ir laukinį gyvenimą, norėdamas nusikratyti visų įstatymų ir pareigų, – argi ir ten jis neturėtų priedermių, kylančių iš natūraliosios pasaulio tvarkos, kurios negalima pažeisti, nepakenkiant sau pačiam? Žmogus visuomet privalo žinoti kokius nors įstatymus, turi paisyti įsipareigojimų savo šeimai, savo namams, savo draugams, vienu žodžiu, niekada negali turėti tokios chimeriškos laisvės, kad darytų viską, prie ko tik jį pastūmėtų nežaboti troškimai, nebent būtų praradęs savo žmogiškąją prigimtį ir nuslopinęs širdyje visus žmogiškus jausmus. Žalingiausias paklydimas politikoje, kai piliečiai, suteršę savo papročius ir pamatines tautos dorybes, tikrą ir įstatymais pagrįstą protingą laisvę paverčia savivale ir visuotinės nepriklausomybės goduliu – tada laisvės regimybe [besinaudojantis] kiekvienas pilietis taps tironu kitiems, silpnesniems už save; tada, prisidengus uolaus patriotizmo skraiste, bus sugadinti ir paniekinti išganingiausi valdytojų sumanymai, o liaudis bus kiršinama ir kurstoma prieš įstatymus sergstinčią vyresnybę; tada pati gerųjų piliečių dora, badanti akis savivaliautojams, skatins siekti jų, neva kenksmingų šalies laisvei, pražūties. Vienu žodžiu, kai tik piliečių širdyse išblėsta tikrasis protingos, įstatymais pagrįstos laisvės vaizdinys, tuojau pat nusilpsta visi valdžios svertai, ima trūkinėti žmonių bendrijos tarpusavio saitai, o nelaiminga tauta pradeda riedėti į pražūtį, nes tikroji laisvė, pagrįsta piliečių protu ir dora, tvarkos pamėgimu ir skrupulingu įstatymų laikymusi, tuomet liaujasi buvusi viso valdžios mechanizmo varančiąja jėga.

II. Vos tik kuriame nors laisvame krašte dėl prabangos ir ištvirkavimo pradėdavo gesti papročiai, vos tik dora liaudavosi buvusi respublikos valdymo varikliu, vos tik įstatymo [vietą] užimdavo jokių apribojimų nebevaržomos aistros ir geismai, kaipmat tenai laisvė virsdavo savivale, valdžia imdavo silpti ir nykti, o tauta riedėti į pražūtį. Tautos laisvė be švietimo – tai pavojingas kalavijas, kuris [anksčiau ar vėliau] perskros pačios tėvynės vidurius. [Tikrąją] laisvės kainą ir vertę žino tik dorą mylinti ir elgesio normų besilaikanti tauta; laisve visada mėgavosi tik kilnaus ir santūraus proto žmonės. Mat akiplėšiškas pilietis nepakenčia įstatymo ir, kad netrukdomas galėtų tęsti savo piktadarystes, mielai priima niekingos nelaisvės pančius; pavydus pilietis, kad paniekintų kito dorybę, mielai atsisako savo laisvės, kurios kainos nežino ir nėra jos vertas; godus pilietis mielai parduoda savo laisvę už pinigus; negailestingas ir išpuikęs žmogus atsisako jos, kad tik galėtų nebaudžiamas niekinti kitus, – ir kokia nelaiminga toji tauta, kurios piliečių netramdomos aistros atmeta ir naikina tai, kas buvo jų protėvių puikiausias pranašumas! Kadaisė mūsų tėvynė mėgavosi tokia protinga laisve, kadaisė buvo tokie laimingi tautai laikai, kai vien teisė valdė mus, kai dora buvo laisvės pagrindas, kai nepriekaištingi papročiai buvo saldžiosios laisvės atrama, kai nuoširdumas, atvirumas, gyvensenos santūrumas, blaivumas ir sąžiningumas buvo mūsų tautos charakterio [bruožai] ir ją gaivinanti dvasia. O, kur dingote, aukso amžiai, kai mūsų tauta, laikydamosi įstatymų ir doros, galėjo sakyti esanti iš tiesų laisva! Tačiau veltui būtume šaukęsi tų laikų [tada], kai sugadinti papročiai parodė mums kitokio pavidalo laisvę, kuri pastūmėjo mus į pražūtį ir dėl kurios iki šiolei dar tebedūsauja kai kurie mažai apsišvietę piliečiai! Prisiminkim ne tokius tolimus amžius, kai lengvabūdiškos ramybės letargas užliūliavo mus greitesnei pražūčiai, bet jie ir dabar dar prisimenami kaip didžiausio laisvės klestėjimo [laikai]! Ponai engė neturtingus bajorus, o teisingumas jų nepasiekdavo, galingieji vedžiojosi ginkluotus būrius, apsunkindavo tribunolų [darbą], vilkindavo teisingumą, žlugdydavo seimus, skaidė tautą į gruputes, kūrė partijas, kurstė gyventojus prieš karalius ir įstatymą. Argi tai buvo protinga laisvė, pagrįsta įstatymais ir dora, – laisvė engti pavaldinius ir stumti į pražūtį valstiečius? Laisvė puldinėti, engti ir skriausti gyvenančius kaimynystėje, laisvė

grobti, plėšikauti, siautėti naktimis, [rengti] užpuolimus pasienyje, pralieti kraują per antpuolius, laisvė žlugdyti seimus, seimelius ir viešus pasitarimus, laisvė trypti karališkosios valdžios autoritetą, prisidengus uoliu rūpesčiu, kad nenukentėtų tautos laisvė, – argi dėl tokios aukso laisvės, liedami savo kraują, stengėsi senieji lenkų protėviai? Ak, dėkui Dangui, kad praėjo baisieji metai ir kad nepažinome [dar] baisesnių anarchijos padarinių už tuos pakankamai bausius ir nelemtus, kuriuos [dabar] patiriame. Bet šiandien, kai pradeda darbą aukščiausioji šalies magistratūra, mes [čia] gvildename pilietinei visuomenei naudingus klausimus, kas tai yra protinga tautos laisvė, mat šis teismas [ir] yra didžiausias šalies laisvės pasididžiavimas, – argi vien tai neturi pažadinti dorų piliečių širdžių siekti [dar didesnės] dorybės, teisingumo bei [uoliai] laikytis įstatymų, jei [kaip tik] tuo pagrįsta tikroji laisvė. O kadangi asmenų išrinkimas į šį teismą yra jų bajoriškos kilmės įrodymas, apžvelkime dar trumpai, kas tai yra tikrasis kilmingumas, kad jo autoritetas įtvirtintų protingą tautos laisvę. Tai bus antras komentaras.

Antra dalis

Jeigu įstatymais pagrįsta nepriklausoma tautos laisvė yra brangiausia dovana žmonių giminei, jeigu įgimta bajorystė pakylėja asmenis laisvoje tautoje į garbę, [aukštas] pareigas ir turtus, ar kalbėti apie tuodu [dalykus] iš šios vietos, iš kurios skelbiama Evangelija, nėra verta altoriaus tarnų pašaukimo? Mokslas apie tai, kaip padaryti žmones laimingus, yra kilniausias mokslas, kalbėjimas apie tai piliečių širdims yra naudingas pats savaime, pagaliau ši mintis – kaip kitus padaryti laimingus – yra tinkamiausia užimti dorybingas sielas, ši mintis visuomet buvo apsišvietusių filosofų, dorų piliečių ir atsakomybę už savo pareigas jaučiančių monarchų svarstymų objektas! Tačiau jūsų dabartinė padėtis, garbingieji ponai, dar labiau parodo tokių minčių reikalingumą, nes šiandien pradedate eiti pareigas, turinčias didžiausią ir esmingiausią įtaką tautos laimei! Jūsų teismui karališkoji valdžia šiandien patiki savo autoritetą, tauta – savo nepriklausomybę, tėvynė – savo įstatymus, piliečiai – savo gyvenimą, garbę ir turtą, visa liaudis – savo gerovę ir savo laimę; ak, ar pakaks šioms svarbioms pareigoms atlikti vien paveldėto kilmingumo, kuris suteikia jums privilegiją būti aukščiausiais šalies teisėjais? Jei teisingumas pakylėja tautas į laimę, kaip sako Šventoji Dvasia: *justitia elevat gentem*⁴⁸, – tai kokio gi proto kilnumo, papročių ir doros reikalauja jums patikėtas teisingumas, kad papuoštų tautą ir [ją] pakylėtų? Jei teisingumas sustiprina karališkąją valdžią ir sostus, Šventojo Rašto liudijimu: *firmabitur justitia thronus*⁴⁹, – tai kokios gi drąsos ir darbštumo reikalauja šis jūsų rūpesčiui patikėtas teisingumas, kad ir jums patiems, ir monarchui, kurio autoritetu remdamiesi teisme posėdžiaujate, atneštų šlovę ir garbę. Jei žlunga kariniu požiūriu stiprios ir galingos, tačiau nesilaikiusios teisingumo karalystės, – *fortitudo sine justitia non valet nisi ad perniciem*⁵⁰, – kas gi turėtų nutikti mūsų nelaimingai tėvynei, jei neturėdama galios, dar būtų be teismo ir teisingumo! Todėl jūsų, didūs vyrai, kilmingumas, suteikiantis teisę tapti tautos teisėjais, taip pat palaiko tautos viltį, kad ji nebus sutepta beteisiškumu ir neteisingumu. Netrukus nuodugnai išnagrinėsime ir kilmingumo esmę, ir [kilmingųjų luomo] priedermes. Labai trumpai sustokime ties tuo.

I. Protingos prigimties kilnumą priėmėme iš Kūrėjo rankų, doros ir papročių kilnumą pasiekiamo šviesdami protą ir valdydami širdį pagal sveikiausios moralės ir pilietinio mokslo principus. Tačiau kai ne itin įžvalgi politika, [vadovaudamasi] vien žmogišku sprendimu, įgimtam kilmingumui, [gautam] iš garbingų šeimų nusipelnusių ir nusižengimais nesusitepusių gimdytojų, suteikia ypatingas tautos privilegijas, neturint asmeninių nuopelnų, talentų ir pranašumų, – garbingų protėvių kraujui užtraukia gėdą [tie] palikuonys, kurie dora ir darbu nepasirodo esą jų verti. Kariai daugiausia ginklu ir prievarta įkūrė karalystes, savo pergalingų užpuolimų bendrininkams dalijo pavergtus kraštus ir į nelaisvę paimtus žmones. Laimėtojas, siekdamas didesnės karių ištikimybės, teikė jiems privilegijas, laisves, teises, kurios ir jų palikuonis sietų su viešpataujančiojo vardu; užkariautose karalystėse vien tik kariai

⁴⁸ Teisumas išaukština tautą (Pat 14, 34).

⁴⁹ [...] sostas bus pagrįstas teisumu (Pat 25, 5).

⁵⁰ Stiprybė be teisingumo gali nuvesti nebent į pražūtį.

buvo laikomi žmonėmis, likusieji nelaimingi gyventojai buvo traktuojami ir vertinami lygiai taip pat, kaip galvijai. Štai kokia yra tikroji [jvairių] tautų kilmingųjų luomo istorijos pradžia; tokia [istorija tebesitęsia ir] dabar, [kai] jų palikuonys paveldi tas pačias malones ir privilegijas, kurios buvo suteiktos jų protėviams. Esant tokiai padėčiai, bajorai visuomet buvo sosto atrama, monarchų apsauga, karalių vasalai ir pagalbininkai. Tačiau jeigu toks garbingų ir kilnių protėvių paveldas būtų vienintelis kelias į garbę ir aukštas pareigas, argi nebūtų dėl to paniekinti mokslai ir nurodymai, ugdantys jaunimą dorais ir tėvynei naudingais piliečiais? Ir negi galima tai leisti apšviestajame amžiuje, kad kažkokio prieš kelis šimtmečius [gyvenusio] vyro narsumas ir dora, ištikimybė ir sąžiningumas dabar būtų [naudojami kaip] priedanga dažnai [pasitaikančiai] išgamų, besididžiuojančių kilme iš ano didvyrio, nedorybei? Todėl būti bajoru dėl kraujo [ryšių] ir kilmės yra svarbus dalykas laisvoje tautoje, bet puikuotis vien šia didybe, neatliekant doros ir sąžinės priedermių, nepaisant teisės, neturint edukacijos ir talentų, nesidarbuojant savo tėvynėje, – tai reiškia suteršti tą brangiausią puošmeną, kurią giminės protėviai paliko kaip paveldą.

II. Krauju perduodamo kilmingumo pradžia buvo asmeniniai nuopelnai, dora ir narsumas. Šis išskirtinumas jiems [t. y. kilmingiesiems] buvo suteiktas monarchų, o visuomenės priimtas ir patvirtintas už tą naudą, kurią tautai galbūt atnešė jų protėvių nuopelnai, todėl dora yra vienintelė kilmingųjų priedermė, įstatymų laikymasis – esminis jų principas, tarnystė tėvynei ir naudingumas visuomenei – svarbiausia jų pareiga. Taigi tikrajam kilmingumui svetimas kitų niekinimas ir nuvertinimas, svetimas įžūlus išdidumas, suardantis visuomenės ryšius ir trypiantis karališkosios valdžios teises, svetima tikrajam kilmingumui bravūra ir haidamakiškas siautėjimas, įžeidžiantis tokią kilnią ir jau apsišvietusią tautą, svetimas tikrajam kilmingumui pasidavėliškas būdas ir sąžinė, svetimos melagingos priesaikos, svetimas neteisingumas teismuose arba pasidavimas goduliui, jausmams, aistroms ar kokiems nors niekingiems įgeidžiams. Svetimos tikrajam kilmingumui maištingos sielos, griauinančios tautos vienybę, kurstančios piliečių įtarimus monarchų atžvilgiu, sukeliančios barnius, kivirčius ir kraujo praliejimą tarp giminių. Ak, kaip visa tai svetima tikrajam kilmingumui! Bet ir kiek daug šiuo klausimu buvo [padaryta] klaidų, užtraukusių gėdą kilmingiems tautos piliečiams! „Bajorai, – kalbėjo vienas išmintingas anglas, [kreipdamasis] į savo tautiečius, – bajorai, esame mūsų karaliaus bičiuliai, ne vergai, bet taip pat esame mūsų liaudies tėvai, ne tironai. Mes palaikome pusiausvyrą tarp valdovo ir tautos, kad valdovas turėtų deramą autoritetą, o tauta būtų visiškai laiminga, kad valdovas išlaikytų privalomą paklusnumą, rūpindamasis tėvyne, o tauta būtų laisva, darbuodamasi savo ir karaliaus laimei.“ Toks tad kilmingumas yra jūsų [paveldėto] kilmingo kraujo padarinys, garbingieji ponai. Kai dėl šios kilmingųjų privilegijos jūs šiandien esate tapę aukščiausiais tautos teisėjais, argi tai nėra stipri paskata doroms širdims siekti teisingumo, lygiai kaip ir tikrasis kilmingumas – argi nėra pats tvirčiausias tautos laisvės ramstis? O kilnieji vyrai, atlikdami dorų piliečių pareigas, visada turėjote galimybę įrodyti tikrą savo širdžių ir protų kilnumą, bet dabar, prasidedant magistratūros [darbui], teisingumu ir pavyzdingumu nešdami naudą mylimai tėvynei, džiugindami išmintingąjį monarchą, teikdami laimės piliečiams, parodykite, kad savo darbu, savo teisingumu, savo dorybėmis esate verti tos garbės, kurią jums kaip privilegiją suteikė jūsų kilmė.

Šviesiausiasis Tribunole!

Matėme, kas tai yra protinga tautos laisvė, pagrįsta įstatymais, ir kiekvienam lengva nuspręsti, ar daug jos pas mus; svarstėme, kas tai tikrasis kilmingumas, ir kiekvienas turi teisę savęs to paklausti. Ten nėra laisvės, kur žmogaus valia viršesnė už šalies įstatymus, ten nėra laisvės, kur neturint pinigų, žymaus vardo, užtarimo negalima pasiekti teisingumo, ten nėra laisvės, kur galingieji nepaiso teisės ir slopina silpnųjų deiones, kad nebūtų išgelbėti nekaltieji, ten nėra laisvės, kur kiekvienam leista aiškinti įstatymus, o galingiausias [juos] visuomet išaiškina savaip, pražudydamas nelaimingą pilietį. Taigi jums patikėta visuotinė laisvė, jūsų veikla turi parodyti nenutrūkstamą perimamumą – ir tautos laisvės, ir taip pat jūsų kilmingumo, – ir argi galėtų tėvynė atiduoti į jūsų rankas didesnę turtą už tą, kurį šiandien priimate?

Taigi jei žvelgtume į jūsų tarnybos našta politikos požiūriu – tėvynė [niekada] nevertino nieko labiau už Vyriausiąjį tautos tribunolą; jei žvelgtume tikėjimo požiūriu – o, kaip reikia šauktis pagalbon dieviškąją šviesą, einant tautoje tokias atsakingas pareigas, kur reikės atsakyti garbe prieš žmones ir sąžine prieš Dievą. Mūsų protėviai Vyriausiąjį tribunolą vadino Respublikos tvirtove, tėvynės ramsčiu, visuotinės ramybės sutvirtinimu. Herburtas⁵¹ statute sako: *firmamentum Reipublicae, fundamentam Patriae, stabilimentum securitatis*. Šią aukščiausiąją magistratūrą laikė visuotinės laisvės saugykla, tėvynei išganingų sprendimų šventove: *archivum publicae libertatis*. Šį aukščiausiąjį teismą šlovino, vadindami dorybių šaltiniu ir tėvynės taikos namais: *justitiae templum domicitium virtutum*. Taigi imdamosi šios magistratūros darbo, dorų piliečių širdys, nebijokit, sakau [jums] Kristaus žodžiais: *non turbetur cor vestrum*⁵². Dievas pasiruošęs palaiminti jūsų tyras intencijas tarnauti kraštui, tikėjimas žada didžiausią pagalbą ir net [ta] aplinkybė, kad tarp jūsų yra garbingas tėvynės senatorius, privalo stiprinti viltį, jog rasit ką išrinkti iš garbingiausiųjų, kad valdytų šio svarbiausio tautos teismo maršalkos lazda. Ta aplinkybė, kad Tribunolo teisėjų ratą puošia savo pasiaukojimu tarnauti kraštui [o] p[rakilnybė] Minsko kaštelionas, primena man romėnų džiaugsmą, kai cenzoriumi⁵³ buvo išrinktas Valerianas Vyresnysis. „Tas, – kalbėjo romėnai, – tas apie visus tesprendžia, kuris laikomas visų geriausiu (*Ille de omnibus iudicet, qui est omnibus melior*⁵⁴). Tas teturi galią teisti piliečius, kuriam nieko negalima prikišti (*Ille de senatu et de vita nostra iudicet cui nihil potest objici*⁵⁵). Tas turėtų tinkamiausiai vadovauti magistratūrai, kuris puošia senatą autoritetingu, daro garbę tarybai įžvalgumu, vienu žvilgsniu triuškina nusižengimus (*Prudens senator, amicus bonorum, hostis criminum, hostis vitiorum*⁵⁶). Šis pasakymas kaip tik tinka tau, prakilnusi JM kaštelione, Vyr[iausiojo] tribunolo teisėju, tačiau kadangi [visi] nešate vienodą pareigų našta priešais altorių, kad iš širdies paliudytumėt [savo] pasiaukojimą Dievui ir tėvynei, prašykim kartu Dangaus pagalbos ir antgamtiškos šviesos, [tada] ir maršalkos rinkimai iš garbingiausiųjų palengvės, ir jūsų pareigų našta taps malonesnė, tik prašykim karštai, ir Dievas maloningai tai padarys. Juk jis pažadėjo: *quidquid petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam*. Amen.

**Pamokslas, [sakytas]
atnaujinant LDK V[yriausiojo] tribunolo
lietuviškos kadencijos darbą Vilniuje
1781 [m.] lapkričio 15 [d.]
[Apie tėvynės meilę]**

Discite iudices terrae, quoniam data est a Domino potestas vobis, qui interrogabit opera vestra. Horrendè et cito apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum his, qui praesunt, fiet.
Sapientiae 6to cap.

Mokykitės, žemės teisėjai, kad valdžia jums duota Dievo, kuris klaus apie jūsų darbus; baisiai ir veikiai jums pasirodys, nes baisiausias teismas yra tiems, kurie turi valdžią.
*Iš Išminties knygos 6 skyriaus.*⁵⁷

⁵¹ *Herburt, Jan* (1508–1576), įstatymų leidėjas. Išleido įstatymų rinkinį *Statuta Regni Poloniae* (Krokuva, 1563), kuris vėliau daug kartų buvo pakartotas, taip pat ir XVIII a. (1756).

⁵² Tegul neišsigąsta jūsų širdys! (Jn 14, 1).

⁵³ *Cenzorius*, valdžios pareigūnas senovės Romoje. Cenzoriais buvo renkami patikimiausi ir doriausi konsularai (t. y. kadenciją baigę Romos konsulai). Jų pareiga buvo tvarkyti mokesčius, tvirtinti senatorius, biudžetą, vertinti piliečių elgesį.

⁵⁴ *Valerianas, Duo te belli pollionis*, V, 5.

⁵⁵ Tasai tegul sprendžia apie senatą ir mūsų gyvenimą, kuriam negalima nieko prikišti. *Ibid.*, V, 5.

⁵⁶ Išmintingas senatorius, gerųjų draugas, nusikaltimų priešas, ydų priešas. *Ibid.*, V, 6.

⁵⁷ [...] mokykitės jūs, plačiosios žemės viešpačiai! [...] Juk Viešpats jums davė jūsų valdžią, [...] jis pats tirs jūsų darbus [...] Ūmiai ir baisiai tad jis ateis pas jus, nes griežtas teismas užklumpa valdančiuosius (*Išm 6, 1. 3. 5*).

Šviesiausiasis Tribunole!

Žmogiškų poreikių bendrumas susieja mus su visuomene, lemtis sukuria valdymo būdą, protas valdžią patobulina, o Dievas, regis, visą natūraliąją aplinką vien taip tvarko ir vien tam pritaiko, kad gyventume visuomenėje laimingi ir ramūs.

Kas nepagalvotų, šiandien žvelgdamas į taip iškilmingai prasidedančio tautos teismo aukščiausiąją didybę, kad ta garbė skirta vien rinkiniams asmenims? Kad ta didžiulė valdžia tarnauja pačių teisėjų gerovei ir interesams? Kad ta aukščiausioji galia, suteikta teisėjams, [skirta] vien jų pačių šaunumui, autoritetingumui ir pasitenkinimui? Bet ar sau turite būti geri, ar tėvynei? Ar jūsų visa tai gerovei, ar piliečių? Ar vien jūsų autoritetui [palaikyti], ar veikiau mūsų laimei ir naudai?

Štai iš prigimtinių teisių ir religijos [įstatymų] kyla galingas balsas, gąsdinantis jautrias širdis: mokykitės, žemės teisėjai, kad valdžia jums duota Dievo, – *discite iudices [terrae], quoniam a Domino data est vobis potestas*, bet to dar negana.

Štai perspėjimas, kad už savo darbus, atliktus einant tas atsakingas pareigas, reikės atsakyti prieš aukščiausiąją valdžią: *ipse interrogabit opera vestra*.

Pagaliau ir grasinimas baisia bausme, jei peržengsite savo priedermių ribas: *durissimum iudicium his, qui praesunt, fiet*. Ir kas gi noriai užsikrautų tokią naštą, nejausdamas aukštesnių paskatų arba nepasikliaudamas [savo] pečiais, sutvirtintais dorybės, tėvynės meilės ir religijos?

Jau išrinkti teisėjai, jau kiekvienas jūsų Dievo akivaizdoje prisiekė tą nepaprastai didelę auką aukojęs tyra širdimi, jau tautos džiaugsmui su didžiausiu uolumu įrodyta, kad įstengiate nešti tą vadovavimo naštą, prisiimtą iš meilės tėvynei; tačiau šiandien, stovėdami šventovėje to Dievo, kuris suteikė jums valdžią ir iš kurio rankų gausite deramą atlygį už savo veiklą, – prieš pradėdami vykdyti pareigas, ak, kaip dorybingai pasielgsite, jei teiksitės šį tikėjimo balsą įsileisti į savo širdis! Mokykitės, žemės teisėjai, kad valdžia jums duota Dievo, – *discite iudices terrae, quoniam a Domino data est vobis potestas*.

Teisėjas nesiliauja buvęs žmogumi, taigi [lieka] priklausomas nuo jausmų ir aistrų. Tarnybos reikšmingumas nepanaikina troškimo padėti draugams ir giminaičiams, paisyti savo interesų, taip pat noro keršyti, kurstyti kitus, todėl neapsaugo nuo nusikaltimo. Magistratūros garbingumas nė vieno nusižengimo nei nuslėps, nei pateisins, todėl [visuotinė] pagarba, [pelnyta] už intencijų tyrumą imantis [tų] pareigų, pranyks. Tačiau kadangi religija primena, kad yra Dievas, būtinai paklausiantis apie pareigūnų darbus (*Ipse interrogabit opera vestra*); kadangi pačiu stipriausiu sąžinės graužaties momentu tvirtas tikėjimas Dievu primena širdžiai, kad yra teisingumo keršytojas (*Horrende et cito apparebit vobis*); pagaliau kadangi, be būsimų kartų bešališko teismo, neišvengiamas dar yra Dievo teismas, o šis iš tiesų bausis (*Durissimum iudicium his, qui praesunt, fiet*), – kiekvienas teisėjas, pasitikėdamas dangiška savo tikėjimo pagalba, neabejodamas, kad užsidėjo naštą iš meilės tėvynei, be jokių neskaidrių minčių, džiugus Dievo ir tėvynės akivaizdoje pradės tą darbą, kurio ėmėsi iš meilės tėvynei ir kurio rezultatas turi būti tautos ir visuomenės laimė.

Nes kas gi tokius didžius vyrus, kurie sudaro šį Tribunolą, galėjo paskatinti įsikinkyti į tokį didelį ir pavojingą darbą, jei ne tėvynės meilė ir noras tarnauti piliečiams? O jūsų protėvių religija siūlo jums savo pamokymus ir [teikia] pagalbą, kad eidami šias pareigas pelnytumėt tiek [amžinąjį] išganymą, tiek garbę [žmonių akyse].

Koks atlygis žemiškajame gyvenime derėtų tiems didingiems vardams už darbą, vargus, išlaidas ir atsakomybę, jei ne vien pati šlovė už parodytą meilę tėvynei ir duotą pavyzdį piliečiams? O jūsų tėvų religija budi sąžinės sargyboje, kad neabejotina jūsų šlovė kuo ilgiau gyvuotų tautoje.

Kas tokiems garbingiems, pasiturintiems ir tobuliems vyrams galėtų suteikti paguodos už nuoskaudas, sunkumus ir painiavą, kurių niekuomet neišvengia šioji tarnyba, jei ne saldus tikrumas širdyje, kad tai darote dėlei mielos ir mylimos tėvynės? O jūsų religija stiprina tą saldų jausmą, primindama atlygį, neišsenkantį net per visą amžinybę.

Taigi kai remdamosi šiomis nuostatomis dorybingos širdys iš meilės tėvynei imasi tokio sunkaus darbo jai tarnauti, jūsų intencijų skaidrumas atskleidžia, koks yra tėvynės meilės pagrindas, o jūsų

darbų rezultatai privalo parodyti, kokie turėtų būti tėvynės meilės vaisiai, ir viena, ir kita šiandien, jums priėmus įsipareigojimus tėvynės labui, bus piliečiams reikalinga, tikėjimo pašventinta pamoka.

Apie tėvynės meilę kalbėti dorybingoms širdims, regis, niekada negana. Didžiudamasis primenu, kokį pritarimą ir šlovę rado apsišvietusioje š[viesiausiojo] kunigaikščio JM maršalkos⁵⁸ širdyje anksčiau mano aptartos paskatos mylėti tėvynę. Taigi šiandien sprendęs kalbėti apie tėvynės meilės pagrindą ir jos rezultatus tikiuosi sulaukti iš dorybingų širdžių tokio palankumo, kokio tėvynės gerovės ir laimės pagausinimo norėtų kiekvienas tautos narys.

Taigi tėvynės meilė visuomet yra verta dorybingų širdžių, ir nėra tokio, kuris nenorėtų tuo pasižymėti.

Kaip tėvynės meilė įdiegiama į piliečių širdis, – apžvelgsime šiandien pirmame komentare.

Kaip įdiegta tėvynės meilė parodoma tėvynei, – apžvelgsime antrame komentare.

Kaip įskiepijama tėvynės meilė širdyse, – tai pirmą pamokslo dalis.

Kaip įrodoma tėvynės meilė, – tai antra pamokslo dalis.

Vienu žodžiu, ko reikia tėvynės meilei ir iš ko ji atpažįstama, – apie tai visa šiandieninė kalba.

Dieve, visų žemės tautų Tėve, suteik mums, [siekiantiems] teisingumo ir dorybės, tiek dvasinės naudos iš pastabų apie tėvynės meilę, kad padedant Švenčiausiajai Mergelei Marijai mūsų piliečių dorybingumas taptų tavo švento viešpatavimo ir tvarkos įrodymu pasauliui. *Per me justa decernunt, per me potentes exercent justitiam*⁵⁹.

Pirma dalis

Kad tėvynės meilė yra ir religinė, ir politinė, ir iš pačios prigimties esmės kylanti dorybė, tai lengvai pripažįsta kiekvienas, kas nori patirti tą garbingiausią pasaulyje pasididžiavimą, – kad yra tikras savo tėvynės mylėtojas. Bet kai dalykas imamas svarstyti atidžiau, [paaiškėja], kad nėra tėvynės be laisvės [ir] nėra laisvės įstatymo. Nieko neverti įstatymai, jei jų nėra laikomasi, [o] įstatymų negalima laikytis, jei tauta neturi doros ir papročių. Pagaliau tėvynės meilę skelbia ne vien tik iš tiesų dori piliečiai, nuoširdžiai siekiantys naudos savo kraštui. Kaip tik čia išryškėja skirtumas tarp tikrosios tėvynės meilės ir tuščiai naudojamo tos saldžiausios dorybės vardo.

Grandines savo tėvynei kalė Cezaris⁶⁰, kai peržengdamas Rubikoną veidmainiškai šaukė kariams, kad eina keršyti už tėvynės skriaudas.

Apie pasaulinę viešpatystę galvojo Antonijus⁶¹, pataikaudamas Cezariui, neva [drauge] su juo norįs gelbėti tėvynę; Veris⁶² negailestingai apiplėšė tėvynės provincijas; Krasas⁶³ godžiai rinko turtus iš viso pasaulio; Lukulas⁶⁴ su pasimėgavimu tenkino [savo] įnoringus geidulius, ir kiekvienas jų didžiavosi, kad gyvena dėl mylimos tėvynės.

Sunyko romėnų tėvynės meilė valdant Augustui⁶⁵, kai sugadinti papročiai atvėrė kelią beverčiam, lepiam, prabangiam ir vergiškam gyvenimui. Smuko tėvynės meilė, kai dėl paperkamų sielų godumo nauda pranoko garbę, šlovę ir dorą. Valdant Tiberijui⁶⁶, kai įžūlių sielų puikybė siekė didesnio

⁵⁸ 1781–1782 m. Vilniuje ir Gardine Tribunolo maršalkos pareigas ėjo Adomas Kazimieras Čartoriskis (1734–1823).

⁵⁹ Per mane nusprendžia teisingai, per mane galingieji vykdo teisingumą.

⁶⁰ Cezaris, Gajus Julijus (100–44 pr. Kr.), Romos valstybės veikėjas, karvedys. Siekė sukurti vieno žmogaus valdomą pasaulinę imperiją.

⁶¹ Antonijus, Markas (82–30 pr. Kr.), Romos politinis veikėjas ir karvedys, Cezario bendražygis.

⁶² Veris, Gajus Kornelijus (m. 43 ar 42 pr. Kr.), Romos vietininkas Sicilijoje, pelnęs skandalingą šlovę dėl piktnaudžiavimo valdžia ir neteisėto provincijos gyventojų apiplėšinėjimo.

⁶³ Krasas, Markas Licinijus, vadintas Turtinguoju (115–53 pr. Kr.), Romos politikas ir karvedys. Kartu su Cezariu ir Pompėjumi priklausė 60 m. sudarytam triumviratui. Garsėjo turtais, įgytais per Sulos proskripcijas.

⁶⁴ Lukulas, Liucijus Licinijus (117–56 pr. Kr.), Romos karvedys ir politinis veikėjas. Garsėjo turtais, prabanga ir lėbavimu.

⁶⁵ Augustas, Oktavianas (63 pr. Kr.–14 po Kr.), Romos imperatorius (nuo 27 m. pr. Kr.), Cezario įsūnis. Rūpinosi senųjų tradicijų ir moralinių vertybių atgaivinimu, siekė sustiprinti piliečių atsivadimą valstybei, kariuomenės drausmę. Išleido įstatymą, nukreiptą prieš turtingųjų prabangų gyvenimą, nesantuokinius ryšius ir t. t.

⁶⁶ Tiberijus, Klaudijus Neronas (42 pr. Kr.–37 po Kr.), Romos imperatorius (nuo 14 m. po Kr.). Stengėsi įtvirtinti vienvaldystę. Iškilus nesutarimams su senatu, pasitraukė į tvirtovę Kaprio saloje. Valdydamas griežtai laikėsi drausmės ir tvarkos, tačiau sulaukė kilmingųjų pasipriešinimo.

reikšmingumo nei įstatymai, lygybė ir tėvynės gerovė, toji meilė buvo net visiškai pamiršta: tuomet dėl niekingo pavydo buvo atiminėjamos tarnybos, laipsniai ir [žlugdomas] geras vardas; tuomet neapykanta žudė iš tiesų nusipelnčius ir dorus romėnus; tuomet įstatymai buvo aiškinami pagal tirono užgaidas ir fantazijas; tuomet tironija viskam vadovavo, prisidengusi teisių ir laisvių apsauga; tuomet niekingos intrigos skirstė garbės vardus ir tarnybas; tuomet visų turtai buvo sutelkti keleto akiplėšų rankose.

Tokie buvo romėnai, kai, neverti laisvės, prarado tėvynės meilę. Tokie buvo graikai, kai pamynę papročius ir dorybes tapo Filipo⁶⁷ belaisviais. Ir ar kiekvienas, kuris puikuoja tėvynės meile, turi teisę į tą kilniausiąją garbę? Reikia tvirto pagrindo, kad piliečių meilė tėvynei būtų tikra, o šis pagrindas turi būti palaikomas tiek piliečių [įsipareigojimo] tėvynei, tiek tėvynės [įsipareigojimo] piliečiams.

Taigi šie du dėmesio verti dalykai padės mums sužinoti, ar galime dabar savo tautoje pasigirti tėvynės meile.

I. Tautai reikalinga dora ir geri papročiai – tai piliečių meilės tėvynei pagrindas, bet kad tuo pagrįsta tėvynės meilė arba palaikytų kokios nors tautos klestinčią laimę, arba atgaivintų sunykusią jos šlovę, arba sugrąžintų jos prarastas laisves ir nepriklausomybę, negana, kad vienas ar keli piliečiai būtų gaivinami tos dvasios, – tik bendra visos tautos dvasia, mylint dorą ir gerus papročius, gali suteikti laimės tėvynei savo meile jai. O, kokią mums tai teikia perspektyvą!

Valdžios [rodomas] pavyzdys, pilietinis ugdymas, Dievo baimė, religingumu suvaldanti jausmus, tautai išganingų įstatymų vykdymas, meilė darbui, siekiant suteikti laimės kitiems, meilė savo protėvių šlovei, [skatinanti] sekti jais, meilė savo tėvų religijai, išganingu griežtumu teikianti laimės tautoms, – štai kas yra tikros tėvynės meilės, svarbiausios kiekvieno piliečio pareigos pagrindas; be viso to tuščiai girsimės tėvynės meile. Jei pernelyg didelis perteklius, prabanga, ištižimas, nereligingumas ir abejingumas garbei pripratina sumoteriškėjusį jaunimą prie begėdiško vergavimo, tai svarbiausias tėvynės meilės pagrindas yra religija ir Dievo baimė.

Ta religija, kuri moko, kad slapčiausi poelgiai ir mintys yra nuolatos stebimi Dievo, todėl už kiekvieną darbą bus apdovanota ar nubausta. Ta religija, kuri [savo] šventa saldybe moko nepriekaištingų papročių, [kurių laikantis galima pasiekti] žemiškąją ir amžinąją laimę. Ta religija, kuri nori, kad [aukštas] pareigas einantys asmenys būtų kuo ištikimiausi tėvynei, kuri nori, kad teismuose dėlei visuotinės gerovės būtų vykdomas kuo tobuliausias teisingumas, kuri nori, kad visuomenei patikėti turtai būtų tvarkomi kuo skrupulingiau ir sąžiningiau, kuri tėvynę ginant parodytą narsą – iki pat pasiaukojimo kitų labui – laiko vainiko labiausiai vertais nuopelnais.

Ta religija, kuri grasindama sąžinės [graužatimi] ir amžinosios laimės praradimu reikalauja pavaldumo vyresnybei, nors ir viršijančiai įgaliojimus, [reikalauja] dėkingumo geradariams, nors ir nebedarantiems gero, [reikalauja] gailėstingumo ir pagalbos artimui, nors anksčiau ir jautėme jam neapykantą, [reikalauja] paklusnumo teisingumui, nors jo sprendimai būtų priešingi mūsų troškimams, [reikalauja] geradarystės visiems, nors ir tektų atsisakyti savo polinkių.

Jeigu ta religija bus piliečių meilės tėvynei pagrindas, o, kokia laiminga [bus] visuomenė, sudaryta iš tokių dorybingų asmenų! Kokio gi įstatymo nebus paisoma ten, kur įstatymų laikymąsi kiekvienas mano esant savo išganymo sąlyga? Koks gi teisėjas pasinaudos [savo aukšta padėtimi] privatiems interesams ir aistroms tenkinti ten, kur kiekvienas tiki už neteisingą nuosprendį būsiąs nubaustas amžina sielos pražūtimi? Koks gi nedėkingasis išduos savo bičiulį, poną ir geradarį ten, kur kiekvienas tiki už savo išdavystę būsiąs amžinai atskirtas nuo Dievo? Koks gi šventvagis panorės sutepti savo sielą bjauria melaginga priesaika ten, kur religija menkiausią prasilenkimą su tiesa prikiša sąžinei kaip kaltę įžeistam Kūrėjui? Koks gi riteris apleis mūšio lauką, [palikdamas] žūčiai bendražygius ten, kur kiekvienas religijos dėka tiki, kad mirdamas už tėvyne pelnys laimingą gyvenimą amžinybėje?

Ta Dievo baime pagrįsta tėvynės meilė daro karalystes klestinčias, skatina kraštuose didvyriškus sumanymus, suteikia laimės tvirtoms ir ištvermingoms tautoms. Tačiau be šio pagrindo tėvynės meilė tėra maloni ir žavi šviesa, neilgai tešviesianti, įsisiautėjus žmogiškoms aistroms, arba tai yra tuščias

⁶⁷ *Filipas II Makedonietis* (359–336 m. pr. Kr.), Makedonijos karalius, po mūšio ties Chaironėja (338 m. pr. Kr.) užvaldęs graikų miestus-valstybes.

žodis, naudojamas pridengti širdies palaidumą.

Sunaikinus tą tėvynės meilės pagrindą, žlugo šlovingiausios pasaulio respublikos. Ištvirkėlišku sofistų Epikūro⁶⁸ ir Demokrito⁶⁹ mokyklų sunaikintas tikėjimas Dievu ir amžinuoju gyvenimu lėmė visos [jų] tėvynės nuopuolį; tuo stipriau mus įtikina ta tiesa dorybingiausi senovės respublikų gyventojai, kuo tvirčiau išpažįstame mūsų vienintelę šventą religiją esant tobuliausia dangaus dovana.

Kaip greitai tie malonumų mėgėjai (kalbėjo Katonas) pradėjo mokyti, [neva] savimeilė ir savi interesai esą visų mūsų veiksmų akstinas, nepaliaujamai vienas kitą seką malonūs pojūčiai esą didžiausia laimė šiame gyvenime, pataikavimas aistroms ir [saviems] interesams esąs vienintelis visos elgsenos principas! Tuoju anie senųjų romėnų ir graikų [parodyti] teisingumo ir tėvynės meilės stebuklai buvo nustumti tarp chimėrų ir pasakų arba poelgių, kilusių dėl kaprizo ar iš savimeilės. Išmokė jie (sako [Katonas]) jaunimą, kad mūsų darbai Dievui nerūpi, kad tarp nusižengimo ir dorybės nėra skirtumo, [kad jis] tik tariamas, kad amžinasis gyvenimas kaip bausmė ar apdovanojimas už poelgius tėra silpnų vaikų gąsdinimas.

Atsisakę religijos ir pagarbos Dievui, jie sunaikino papročius. Kai nebeliko papročių, pajuokos objektu tapo įstatymai ir žygdarbiai, kai sunyko įstatymai ir drausmė, įsisiūbavusios aistros užvaldė protus. Krito Roma, 600 metų statyta nepriekaištingų protėvių. Krito Graikija, doros, narsumo ir laimės pavyzdys! Dėl Dievo, ponai! Ką primena tas vaizdas?! – [Klausiu,] regėdamas mūsų pasileidimą ir jo rezultatus. Juk jeigu paklusnumas religijai taip nusilpęs, ką gi reikš mums tėvynės meilė be doros, papročių ir religijos pagrindo? O, tinkamesniu laiku kokia tai būtų plati tema pamokslui! O, kaip reikėtų, kad [tai] nuolatos visur ir kuo tvirčiau būtų kalbama dorybingoms širdims su didžiausiu įsitikinimu! Į tai turėtų atkreipti dėmesį dori patriotai, kad Respublikos jaunuolių širdyse būtų padėtas tėvynės meilės pagrindas, aistros tinkamai suvaldytos ir nukreiptos, sąžinė ir būdas išugdyti [primenant, jog] net slapčiausius poelgius stebi Dievas, sulaukytas prabangos ir moteriško ištižimo perteklius, įtvirtintas šlovės troškimas, naudingo darbo siekis, prisirišimas prie tėvynės įstatymų ir papročių. Toks yra piliečio meilės tėvynei pagrindas, bet ir tėvynė piliečių atžvilgiu turi sudaryti tam tikras sąlygas, kuriomis remtųsi toji meilė.

II. Nėra tėvynės meilės ir būti jos ten negali, kur nėra nei santūrumo, nei meilės darbui, nei meilės šlovei, nei pagarbos Dievui ir religijai, bet ir tėvynė, saldžia laisve užtikrindama kiekvieno laimę ir saugumą, pati tarsi kuria piliečių meilę sau.

Vyresnybė, tautos išrinkta saugoti įstatymus ir laisves, tai yra valdžia tėvynės, besirūpinančios piliečių laime. Todėl jei tik pilietis netenka iš tėvynės jam priklausančių gėrybių ir palankumo, jei dorųjų darbai neatlyginami, naudingųjų talentai nepanaudojami ir nesulaukia dėmesio, nusiplūkusiųjų paslaugos užmiršamos ir paniekinamos; jei tik įžūliųjų prievarta žemina silpnesnį, stipriųjų smarkumas nebaudžiamas žudo menkesnį, svetimųjų smurtas engia pilietį ir tėvynainį, ir nuo viso to tėvynė nesuteikia jokios pagalbos arba yra nepajėgi ją suteikti, – pirmiausia tai būtų požymis jau visiškai išdraskytos visuomenės; be to, jei ten ir būtų likęs tėvynės vardo šešėlis, negi [tokiomis sąlygomis] pilietis galėtų tikrai ją mylėti?

Malonu savo gyvenimą skirti tėvynei, kai matau ją iš tiesų ginančią įstatymais ir mano laisvę, ir nepriklausomybę, [ir patį] gyvenimą. Malonu mirti už tėvynę, kai [žinau, kad] mano vardas bus šlovingas ateityje, o mano šeima pakankamai rūpinsis ir padės tautos vyresnybė. Malonu man mokant mokesčius dalytis turtais su mylima tėvyne, kai niekas manęs neengia, neskriaudžia, nepersekioja, žinau esąs saugus ir, jei tik reikės, būsiu apgintas. Malonu jaunimui lavinti prigimties suteiktus puikius talentus ir triūsti juos tobulinant, kai tuo besirūpinanti tėvynė niekam neleidžia būti

⁶⁸ *Epikūras* (341–270 pr. Kr.), graikų filosofas, sukūręs savo mokyklą. Rėmėsi sofistų individualizmu. Daug dėmesio skyrė žemiškajam gyvenimui, laimės ir malonumų siekiams. Laimę, jo manymu, žmogui suteikianti dvasios pusiausvyra ir ramybė. Valstybę laikė kančios ir nemalonumų šaltiniu, todėl stengėsi nuo jos kiek įmanoma atsiriboti.

⁶⁹ *Demokritas* (460–370 pr. Kr.), graikų filosofas, žymiausias Antikos materialistas, teigęs, jog pasaulis – tai laikinas savaiminio atomų judėjimo padarinys, ir jokia išorinė jėga nesuteikė šiam judėjimui pirmojo postūmio. Domėjosi įvairiomis mokslo ir gyvenimo sritimis (išlikę raštų fragmentai apie etiką, poeziją, mediciną ir t. t.).

neveikliam, [suteikdama] garbę, naudą bei paskatinimą.

Bet jeigu tokio ar panašaus paskatinimo sau šalyje pilietis neranda, o, koks tai iš tiesų nuostolis tėvynei – ir dėl tiekos prarastų piliečių, kurie svetimose tautose prapuldo savo talentus, jaunystę, jėgas ir gyvastį, ir dėl visiškai sunykusio piliečių noro rengtis tėvynės, kurioje nesulaukia garbės, šlovės ir naudos, tarnystei! Ir argi gali būti piliečių meilė tėvynei tikra, jeigu kartais net tenka suabejoti, ar iš tiesų dar tebeturime mūsų mylimų protėvių visuotinę tėvynę.

Tegu tik būna tiek piliečių, tiek tėvynės sėkmingai įtvirtintas tas pagrindas, – kaipmat pasirodytų išganingi tos neprilygstamos dorybės vaisiai kartu su visuotine laime. Taigi apžvelkime antrame komentare, kokie yra tėvynės meilės vaisiai.

Antra dalis

Žvelgti į Romą tironų valdžioje – ir matyti ją Scipijono⁷⁰ laikais; žvelgti į Romos valstybę, valdant Tiberijui, Neronui⁷¹ ar Kaligulai⁷², – ir matyti ją Trajano⁷³, Tito⁷⁴ ar Marko Aurelijaus⁷⁵ valdžioje, – štai bus tobulas paveikslas žmonių, mylinčių tėvynę, ir vergų, tos dorybės nežinančių. Štai išraiška padarinių, iš kurių lengva pažinti, kur yra tikroji tėvynės meilė.

Taurioji laisvė ir dorybės – papročių ir tėvynės meilės dorybės – yra taip neišvengiamai tarpusavyje susijusios, kad viena be kitos privalo sunykti. Štai iš ko galima spręsti, ar kurios nors šalies piliečiai iš tiesų myli tėvynę, tačiau norint labiau įsitikinti kilniausios piliečių dorybės vaisiais, reikia atkreipti dėmesį ir į jaunimą, kuris yra vienintelė kiekvienos tautos viltis: kaip ruošiasi tėvynės tarnystei, kokį poveikį tame amžiuje daro tėvynės istorijos pilietinių dorybių pavyzdžiai jų protams ir visos tautos dvasiai, pagaliau kaip [toji tauta] vertina dorybes, įstatymus, išsilavinimą, drausmę ir šlovingą savo protėvių senovę. O, kokia plati ir svarstymų reikalinga būtų ši tema, jei ribotas laikas ir vieta neverstų pasitenkinti trumpomis pastabomis.

I. Pirmiausia jaunimas yra mieliausia kiekvienos tautos atžala, despotizmo sąlygomis, tiesa, auganti nelaisvei, prievartai ir niekšybei, o laisvoje tautoje – teisėms, įstatymų leidybai, valdžiai ir tėvynės laimei!

Te puikaus amžiaus vyrai užvis stipriausiai myli tėvynę, tepaskiria jų dorybingas protas tėvynei sveikatą, gyvenimą, turtus ir visą save. Tegu nuoširdumo ir senovės dorybių išugdyti jų puikūs papročiai iškelia tėvynės gerovę aukščiau viso kito. [Bet] jeigu jų įpėdiniai savo poelgių ir gyvenimo principu pasirinks lengvabūdiškumą, menkystę ir pasileidimą, ko bus vertas protėvių kraujas, pralietas siekiant aukso laisvės, jeigu svetimų kraštų papročius pamėgę palikuonys dėl lepios prabangos neapdairiai įsikinkys į niekingos vergystės jungą! Papročiai ir jaunimo auklėjimas kiekvienoje respublikoje yra neabejotina tos tautos likimo pranašystė. Likurgo įstatymai tol teikė Spartai laimę ir laisvę, kol jaunimo edukacijos principų nepakeitė Sparta siekė pažeminti Filopoimenas⁷⁶. Romėnai tol buvo dorybingi ir laisvi, kol jų jaunimas savo pastangų tikslu nepasirinko azijietiško lepumo ir

⁷⁰ Scipijonas, Publijus Kornelijus (235–183 pr. Kr.), buvo prokonsulas Ispanijoje. Grįžęs į Romą nėjo jokios tarnybos, tačiau turėjo didžiulę politinę įtaką.

⁷¹ Neronas, tikr. Liucijus Domicijus, tapęs valdovu – Neronas Klaudijus Druzas Germanikas Cezaris (37–68), Romos imperatorius (nuo 54). Iš pradžių valdydamas rėmėsi senatu, vėliau pradėjo represijas ir žudynes. Persekiojo krikščionis, neteisėtai apkaltinęs sukėlus Romos gaisrą 64 m.

⁷² Kaligula, tikr. Gajus Julijus Cezaris Germanikas (12–41), Romos imperatorius (nuo 37). Iš pradžių valdė nuosaikiai, bet vėliau pradėjo žudynes, reikalavo garbinti jį kaip dievą. Buvo nužudytas sąmokslininkų.

⁷³ Trajanas, Markas Ulpijus (53–117), pirmasis iš provincijos kilęs imperatorius (nuo 98). Jo valdymo metais imperija klestėjo; imperatoriaus administracija steigė viešąsias mokymo įstaigas, tiesė strateginius kelius ir t. t.

⁷⁴ Titas, Flavijus Vespasianas (39–81), Romos imperatorius (nuo 79). Žinomas kaip geranoriškas ir kilnus valdovas, amžininkų pramintas „žmonių giminės laime“.

⁷⁵ Markas Aurelijus (121–180), Romos imperatorius (nuo 161), filosofas stoikas. Parašė filosofinės savistabos knygą *Sau pačiam*. Rūpinimasis švietimu ir mokslu derino su stojišku griežtų papročių laikymusi ir senovės romėnams būdingu paprastumu. Didžiąją valdymo dalį praleido karuose.

⁷⁶ Filopoimenas (apie 252–183 pr. Kr.), graikų karo vadas ir politinis veikėjas. Vaidino svarbų vaidmenį Achajų sąjungos kovose su Sparta, ne kartą nugalėjo spartiečius. Mirė nelaisvėje nunuodytas.

prabangos. Argi ne kitaip netolimaais laikais ir Gustavas Vaza⁷⁷ įtvirtino palenktos tautos nuolankumą? Juk jaunimą pritraukęs prie savo dvaro ir [pripratinęs] prie jo prabangos, numarino jų kilnią meilę laisvei, įstatymų leidybai ir valdžiai.

Mūsų mylima tauta kadaise patyrė didžiausią įstatymų apibrėžtą laisvę, galią ir šlovę valdant Liudvikui Vengrui⁷⁸, Jogailaičiams⁷⁹, Žygimantui I⁸⁰, Žygimantui Augustui⁸¹, Batorui⁸², Zigmantui III⁸³, Vladislovui IV⁸⁴ – beveik iki pat Augusto II⁸⁵ valdymo pradžios. Taigi tais laikais tautos jaunimas, griežtai auklėtas, pasižymintis stipriu religingumu ir dora, visokių mokslų viešosiose mokyklose išlavintas, karo stovyklose, etmonams vadovaujant, mokėsi dorai nugalėti ir mirti už tėvynę.

Jie pažinojo svetimus kraštus, tačiau niekino jų lepumą ir ištvirkėlišką sugedimą. Važinėdavo po svetimas karalystes, bet tam, kad labiau pamiltų tėvynės įstatymus ir papročius. Stebėjo svetimas žemes, jų valdymą, galią, reikšmingumą, teisėtvarką, prekybą, žemės ūkį, papročius, kad labiau prisirištų prie savo mylimos tėvynės laimės.

Kelionės po užsienius jiems buvo savosios tėvynės meilės mokykla, o ne sugedimo šaltinis. Dėl tokio jaunimo auklėjimo argi nebuvo visam pasauliui žinomi jų meilės tėvynei vaisiai? O kas gi dabar pargabenama mielai tėvynei iš pernelyg ankstyvų vizitų į svetimus kraštus, [į kuriuos vykstama] siautėjant stipriausiems geiduliams, verdant kraujui ir juslingumui, [leidžiant laiką] tarp ištvirkusių vadovų?

Pinigai tuščiai iššvaistyti, sveikata pakirsta, būdas sugadintas, [įtvirtintas] nepalankumas tėvynės papročiams, teisėms ir įstatymams, pasibjaurėjimas kalba, dėvėsena, dorybingo patriotizmo dvasios nulemtu mąstymu ir pagaliau visiškas nejautrumas Dievui ir abejingumas religijai. Kokius gi piliečius tėvynei [parengia] jaunystėje nusilpęs ir sugedimo šaltiniu visam gyvenimui tapęs religingumas? Ir net jų protėvių dorybių pavyzdžiai – ar galės aistrų įaudrintoje širdyje sukelti tėvynei išganingą poveikį?

II. Kai Romoje buvo besunykstanti ir dora, ir laisvė, tėvynės didvyrių priminimas tesukeldavo niekinančią jaunimo pašaipą, o ne uždegdavo jų narsą ir pasiryžimą gelbėti žlungančią tėvynę, ir tai buvo tikras ženklas, kad tėvynės meilė juose visiškai išblėsusi.

Brutas⁸⁶, savo paties sūnus už tėvynės išdavystę pasmerkiantis mirti, trys Horacijai⁸⁷, prarandantys gyvybę, kad jų tėvynė užvaldytų Alba Longos gyventojus, Kurcijus⁸⁸ ir du Decijai⁸⁹, dėl Romos išsigelbėjimo besiaukojantys mirčiai, Fabijus⁹⁰ – pirmasis Hanibalo nugalėtojas, Kamilai⁹¹, Manlijai⁹² ir

⁷⁷ *Gustavas I Vaza* (1496–1560), Švedijos karalius (nuo 1523).

⁷⁸ *Liudvikas I Didysis, Liudvikas Vengras* (1326–1382), Vengrijos (nuo 1342) ir Lenkijos (nuo 1370) karalius.

⁷⁹ *Jogailaičiai*, Gediminaičių šaka, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lenkijos karalių dinastija.

⁸⁰ *Žygimantas I Senasis* (1467–1548), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1506–1548).

⁸¹ *Žygimantas Augustas* (1520–1572), Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos sūnus, Lietuvos didysis kunigaikštis (1529–1572) ir Lenkijos karalius (1530–1572), paskutinis iš Gediminaičių dinastijos.

⁸² *Steponas Batoras* (1533–1586), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1576–1586).

⁸³ *Zigmantas III Vaza* (1566–1632), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1587–1632).

⁸⁴ *Vladislovas IV Vaza* (1595–1648), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1632–1648), Zigmanto Vazos sūnus.

⁸⁵ *Augustas II Stiprusis* (1670–1733), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1697–1704 ir 1709–1733).

⁸⁶ *Brutas, Liucijus Junijus* (VII–VI a. pr. Kr.), Romos politinis veikėjas. Nuo 509 m. pr. Kr. vienas pirmųjų Romos konsulų. Išgarsėjo griežtumu sūnams, kuriems įsakė įvykdyti mirties bausmę, nes jie dalyvavo aristokratų sąmoksle, gynusiam išstremtus Tarkvinijus.

⁸⁷ Trys broliai Horacijai nugalėjo tris brolius Kuriacijus iš Alba Longos. Po šio įvykio miestas pateko į Romos priklausomybę.

⁸⁸ *Kurcijus Markas*, narsus jaunuolis, kuris 362 m. pr. Kr. su žirgu ir ginklais nušoko į Forume greičiausiai dėl žemės drebinimo atsivėrusią prarają, kurios niekaip nebuvo galima užkasti. Orakulas išpranašavo, kad tik ši auka numaldys dievų rūstybę. Praraja iš tiesų užsivėrė.

⁸⁹ *Decijus, Publijus Muris*, karo tribūnas, 343 m. pr. Kr. išgelbėjęs romėnų kariuomenę, apsuptą samnity. 340 m. pr. Kr. buvo išrinktas konsulu. Kartu su Manlijumi Torkvatu padėjo romėnams laimėti pergalę prieš lotynus, nes, pasikliaudamas sapno pranašyste, savanoriškai atidavė gyvybę. *Decijus, Publijus Muris*, sūnus, kovodamas su samnity ir jų sąjungininkais, žuvo prie Sentino (295 pr. Kr.). Kaip ir tėvas, pasiaukojo požemio dievams ir puolė į gausiausias priešų gretas. Romėnai mūšį laimėjo.

⁹⁰ *Fabijus, Kvintus Maksimas* (m. 203 pr. Kr.), pelnęs Delsėjo pravardę, nes kovoje su Hanibalo kariuomene laikėsi delsimo taktikos (217 pr. Kr.): iš pasalų puldinėjo Hanibalo kariuomenę, nestodamas į atvirą mūšį, kol ilgainiui privertė priešą pasitraukti iš Italijos.

⁹¹ *Kamilas, Markas Furijus* (m. 364 pr. Kr.), romėnų karvedys, penkis kartus buvo išrinktas Romos diktatoriumi, vadintas „antruoju Romulu“.

⁹² *Manlijus*, senovės romėnų patricijų ir plebėjų vardas; garsiausi yra Aulas Manlijus Valsonas, 451 pr. Kr. su grupe senatorių vykęs į Graikiją studijuoti įstatymų; Markas Manlijus Kapitolinas, konsulas, 390 m. pr. Kr. išgelbėjęs Kapitolijų per naktinį galų antpuolį,

tūkstančiai kitų tėvynės didvyrių, – kai jie [visi] ištvirkusioje Romoje buvo laikomi vien prašmatniais chimeromis, o jų šventi darbai tėvynės labui – teatrališkais dorybėmis, negi galėjo ten kas nors tarp vergų rasti pilietį? Kai klestinčioje Romoje tų pačių darbų prisiminimas išspausdavo dorybingai jaunuomenei saldžias ašaras, o tie vardai tautos buvo laikomi šventais! Štai kokie ten buvo tikros tėvynės meilės vaisiai.

O, jeigu mus [pačius] ir mūsų jaunimą tektų išmėginti, – kokius gi jausmus mums sukeltų mūsų protėvių, laisvės ir šlovės pradininkų, dorybių atminimas? Juk malonu prisiminti anuos kovinguosius lenkus, savo krauju nužymėjusius valstybės sienas. Malonu prisiminti Rusios nugalėtoją Algirdą, totorių užkariautoją Vytautą. Gera prisiminti Jogailaičių didvyriškus darbus ir žygius savojoje Lietuvoje, – kaip svetimų kraštų monarchai troško didžiuotis sąjunga su jais, kaip Vytautas čia, savo sostinėje Vilniuje, carus ir totorių chanus karūnuodavo bei valdymo galią suteikdavo. Ten bemaž kiekvienas dabartinių žymiausių giminių palikuonis randa garbingus savo protėvių vardus, – kokius gi įspūdžius šiandien piliečių širdyse sukelia anų laikų darbai? [Pakanka] prisiminti garsųjį mūsų prieš Kirchholmo⁹³, puikias pergales prie Smolensko, Kijevo ir Polocko, Maskvos apgultį ir paėmimą, kad jos monarchu būtų paskelbtas mūsiškis Vladislovas⁹⁴, [pakanka] prisiminti anuos lenkų pasiuntinius, [vykusius] į Prancūziją Henriko⁹⁵ parlydėti, kokie tai buvo išsilavinę, išsimokslinę, apsišvietę, mylintys tėvynės įstatymus ir laisvės žmonės – labiausiai civilizautos tautos negalėjo atsistebėti jų puikumu ir tobulumu. [Pakanka] prisiminti Čėčoros⁹⁶, Berestečko⁹⁷, Chotino⁹⁸ ir Vienos⁹⁹ mūšius, – [šio] krašto jaunuolių širdys, kokius gi jausmus [jumyse] sužadina tokia jūsų tėvynės istorija? Įsiklausykite į save – ir tai bus įrodymas, ar savo širdyse išlaikėte meilę tėvynei.

Pagarba protėvių darbams yra būsimų kartų dorybės akstinas, jaunimui skaityti tėvynės istoriją, [norint tapti tikrais] piliečiais, lygiai taip svarbu, kaip pažinti Šv. Bibliją ir Evangeliją [norint būti gerais] krikščionimis. O, jeigu krašto jaunimas, tas mielas žiedas, teikiantis tėvynei vienintelę viltį, protu ir širdimi priimtų savo šlovingų protėvių darbus su pagarba, meile ir pamėgimu, kokių puikių laikui bėgant sulauktume tėvynės meilės vaisių, o tada ir visos tautos dvasia būtų atgaivinta to palaimingo ir pagirtino tėvynės meilės jausmo.

III. Akivaizdžiai matomi piliečių meilės tėvynei vaisiai patys savaime yra tobuliausia bet kurios

Liucijus Manlijus Kapitolinas, diktatorius (nuo 363 pr. Kr.), už griežtumą pramintas Valdinguoju, ir jo sūnus Titas, taip pat vadintas Valdinguoju, 340 m. pr. Kr. mirtimi nubaudęs savo sūnų už karinės disciplinos pažeidimą.

⁹³ *Kirchholmas*, arba *Salaspilis* (miestas netoli Rygos); garsiosios Salaspilio kautynės įvyko 1605 IX 27 Livonijos karo metu. Jose Jonas Karolis Chodkevičius sutriuškino švedų kariuomenę.

⁹⁴ *Vladislovas IV Vaza* 1610 m. tėvo Zigmanto III Vazos pastangomis buvo paskelbtas Maskvos valdovu.

* *Neįmanoma apsaityti žmonių nuostabos, kada pamatė minėtuosius pasiuntinius ilgais drabužiais, kailiniais gobtuvais, su lenkais kardais ir strėlinėmis su strėlėmis; bet dar labiau nusistebėjo pamatę jų ekipažų prabangą, kardų makštis, papuoštas brangiais akmenimis, taip pat brangiai aptaisytus arklių pakinktus, balnus, gūnias bei jų [t. y. pasiuntinių] išvaizdą – nesutrikdomą ir puikią, kuria labai skyrėsi nuo kitų ir kuri yra įgimta vien tik laisviems žmonėms. Išvaizdumas ir laikysena, tauri veido išraiška ir viskas kėlė pagarbą, primindami anuos senuosius Romos senatorius, kurie valdydami įvairias tautas pakluso vien tik savo įstatymams ir manė, kad garbingiau yra karūnas dalinti, nei jas nešioti.*

Pirmą kartą su jais bendraujant pastebėta, kaip laisvai galėjo kalbėti lotyniškai, prancūziškai, vokiškai ir itališkai. Tos keturios kalbos kai kuriems jų buvo tokios pat įprastos, kaip ir gimtoji. Prancūzų rūmuose atsirado tik du žmonės, kurie galėjo jiems atsakyti lotyniškai: baronas de Millo (Milo) ir markizas de Castelnu Mauvissiere (Kastelno Movisje), kuriuos specialiai atvedė, kad tuokart būtų išsaugota prancūzų bajorijos, kuri tuo metu susigėdo dėl savo nemokšiško, garbė. Anuo metu tai buvo gana didelė gėda.

[*Pierre Joseph de la Pimpie*] *Solignac* [1687–1773, prancūzų rašytojas, buvęs karaliaus Stanislovo Leščinskio sekretorius], 1573 m., *Lenkijos istorijos V tomas*.

⁹⁵ *Henrikas Valua* (1551–1589), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1573–1574), Prancūzijos karalius (1574–1589). Į Lietuvos–Lenkijos Respublikos sostą buvo išrinkus mirus paskutiniam Gediminaičiui Žygimantui Augustui. Po brolio Karolio IX mirties grįžo į Prancūziją.

⁹⁶ *Čėčora*, vietovė Moldavijoje, kur 1620 m. lenkų kariuomenė, vedama etmono Stanislovo Žulkievskio (Żółkiewski, 1547 ar 1550–1620) pralaimėjo mūsų prieš turkų ir totorių pajėgas.

⁹⁷ *Berestečkas* (miestas Ukrainoje, Voluinės sr.); 1651 VI 30 Jonušas Radvila prie Berestečko (prie Sbyrės upės) sumušė Bogdano Chmelnickio kariuomenę ir užėmė Kijevo).

⁹⁸ *Chotinas* (miestas Ukrainoje, Černovcų sr.); 1621 m. ir 1637 m. prie Chotino Lietuvos–Lenkijos kariuomenė sumušė Turkijos kariuomenę. 1621 IX 24 d. Chotine žuvo jungtinės kariuomenės vadas Jonas Karolis Chodkevičius.

⁹⁹ 1683 IX 12 Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Sobieskio vadovaujama kariuomenė mūsų prie Vienos sumušė turkus.

karalystės laimė.

Įžvalgi valdžia, tobuli ir gerai sergstimi įstatymai, įvertinti nuopelnai, naudingai [veiklai] skatinami talentai – štai kas kuria tautos laimę.

Narsi kariuomenė, pakankama gynybai, pilnas ir gerai saugomas išdas, teisingumas ir tobulai veikiantis teismas, išplėtoti ir saugi prekyba, naudingi ir amžinas [tradicijas turintys] amatai – štai kas teikia laimės karalystei.

Įdirbta ir patręšta žemė, apsišvietęs ir naudingai veiklai pasirengęs jaunimas, šv[entoji] religija, sauganti papročius ir teikianti žmonėms laimę, nepriekaištingi dvasininkai, tarnaujantys tai religijai – štai kas daro tautą laimingą. Štai kokie yra bet kurios tautos piliečių meilės tėvynei vaisiai, tačiau, tiesą sakant reikia, kad visos tautos dvasia būtų tos meilės gaivinama.

Tą dvasią dorovingos respublikų motinos savo vaikams kartu su pienu ir gyvybe įliedavo. Šlovingosios romėnės, sujungusios moterišką žavesį su atsidavimu tėvynei, ne kartą išgelbėjo Romą nuo pražūties. Koriolano¹⁰⁰ motina Veturija [kartu] su kilniomis romėnėmis karingų volskų stovykloje pasiekė, kad būtų užtikrintas tėvynės saugumas ir laimė. Dorovingosios graikės rodė didžiausią džiaugsmą, kai jų sūnūs Leuktrų¹⁰¹ mūšyje už tėvynę paguldė galvas. „Džiaukis, sūnau, – kalbėjo vienam motina, širdingai jį bučiuodama, – džiaukis, kad kare netekai kojos, kas kartą dabar žengdamas saldžiai prisiminsi mylimą tėvynę.“

„Nesirūpink, sūnau, – kalbėjo antra motina, – kad tavo kardas trumpas, užtat arčiau priešo prieisi.“ „Eik, sūnau mieliausias, į karą su šiuo skydu, – kalbėjo kita motina, – kad mirusį ant jo arba gyvą su juo greičiau pamatyčiau.“ Ir kokių gi sėkmingų rezultatų nebuvo galima tikėtis toje tėvynėje, kur meilės dvasia taip visuotinai buvo išplitusi tautoje, kad apėmė net lytį, [šiai] pasižyminčią vien žavesiu, kurios priederme laikoma vadovauti namų ūkiui bei rūpintis vaikais.

Net Šv. Raštas aukština tokias herojes; [štai] Estera¹⁰², už savo tautą statanti į pavojų gyvybę, – *ut rogaret regem pro Patria sua*¹⁰³.

[Štai] Judita¹⁰⁴, gindama tėvynę atsidūrusi tarp priešų. Makabiejų motina priminė tėvynės įstatymus savo kenčiantiems sūnums, juos guosdama¹⁰⁵. Pagaliau ir mūsų tauta regėjo tokį heroizmą, kai garbingiausios karalystės damos lydėjo į Berestečką ir Lvovą su kariuomene žygiuojantį Joną Kazimierą¹⁰⁶, ragindamos narsiai ginti tėvynę. Jau taip visuose luomuose išplitusi tėvynės meilės dvasia, pagrįsta dora, gerais papročiais ir religija, ak, kokią laimę turėjo suteikti karalystei! Tuo ir baigiami šiedu komentarai: kuo paremta bet kurios tautos piliečių meilė tėvynei ir iš ko ją pažinti.

Šviesiausiasis Tribunole!

Prancūzijos karalių pamokslininkas kun. Serafimas, žymus kapucinų vienuolis, pirmą kartą po didžiojo Bourdaloue (Burdaliu)¹⁰⁷ sakydamas pamokslą Liudvikui XIV, taip jį užbaigė: „Žinodamas, – sako, – įprotį, kad pamokslo pabaigoje turi būti sakomas komplementas¹⁰⁸, ieškojau visoje Šv. Biblijoje, ar nerasčiau ten [tinkamo] ir neradau.“ Aš, jau septintą kartą sulaukęs garbės iškilmingai, kaip ir šiandien, patarnauti Tribunolui, jei ir būčiau radęs ką nors tinkamo Šventoje Biblijoje, būčiau tai jau anksčiau išsakęs. Bet kam ieškoti mielesnio ir tinkamesnio pasveikinimo šiai aukščiausiai tautos

¹⁰⁰ *Koriolanas, Gnėjus Marcijus*, 493 m. pr. Kr. užėmė volskų miestą Koriolus, vėliau buvo ištremtas ir grįžo su volskų kariuomene atkeršyti tėvynei. Motinos ir žmonos prašomas, nutraukė Romos apsiaustį. Už tai buvo nužudytas įniršusių volskų.

¹⁰¹ *Leuktrų mušis* (371 VIII 5 pr. Kr.), Spartos ir Tėbų kariuomenių mūšis, vykęs Bojotijoje (Vidurio Graikija), prie Leuktrų miesto.

¹⁰² *Estera*, Senojo Testamento knygos herojė. Ji atskleidė Persijos karaliui, savo vyrui Ahasverui, vyriausybės vadovo Hamano sumanymą išžudyti žydus Persijos karalystėje. Prisipažino pati esanti žydė ir prašė apginti tautiečius. Karalius sutiko, o Hamanas buvo pakartas.

¹⁰³ Ir prašė karaliaus už savo tautą. Žr.: Est 7, 3–4.

¹⁰⁴ *Judita*, Senojo Testamento knygos herojė. Asirijos kariuomenei apsiautus žydu miestą Betuliją, Judita pasipuošė ir nuėjo pas priešų kariuomenės vadą Holoferną, sužavėjo jį, o naktį nukirto jam galvą. Po šio įvykio ir priešų stovykloje kilusio sąmyšio asirai atsitraukė.

¹⁰⁵ Žr.: 2 Mak 7, 21–23.

¹⁰⁶ *Jonas Kazimieras* (1609–1672), Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1648–1668), Zigmanto Vazos sūnus.

¹⁰⁷ *Bourdaloue, Louis* (1632–1704), prancūzų pamokslininkas, jėzuitas. 1669–1697 m. ėjo karaliaus rūmų pamokslininko pareigas.

¹⁰⁸ *Complementum* (lot.) – „papildymas“. Ši baigiamoji pamokslo dalis neretai turėdavo panegirinių bruožų.

magistratūrai, tavo, Š[viesiausiasis] Malonybe kunigaikšti maršalka, valdomai ir vadovaujamai, negu [pamoksle išdėstyto] pilietinės ir respublikoniškos pastabos, religijos pašventintos ir [jos] autoritetu pagrįstos? Ar turėjau pradėti nuo panegiriško garbinimo? Tačiau man žinomos Jūsų Kunigaikštiškosios Malonybės nuostatos šiuo atžvilgiu. Dorybinga, tikra didybė mėgsta būti garbinga, bet ne garbinama. Sąžiningas kilnumas siekia pagyrimus pelnyti, o niekšiškumas mėgsta jų ieškoti ir radęs pasisavinti. „Jei mane giri, – kalbėjo imperatorius Julianas¹⁰⁹ vienam panegirikų rašytojui, – girk taip, kad būtum pasiruošęs man į akis pasakyti, jei padaryčiau ką peiktino.“ Tai tikrojo kilnumo ir išminties balsas, kuriuo didžios sielos nuo seno vadovavosi.

Priimkite tad, ponai, šias pilietines ir krikščioniškas pastabas kaip malonų jūsų pasveikinimą šioje šventovėje, o tėvynės meilės vaisiai, pasiekti dėl jos laimės jums atliekant šias pareigas, padarys jus mieliausiu pavyzdžiu tiek dabartiniams, tiek būsimiems piliečiams. Parodykite įtikinamai, ką gali doras pareigūnas, ko vertas magistratūroje jūsų religingas garbingumas. Jūsų auka, tokiu būdu ant tėvynės laisvės ir nepriklausomybės altoriaus sudėta, nukreips jaunimo mintis ir širdis sekti jūsų dorybėmis, tėvynės sūnūs suaugę su džiaugsmu prisimins jūsų teismo dorybingumą. Jūsų vardai, dėl religingumo nusipelnę būti įrašyti į gyvenimo knygas, bus su meile prisimenami tolimiausioje ateityje. O šios aukščiausios magistratūros vadovo vardas taps teisingiausio teismo pavyzdžiu, ir kiekvienas tėvynės tarnystei augantis jaunuolis jį prisimins pagal Šventojo Rašto žodžius: *Adam, exemplum meum, ab adolescentia mea. Zachar: 13 capite. v. 5*¹¹⁰ Amen.

**Pamokslas, Prienų pavieto įkūrimo
ir pirmųjų seimelių pradėjimo proga
[sakytas] Prienų parapijėje bažnyčioje
1792 metų vasario 14 [d.]**

Legem implebitis opere; haec est enim sapientia vestra et intellectus coram populis ut audientes universam legem dicant: en populus sapiens! Et intelligens! Gens magna! Nec est alia natio tam grandis. Custodi eam igitur, et docebis filios ac nepotes tuos. *Deuteronomii IV.*

Įstatus įvykdysite darbais, nes tai yra jūsų išmintis ir protingumas tautų akivaizdoje, kad [jos], girdėdamos visus šiuos įsakymus, tartų: štai kokia išmintinga ir protinga tauta! Didelė tauta! Ir nėra kitos tokios didelės tautos. Taigi saugok tuos įstatus ir mokyk jų savo sūnus ir vaikaičius.

*Iš penktosios Mozės knygos IV skyriaus.*¹¹¹

Ką nauji Dievo įstatymai, per Mozę perduoti išrinktajai tautai, tai tautai žadėjo, tą nauji mūsų tautos įstatymai, kurie šiandien jums, kilnieji piliečiai, pirmąkart šioje vietoje susirinkusiems į viešuosius posėdžius, įsigalios, su tokiu pat tikrumu drįsta pažadėti, kad jūsų šlovė, jūsų laimė, jūsų laisvė ir jūsų bajorystė priklausys nuo ištikimo jų [t. y. įstatymų] laikymosi.

Naujas seimo įstatymas iškėlė naują Prienų pavietą, naujas įstatymas nustatė specialius seimelių įstatus¹¹², naujas įstatymas rinkimus į visas pareigybes atviru ar slaptu balsavimu pavedė vien kilmingiesiems – vietiniams bajorams. Pagrindiniame valstybės įstatyme [apibrėžta] naujoji teisė suteikė garbę ir autoritetą mūsų tautai visos Europos akivaizdoje, [parodė ją] besilaikančią savivaldos

¹⁰⁹ *Julianas Apostata*, Romos imperatorius (361–363). Buvo auklėtas griežtai krikščioniškai, tačiau vėliau tapo žlungančio helenizmo ir neoplatonizmo šalininku.

¹¹⁰ Adomas man pavyzdys nuo pat mano jaunystės. Plg. Zch 13, 5: „[...] paveldėjau žemę nuo pat jaunystės.“

¹¹¹ Laikytis jų [t. y. įstatų], juos vykdydami, nes tai parodys tautoms jūsų išmintį ir protingumą. Girdėdami apie visus šiuos įstatus, jie sakys: „Iš tikrųjų išmintingi ir protingi yra žmonės šios didelės tautos!“ [...] Tačiau būk atidus ir saugokis nuoširdžiai, kad neužmirštum dalykų, kuriuos matei savo akimis [...]. Mokyk jų savo vaikus ir vaikų vaikus (Jst 4, 6. 9).

¹¹² 1791 m. kovo 24 d. seime buvo priimtas naujas „Seimelių įstatymas“.

ir siekiančią savo teisėtos laimės, sėkmingai grindžiančią realios galybės ir jėgos pamatus būsimoms kartoms. Ir kokius gi žodžius [šioje] pašventintoje vietoje, sveikinant jus, kilnieji piliečiai, šiandien man derėtų sakyti? Kaip parodyti, kad apie jūsų išmintį ir šlovę bus sprendžiama vien pagal tai, ar skrupulingai laikysitės naujojo įstatymo? *Legem implebitis opere; haec est enim sapientia vestra et intellectus coram populis.* Kaip [dar] iškilmingiau galėčiau pasveikinti jus, [sulaukusius tokios] laimės, jei ne tais pačiais žodžiais, kuriais gretimos tautos jau ima kalbėti apie lenkus? Štai kokia protinga tauta, žinanti, kur [glūdi] jos tikroji laimė! Štai kokia išmintinga tauta, iš prigimties linkusi prie viso, kas gera, suvokianti, kad jai užvis svarbiausia – išmintingi įstatymai! *En populus sapiens et intelligens, gens magna!* Štai taurios tautos apsišvietę įstatymų leidėjai be kraujo praliejimo pataisė įsisenėjusias tautos klaidas, užvėrė pragaištingus senosios netvarkos šaltinius, pagirtinai iškėlė sutryptas žmonių teises! Tai štai kokia protinga tauta, ir nėra jai lygios mąstymo bei santvarkos kilnumu: *non est alia natio tam grandis.* Ir kuo gi šiuos sveikinimus reikėtų baigti? [Ogi] tu, kuo Mozė baigia savo kalbą Dievo tautai. Laikykitės įstatymų, garbingi piliečiai; saugokite pagrindinį valstybės įstatymą kaip savo gyvenimą, turtą ir kraują; pagarba šiam įstatymui grįskite savo laimę, garbę ir orumą; šią meilę įstatymui įskiepykite savo palikuonims: *custodi legem igitur, et docebis eam filios ac nepotes tuos.* Ir tai aš šiandien nusprendžiau esant labiausiai deramu pasveikinimu ir palinkėjimu tau, garbusis Prienų pavieta, pirmą kartą čia susirinkęs vykdyti naujus įstatymus!

Kristaus religija, kuriai šiandien atiduodate pagarbą šioje šventovėje, prašydami Dievą laiminti jūsų pasitarimus, yra laimingai susijusi su pilietiškumu, nes kiekvienam įsako laikytis tautos įstatymų ne vien dėl sąžinės, bet dar moko, kad taip pelnomas amžinasis gyvenimas. Juolab kad pats pagrindinės valstybės įstatymas yra kupinas išminties ir [teikia] tikrąją laimę visai tautai – kas gi iš dorų tėvynės sūnų nepripažins pareigos laikytis tokio įstatymo? Kuris gi iš padorių ir apsišvietusių piliečių nepripažins garbingos pareigos, jog šiai naujai valdymo formai, šiam išganingam pagrindiniam valstybės įstatymui, [kuriam buvo] prisiekta gegužės 3-iąją ir kuris buvo vieningai patvirtintas gegužės 5-ąją seime dalyvaujančių konfederuotų deputatų, [dar turi] duoti priesaiką prieš Dievą, pasaulį ir tautą, – kad kiekvienas apsišvietęs ir doras pilietis yra pasirengęs juo vadovautis, jam paklusti, palaikyti jo galią ir autoritetą [savo] turtu, gyvybe ir krauju, jeigu to prireiktų.

Man nežinomas (dėkui Dievui!), man nežinomas tas nusistatymas, kurį dvasininkų luomui primeta palaidūniška filosofija: kad kunigas negali būti geras pilietis, kad dvasininkas neturi maišyti tikybos katekizmo su mokslu apie šalies valdymą. Kitaip mane apšviečia pamatinis Evangelijos mokymas, kitkuo mane įtikina lenkų tautos kilniosios valdžios sandara, kitaip mane moko tikrasis Kristaus tikėjimo mokslas, tikroji ir esminė teologija. Pirma gimiau žmogumi, nei patekau į dvasininkų luomą, pirma buvau piliečiu, nei tapau kunigu, o mano luomo priedermės tuo labiau įpareigoja mane būti naudingą piliečiams, kadangi esminis visų valdžių sėkmės pagrindas yra religija, Evangelija ir Kristaus mokymas. Tikratikė lenkų tauta įvedė dvasininkų luomą į senatą, įstatymų leidybą, teismus, nes visuomet buvo tikra, kad religija yra tvirčiausias pagrindas dorai, sąžiningumui ir piliečių laimei, kuri niekuomet negali ilgai tvirti be gerų papročių; iš dvasininkų visuomet sėmėsi mokslų šviesos savo sėkmingam valdymui, naudojosi parama šviečiant tautą, uolia [ir] nuoširdžia pagalba renkant mokesčius, rinkliavas, meldžiantis ir visokiais priimtinais būdais gelbstint [visų] bendrą tėvynę. Remdamasis šiuo pagrindu, galiu šiandien drąsiai iš šios religijos mokslams skirtos vietos kalbėti jums, kilnieji piliečiai, apie tą valdymo formą, apie tą šlovingą Gegužės 3-iosios pagrindinį valstybės įstatymą, apie tą naują Konstituciją, kurios mums svetimos tautos pavydi ir [kurią priėmus] sveikina, kurios mūsų priešai nustebę baiminasi, o dori ir apsišvietę piliečiai, žinodami [ją] esant teisėtos laisvės skydu ir neabejotinos palikuonių laimės sėkla, džiaugsmingai garbina, brangina ir prisiekia ją ginti.

Didžiojuosiu ir laikau sau garbe, kad man pirmam teko laimė gegužės 8-ąją iš sakyklos Gardine pranešti gausiai suvažiavusiems į Tribunolą kilmingiems Lietuvos piliečiams apie gegužės 3-iąją įvykusią laimę ir tautos pakilimą, pareikšti deramą pagarbą ir dėkingumą tėvynės tėvui karaliui,

neprilygstamam vyrui maršalkai Małachowskiui (Malachovskuii)¹¹³ garbingam didžiųjų Sapiegu palikuoniui, jo malonybei kunigaikščiui Lietuvos konfederacijos maršalkai¹¹⁴ ir iš labiausiai apsišvietusių įstatymų leidėjų sėkmingai sudarytam visam tam seimui; [po to] iš monarcho, maršalkos ir dviejų ministrų, didžiausiam savo džiaugsmui, sulaukiau malonaus patvirtinimo, kad šiam mano poelgiui jie anaipol neliko abejingi. Šiandien man vėl tenka laiminga proga, kad atsitiktinai atitrūkęs nuo savo viešos veiklos akademijoje esu čia kaip šios vietos ganytojas, kai kilnieji piliečiai, steigdami naują Prienų pavieta, susirinko šioje Dievo šventovėje, [pasirengę] vykdyti naujuosius įstatymus rinkimuose į teismines magistratūras; dėl to šiandien nuoširdžiai džiaugdamosis drįstu ir privalau kalbėti apie tą visuose apsišvietusiuose kraštuose gerbiamą Konstituciją: įvykdysite įstatus darbai, nes tai yra jūsų išmintis ir protingumas tautų akivaizdoje, – *legem implebitis opere; haec est enim sapientia vestra et intellectus coram populis*.

Gerbkite savo Konstituciją, pamilkite ją; prisiekite jai, kaip savo palikuonių laimės pamatui, kaip savo laisvės ir nuosavybės neliečiamumo bei egzistencijos garantui, kaip vienintelei priemonei, apsaugojusiai mūsų šalį nuo galutinio išdraskymo. Saugokite ir ginkite šį pagrindinį savo valstybės įstatymą nuo visuotinės ramybės drumstėjų, kad tai matydamos apsišvietusios tautos įsitikintų tuo, ką apie mus jau visuotinai ėmė kalbėti: štai stipri tauta! Štai sveikai mąstantys ir išmintingi žmonės! Štai laisva, žmoniška ir protinga karalystė! Štai kilnūs ir apsišvietę įstatymų leidėjai! *Ut audientes universam legem dicant: en populus sapiens et intelligens, gens magna! Nec est alia natio tam grandis*.

Dar niekad mūsų tauta nebuvo pasiekusi tokio piliečių išsilavinimo, koku pasižymi dabar šį seimą sudarantys ir įstatymus leidžiantys asmenys; [jie] taip toli [pažengę], kad nėra nė vienos sudėtingiausios politinės, diplomatinės, civilinės, ekonominės temos, kuri įstatymų leidėjų patriotų kalbose nebūtų kuo aiškiausiai ir esmingiausiai apsvartyta, siekiant apšviesti tautą. Turiu pripažinti, kad šiandienos kalbėjimui apie pagrindinį valstybės įstatymą negalėjau rasti nieko naujesnio, stipresnio ir esmingesnio, ko dar nebūtų buvę pasakyta tose rinktinėse ir mokslingose kalbose. Ir nieko įtaigesnio ir naudingesnio neįstengčiau jums, kilnieji piliečiai, patarti bei paaiškinti dėl Konstitucijos, jei tik galėčiau čia ištiesai pacituoti ir atpasakoti kupinas išmanymo, rūpesčio, aiškumo, patriotizmo ir aukštosios politikos mūsų įstatymų leidėjų seimo kalbas. Ką galima pridurti prie to, ką išsakė Potockiai, Rzewuskiai (Ževuskiai), Wawrzeckiai (Vavžeckiai), Niemcewicziai (Nemcevičiai), Weysenhoffai (Veisenhofai)? Ką galima pasakyti karštesnio ir stipresnio už Sołtykų (Soltykų), Kościałkowskųjų (Kosčialkovskųjų), Zabielių, Kicińskių (Kicinskių) kalbas? Kas galėtų būti įtikinamiau už Trębickių (Trembickių), Matusevičių, Leżeńskių (Leženskių), Wybickių (Vybickių) ir tūkstančio kitų pasisakymus, kurių neįmanoma [visų] perskaityti? Ir kur gi rastume daugiau saldybės ir tėviškos meilės negu nuoširdžiose ir atvirose tėvynės tėvo JK Didenybės kalbose? [Kas galėtų būti maloniau] už sklandžią ir didingą Małachowskio (Malachovskio), rikiuojančio pasisakymus, iškalbą? Už Liet[uvos] konfederacijos maršalkos Sapiegos malonų, taiklų, nuovokų ir įtaigų kalbėjimą? Už Liet[uvos] d[idžiojo] maršalkos Potockio pastabų įžvalgumą? Už abiejų pakanclerių Kołłatajaus (Kolantajaus) ir Chreptavičiaus dalyko išmanymą? Už plačias Naruševičiaus žinias?

Prie to, kas pasakyta tose kalbose tautos gerovei, kas paskelbta valstybės Konstitucijos išaiškinimo, pagrindimo ir palaikymo tikslu, nieko lygiai [svarbaus] negali pridurti joks protas ir joks kalbėtojas; pakartoti tai iš sakyklos tolimoms provincijoms būtų žmonių mokytojų pareiga, kalbėti tą patį, reikštų sekti pagirtiniais, neprilygstamais vyrais, – tai būtų tvirčiausias [argumentas] įtikinti kilnius provincijos bajorus, kad galima visiškai pasitikėti tokiais apsišvietusiais vyrais, kad joks nerimstančių šmeižikų melas negali sutepti įstatymų leidėjų doros nei jų priimto įstatymo autoriteto, kad jokie murmėjimai ir melagingi įžūlių magnatų ar jų niekingų parankinių išpuoliai negali susilpninti naujojo valstybės

¹¹³ *Malachowski, Stanisław* (1736–1809), lenkų politikas, 1788 m. išrinktas Ketverių metų seimo maršalka, vienas iš 1791 m. konstitucijos autorių. Po Antrojo Respublikos padalijimo 1793 m. emigravo į Italiją. Nuo 1807 m. buvo Varšuvos Kunigaikštystės senato pirmininkas.

¹¹⁴ *Sapiega, Kazimieras Nestoras* (1750–1797), Varšuvos kadetų korpuso auklėtinis, Stanislovo Augusto Poniatovskio patariamiosios komisijos narys ir Lietuvos atstovas Ketverių metų seime, 1788 m. išrinktas Lietuvos konfederacijos maršalka. Dalyvavo T. Kosciuškos sukilime. Po Trečiojo padalijimo išvyko į Viena, kur liko iki gyvenimo pabaigos.

įstatymo, naujosios valdymo formos, naujosios tautos Konstitucijos legalumo, autoriteto, galios ir naudingumo.

Taigi šia dvasia šiandien jums, kilnieji piliečiai, nusprendžiau kalbėti, – ne kad jums ką nors naujo ir ypatingo pasakyčiau apie tautos Konstituciją, bet kad atskleisčiau mūsų dorybingų įstatymų leidėjų įsitikinimų dvasią. Ir [dabar,] kai visas garbusis pavietas lenkiasi Dievui, dėkodamas Jam už laimingą tautos atgimimą, priėmus pagrindinį valstybės įstatymą, kuris yra vertas, kad šiandien jam prisiektumėt, noriu tuo tarpu paprastais ir visiems suprantamais žodžiais išdėstyti:

Visų pirma: kas pati savaime yra toji valstybės Konstitucija? Kokie jos įstatymai? [Kuo pagrįstas jos] legalumas? Ir [kokia yra] viešoji nuomonė apie ją?

Antra: ką reiškia šis įstatymas tautos laimei? Išorinei galiai? Vidaus ramybei? Ir bajorų lygybei bei autoritetui? Pasistenkite nenuobodžiauti, kilnieji piliečiai, klausydamiesi trumpo šios temos [aptarimo], juk žemiškoji tautos laimė iš tiesų gali kiek padidinti neišmatuojamą Dievo šlovę ir garbę. Suteik mums tai, Dieviškoji Dvasia, padedant Švenčiausiajai Mergelei Marijai.

Pirma dalis

I. Ar imtume vertinti asmeninę kiekvieno tautos piliečio laisvę, ar mūsų tautos pripažinimą ir autoritetą Europoje, ar laimę teikiantį apsišvietusios tautos didžios dalies vieningą požiūrį į pagrindinį valstybės įstatymą bei sustiprintą šalies laimę, – visur matom stipriausias paskatas dėkoti Dangui, seimui ir karaliui už tą valstybės Konstituciją, kuri naikindama baisią mus žlugdančią netvarką gina tautą ir nuo tironų despotizmo, ir nuo galingiausių aristokratų oligarchijos, ir nuo svetimų tautų vergvaldiškos prievartos.

Nederėtų [čia] man [dabar] pradėti liaupsinti naująjį įstatymą, nes įstatymą reikia vykdyti, o ne [jam sakyti] panegirikas. O apie tai, kaip tas pagrindinis valstybės įstatymas yra pagrįstas nekintamomis prigimtiniėmis teisėmis, kaip jis dera kilniai mąstančių būtybių prigimčiai, kaip pritaikytas palaikyti visų žmonių laisvę, lygybę, nuosavybę bei laimę, – [apie tai] dėstyti nemanau čia esant tinkamą vietą ir laiką. Labiausiai apsišvietusių vyrų mokslingos plunksnos tai jau išaiškino. Užsienio ir [mūsų] šalies išmintingiausi [žmonės] visuomenę jau tuo įtikino. Mokslinės akademijų ir mokyklų disertacijos tai jau iš esmės įrodė. Nemirtingi vietinių autorių – Kołłątajaus, Stroinovskio, Trębickio ir tūkstančio kitų – raštai, kupini amžinųjų tiesų, tai nušvietė. Mano sumanymui pakanka paimti į rankas tą patį Gegužės 3-iosios pagrindinį valstybės įstatymą, priimtą ir priesaika patvirtintą vieno Dievo Švenčiausioje Trejybėje vardu, ir parodyti jums, garbingieji piliečiai, o [tada] kiekvienas, išmintingai apsvarstęs, sušuks: tai Dievo darbas! Proto ir žmoniškumo, tikros laisvės ir nepriklausomybės veikalas, – *à Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris*¹¹⁵, arba, kaip sakė apie jį Adamas Rzewuskis (Ževuskis)¹¹⁶ savo kalboje seime: „Pasaulio laimei, įvyko [tai, kas] sukėlė jo nuostabą ir pasigėrėjimą, – mūsų šalies politinės egzistencijos atgimimas: *stupor et mirabilia magna facta sunt in terra*.¹¹⁷“ Tuomet pirmą kartą tauta pamatė, kad [pats] Stanislovo Augusto vardas [reiškia], jog jis yra karalius iš Dievo malonės ir pagal tautos valią, šis tėvynės tėvas, karalius pagal tautos valią, su konfederuotais deputatais, dvigubai gausiau reprezentuojančiais lenkų tautą¹¹⁸, sako tautai šiuos žodžius: „Pripažindami, jog mūsų visų likimas priklausė vien nuo tautos Konstitucijos išstobulinimo, iš ilgos patirties pažinę įsisenėjusias mūsų valdymo ydas ir norėdami pasinaudoti Europos išgyvenamu laiku bei ta blėstančia akimirka, kuri mus sugrąžino mums patiems, laisvi nuo žeminančios svetimos prievartos reikalavimų, labiau už gyvybę, už asmeninę laisvę brangindami politinę egzistenciją ir tautos, kurios likimas patikėtas į mūsų rankas, išorinę nepriklausomybę, taip pat norėdami pelnyti

¹¹⁵ Tai Viešpaties padaryta / ir mūsų akims tai nuostabą kelia (Mk 12, 11).

¹¹⁶ *Rzewuski, Adam Wawrzyniec* (m. 1825), oratorius ir poetas. Ne kartą pasisakė Varšuvos ir Gardino seime, į kuriuos buvo deleguotas iš Naugarduko pavieto. Savo kūrybą spausdino leidinyje *Zabawy przyjemne i pożyteczne (Malonios ir naudingos pramogos)*, parengė veikalą *Mysli o reformie rządu republikańskiego (Mintys apie Respublikos valdymo reformą, 1790 m. Varšuvoje išėjo tik I tomas)* ir kt.

¹¹⁷ Apstulbino žemę didūs joje įvykę stebuklai. Plg. Jer 5, 30.

¹¹⁸ Ketverių metų seimo (priėmusio Gegužės 3 dienos konstituciją) deputatų skaičius 1790 m. buvo padvigubintas.

esamų ir būsimų kartų palaiminimą bei dėkingumą, nepaisydami kliūčių, kurios gali sukelti mūsų aistras, dėl visuotinio gėrio, dėl laisvės įtvirtinimo, dėl mūsų tėvynės ir jos sienų išsaugojimo su didžiausia dvasios tvirtybe priimame šią Konstituciją ir skelbiame ją šventa ir neliečiama." Tai pirmasis pagrindinio valstybės įstatymo įvadas – kokios šventos paskatos! Kokia puiki raiška! Kokia jausmų galia ir atvirumas! Čia ne Likurgas, ne Solonas arba Minas, bet Dievo dvasia, regis, kreipiasi į širdis! Taip ir yra, nes pirmiausia [buvo] apsaugota Dievo religija, bet neprislėgta niekieno sąžinė – tam skirtas I [Konstitucijos] straipsnis. Kuo tvirtiausiai ir iš esmės užtikrinta bajorų garbė, laisvė ir lygybė, o jų dorai, pilietiškumui ir garbei patikėta saugoti konstitucijos šventumą bei ginti jos, kaip mūsų tėvynės ir mūsų laisvių vienintelės tvirtovės, patvarumą – tam skirtas II straipsnis. Atgimę ir dėl savo laisvių tapę naudingesni tautai miestai prikelia ir paskatina milijonus gerų žmonių ginti tėvynę, o iš to atsiranda nauja, tikra ir veiksminga jėga bendros tėvynės laisvių saugumui bei [jos] vientisumui [palaikyti] – tam skirtas III straipsnis. Žmonės valščionys, gausiausi ir naudingiausi, tiek dėl teisingumo, žmoniškumo ir krikščioniškų priedermių, tiek dėl gerai suprantamų pačios tautos interesų, priimami įstatymo ir krašto valdymo globon – tam skirtas IV straipsnis. Žmonių visuomenės valdžią kildinant iš tautos valios, visą valdymą sudaro trys valdžios: nustatoma įstatymų leidžiamoji [valdžia], [priklausanti] susirinkusiems luomams, aukščiausioji vykdomoji – karaliui ir [įstatymų] sargybai, teisminė – bajorų išrinktų asmenų jurisdikcijai, – tam skirtas V straipsnis. Seimui parengta [nauja] tobuliausioji tvarka – be įprastinio įstatymų leidžiamojo seimo, atsinaujinančio kas dveji metai, seimas visuomet turi būti pasirengęs susirinkti, iškilus būtinybei. Jei sustabdomas balsų dauguma priimto įstatymo vykdymas ir jei po dvejų metų [tas įstatymas] vėl sulaukia [daugumos] pritarimo, jį turi priimti senatas. Viskas sprendžiama balsų dauguma. *Liberum veto*, konfederacijos ir konfederaciniai seimai panaikinami visiems laikams. Kas 25 metus nustatomas laikas Konstitucijai peržiūrėti ir pataisyti, jeigu praktiškai pasirodytų reikalinga, – tam skirtas VI straipsnis. Apleidus įstatymų vykdymą, Lenkiją užplūdo nelaimės, tad [nuo šiol] aukščiausia įstatymų vykdomoji valdžia atiduodama karaliaus tarybai, kuri vadinsis Įstatymų sargyba. Vykdomoji valdžia turi kuo tiksliausiai apibrėžtas ribas. Lenkijos sostas visiems laikams tampa renkamas iš [tos pačios] giminės dėl svarbių priežasčių, nuo kurių ištis priklausau tautos gerovė, užbėgant už akių tarpvaldžių pražūčiai ir netvarkai, visiems laikams užkertant kelią užsienio valstybių įtakai. Po ilgo tėvynės tėvo Stanislovo Augusto gyvenimo Lenkijos sostas paskiriamas Saksonijos elektoriui¹¹⁹ taip, kad sosto įpėdinystė toliau būtų tęsiama pagal vyriškąją liniją nuo jo sūnaus arba dukters, kuriai vyrą išrinks tėvas pagal tautos valią ir sutikimą, sūnų. Kiekvienas karalius, įžengdamas į sostą, prisieks Dievui ir tautai laikytis šios Konstitucijos ir *pacta conventa*. Karaliaus asmuo yra šventas ir nuo visko apsaugotas. Pats savo valia nieko nedarydamas, prieš tautą už nieką negali būti atsakingas; privalo būti ir vadintis ne patvaldžiu, bet tautos tėvu ir galva. Jo pajamos ir prerogatyvos, aprašytos šioje Konstitucijoje, negalės būti liečiamos. Nuteistiems mirtį pagal detalai aprašytas aplinkybes galės dovanoti gyvybę. Jo pareiga bus disponuoti tautos karinėmis pajėgomis karo metu, skirti kariuomenės komendantus arba pagal tautos valią juos keisti, tvirtinti karininkus ir skirti pareigūnus, nominuoti vyskopus ir senatorius, bet [visa tai galės daryti tik] taip, kaip numatyta įstatymo, taip pat skirti ministrus. Joks karaliaus sprendimas Sargyboje negalios be ministro parašo, o ministras už savo parašą atsakys asmeniškai, turtu ir gyvybe. Karaliui atkakliai laikantis sprendimo, kurio ministrai nenorės pasirašyti, seimo maršalka prašys sušaukti neeilinį seimą, o nesulaukęs savo prašymo patenkinimo, pats, nepaisydamas karaliaus valios, privalės sušaukti neeilinį seimą. Šie ir kiti išganingi tautai vykdomosios valdžios nuostatai surašyti VII straipsnyje. Teisminė valdžia garantuoja piliečiams lengviau [pasiekiamą] teisingumą: žemės teismai bajorams bus visuomet pasiruošę ir budės, o teisėjus patys sau rinks bajorai seimeliuose; miestams užtikrinama jų pačių jurisdikcija; valstiečiams garantuojami referendorių teismai; asesorių ir kiti teismai, aprašyti įstatymo, turi pagreitinti teisingumą tautoje, – tam skirtas VIII straipsnis. Apie regentystę, jei kas atsitiktų karaliams, [ir] apie karaliaus vaikų edukaciją – X ir XI straipsniai. O apie karines tautos pajėgas, [apie tai,] kas jos yra, [apie tai,] kaip

¹¹⁹ Saksonijos elektorius – Frydrichas Augustas.

tauta privalo atlyginti savo kariuomenei ir [ją] gerbti, o kariuomenė – saugoti šalies sienas ir visuotinę ramybę bei būti tvirčiausiu tautos skydu, taip pat vykdyti priesaiką, gindama tautos Konstituciją ir ištikimai tarnaudama tautai ir karaliui, – tam skirtas XI straipsnis. Ir pagaliau deklaracijoje tauta prisiekia Dievui ir tėvynei būti paklusni ir visomis žmogiškomis jėgomis ginti šią Konstituciją. Ši priesaika laikoma tėvynės meilės šūkiu, ją vykdyti įsakoma visoms komisijoms, teisminėms jurisdikcijoms ir visai kariuomenei; taip pat paskiriamas kasmetinės padėkos amžinajam Dievui už šį pagrindinį valstybės įstatymą laikas – gegužės 8 diena; dvasininkams nurodoma uoliai skelbti tikintiesiems šią Dievo malonę bei duodamas įžadas šio laimingo įvykio amžinam atminimui pastatyti Praamžės Apvaizdos bažnyčią. O jei kas norėtų šį pagrindinį valstybės įstatymą panaikinti, paniekinti, susilpninti, pasikėsinti į jo autoritetą, įžeisti arba išpeikti, siekdamas sugriauti šalies ramybę ir laimę, tas, pripažintas tėvynės priešu, išdaviku ir maištininku, seimo teisme turi būti pasmerktas griežčiausiai bausmei. Štai kokia yra Gegužės 3-iosios pagrindinio valstybės įstatymo esmė; panagrinėkime dar jo legalumą.

II. Niekas negali prieštarauti tam, kad nuo nieko nepriklausoma, nepavergta, neužkariauta, laisva tauta turi neginčytiną teisę pagal savo pageidavimą išsirinkti valdžią, [ją] sudaryti, pakeisti, pataisyti, patobulinti, atnaujinti. Kad, nunykus Jogailaičių dinastijai, palaipsniui įsigalinti netvarka mus beveik pražudė ir atvedė į didžiausią menkystę, tai jau kaip reikiant suvokė apsišvietusi tauta, ypač [stipriai tai] patyrė namuose verkiantys gyventojai; o svetimšalių priešų prievarta, tyčiodamasi iš pažemintos tautos, nebaudžiama atėmė gražiausias tėvynės provincijas, privertė pasirašyti užgrobimo [dokumentus] ir tautą be valstybės konstitucijos nelyg vasalinės priklausomybės ar globos [teisėmis] valdė. Subūrė Dievas dabartinį seimą, Apvaizda sėkmingai skyrė gretimoms tautoms didelius sunkumus ir išbandymus, atsiliepė garbingų lenkų širdyse tėvynės, tautos laisvės, nepriklausomybės ir doros meilė. Tauta susivienijo su karaliumi, išmintingas karalius susijungė su mylima tauta; jie mokėjo pasinaudoti sėkmingai susiklosčiusiu laikotarpiu, ir buvo parengtas Gegužės 3-iosios pagrindinis valstybės įstatymas, [kuris] gegužės 5 [d. buvo] vieningai priimtas ir patvirtintas. Pernelyg atsargūs asmenys paskelbė [kelis prieštarigus] manifestus, bet iš esmės ištyrus reikalą jie buvo atmesti, o seimas, pripažinęs juos niekiniais ir vėliau [grasindamas] teismu bei bausmėmis juos uždraudęs, [remdamasis visu savo] įstatymų leidybos autoritetu, parodė visam pasauliui, jog sveikosios tautos dalies didžiama kartu su karaliumi pasirengusi šios Konstitucijos gynybai nuo visų piktavalių aukoti gyvybę, kraują ir turtus. Kelis kartus seimo rūmuose buvo gautas daugumos pritarimas¹²⁰. Rugsėjo 29 dieną, kai JD karalius soste apie šį pagrindinį valstybės įstatymą, naudodamasis proga, kalbėjo: „Stoviu ant šios uolos, ant kurios stengsiuosi išsilaikyti, net jei tektų pralieti kraują, – ne todėl, kad aš tai padariau, bet todėl, kad gerai padariau, nes nuo to priklauso mūsų laisvės ir nepriklausomybės saugumas, nuo to [priklauso] sienų ir vientisumo saugumas, nuo to [priklauso] šalies laimė.“ Čia atsiliepė visų rūmuose esančiųjų balsai: „Nesitrauksime, nesitrauksime.“ Spalio 7 dieną, kai JD karalius kalbėjo, „kad negalima mano asmens atskirti nuo gegužės 3-iosios įvykių, – kas smerkia gegužės 3-iosios įvykius, [tas] mane smerkia; kas neigia šio įstatymo priėmimo svarbą, [tas] nesutinka su tiesa; kas sako, jog buvo panaudota kokia nors prievarta, meluoja. Manau, kad kas tuomet norėjo [to paties, kaip ir aš, kas] stengėsi tą atmintiną dieną kartu su manimi, tas nebeleis to vadinti prievarta.“ Čia atsiliepė beveik visų rūmuose esančiųjų balsai: „Sutinkame, sutinkame.“ Sausio 27 dieną, kai JD karalius kalbėjo: „Pasiryžau niekada neatsižadėti šio įstatymo, nebent kartu su gyvybe.“ Atliepė beveik visi rūmai: „Ir mes niekada neatsižadėsime, neatsižadėsime.“ Vėliau šios Konstitucijos pagrindu beveik vienbalsiai buvo patvirtinta keliolika svarbių įstatymų. Kai seime buvo svarstoma deklaracija prieš manifestus, buvo šimtas ir keliasdešimt balsų prieš 20. Kai spalio 26 [d.] seimas išleido įsaką ministrams ir kariams prisiekti šiam pagrindiniam įstatymui, beveik nė vienas balsas „prieš“ nesutrukdė priimti nutarimo. Kai buvo sprendžiama, ar skirti kunigaikštį generolą Čartoriskį pasiuntiniu į Drezdeną, buvo 200 balsų prieš 10. Vėliau iškilmingai prisiekė visos

¹²⁰ Šioje vietoje praleista dalis teksto – Stanislovo Augusto Poniatovskio kalbos fragmentas, kuris yra 1792 m. Vilniuje išleistame pamoksle.

žinybos ir komisijos, taip pat pagarbiai prisiekė šiam įstatymui tūkstančiai bajorų ir milijonai laisvų žmonių. Visa tauta provincijose ir vaivadijose jau ėmė sėkmingai vadovautis šiuo įstatymu ir pačiu naudojimosi [faktu jau patvirtino, kad] jį priėmė, o savo atstovų darbą jau sankcionavo ir patvirtino. Štai kas rodo šio valstybės įstatymo legalumą. „Neatsiklausė, – kalba maištingos sielos, – neatsiklausė deputatai tautos.“ Bet argi deputatai tėra vien paprasti pasiuntiniai su laišku, o ne teisėti įgaliotiniai ir tautos atstovai? Argi partikuliariniai vaivadijų ir paviėtų interesai, išdėstyti deputatų instrukcijose, gali būti susiję su bendrais šalies interesais, kur reikia žinoti užsienio vyriausybių sudėtį, Europos ministerijų paslaptis, išmanyti Europos politinę situaciją? Argi senatas, ministrai, visas seimas su tautos galva, tėvynės tėvu, gali būti mažiau verti pasitikėjimo nei kuri nors atskira vaivadija, kur dažnai kelių magnatų puikybė, kelių aristokratų ambicijos, [kelių] silpnesnius bajorus trypančių, tėvynės duona nutukusių turčių intrigos nulemia, [kas bus surašyta] instrukcijose? Deputatai yra tautos įgaliotiniai ir atstovai – jų tikėjimui, dorai, protui ir patriotizmui piliečiai paveda įvykdyti [tai], ką jie mano esant geriausia tėvynei. Balsų dauguma, ką ten, – vienbalsiai gegužės 5 [d.] seimo rūmuose buvo patvirtintas Gegužės 3-iosios įstatymas. Štai kas rodo šio įstatymo tikrąjį legalumą. „Bet, – kalba maištingos sielos, – valdymo pakeitimu pažeidžiamos gretimų [šalių] garantinės sutartys.“ Tačiau argi tuo metu, kai tauta buvo pakrikusi ir suskilusi, kai buvo nepalankūs ir priešiški liaudies [santykiai] su sostu, o sostas nepasitikėjo liaudimi, – argi galėjo kokia nors kaimynų [suteikta] garantija atrodyti ne kaip akivaizdžios nelaisvės nešlovė? Dabar, kai tauta su karaliumi, kai karalius su mylima ir pasitikinčia tauta vieningai kuria savo namuose vidaus valdymą, – argi galėtų prieštarauti kokia nors bičiuliška garantija, kai kalbama apie tikrąją tautos laimę? Nebent jau iš tikrųjų būtume kieno nors vasalai ir vergai. Nesiekiame [užgrobti] jokios tautos, nieko neskriaudžiame, tik įvedame tvarką [savo] namuose. Visoje tautoje, susivienijusioje su karaliumi ir tarpusavyje, viešpatauja vienybė; keletas [asmenų,] piktavališkai nusiteikusių tautos atžvilgiu, nieko nelemia, todėl nėra čia jokios skriaudos kaimynams nei laiduotojams. Kai Rusija mums garantavo Respublikos kraštų vientisumą, kad nė sprindžio Lenkijos žemių nei pati neatims, nei kitiems leis atimti, ir šią deklaraciją, pasirašytą [d[idžiojo] pasiuntinio Keizerlingo ir įgaliotojo ministro Repnino 1764 metų gegužės 23 [d.], Rusijos monarchė diplomatiškai patvirtino savo parašu tų pačių metų birželio 7 d. už titulą, kurį jai pripažino Lenkija – visos Rusijos Imperatorė, – tuo metu tai buvo tikra ir sąžininga garantija. Ir vis dėlto 1772 metais mūsų žemės buvo atimtos. Ar kas nors ko nors pasiekė, primindamas visos Europos akivaizdoje apie garantijos sulaužymą ir nesilaikymą? Taigi Gegužės 3-iosios įstatymas niekšišku [būdu] nepažeidžia nė vienos sutarties – ir netgi tai yra jo tikrojo legalumo įrodymas.

III. O tai, ką apie šį įstatymą mano visa Europa, turi pripildyti lenko bajoro ir doro piliečio širdį tikro džiaugsmo ir pasididžiavimo. Užsienio [karališkieji] dvarai susižavėję pasveikino lenkų tautą. Europos vyriausybės, stebėdamosi tautos šviesumu, protu bei sumanumu [ir tuo, kaip išmintingai jis buvo nukreiptas], pareiškė pagarbą šiam pagrindiniam valstybės įstatymui. Užsienio politikai ir ministrai, gerbdami šią Konstituciją, plačiai ją išgyrė. Mokyti rašytojai, mąstytojai, akademijos laikė garbę ją pagirti mokslinguose raštuose. Anas uolus anglų respublikonas p[onas] Burke'as¹²¹ sunkiai rado tinkamų žodžių, kad visos Europos akivaizdoje pašlovintų šį įstatymą. Hertzbergas¹²², mokytas Prūsijos ministras, akademinėje disertacijoje Berlyne giria mūsų Konstituciją ir parodo ją esant įkvėptą žmoniškumo apšviestos filosofijos dvasios. Įvairių kraštų mokyti menininkai kuria ir kaldina auksinius bei sidabrinus medalius šiai protą ir žmoniškumą šlovinančiai Konstitucijai atminti. O vienas mokyčiausių mūsų piliečių, Liet[uvos] Vyr[iausiosios] mokyklos rektorius savo kalboje viešame Akademijos pasėdyje gražiai palygino šį Gegužės 3-iosios įstatymą su Saliamono bažnyčia, kuri buvo pasaulio stebuklas, kadangi [ją] renčiant nebuvo girdėti jokio nerimstančio triukšmo ir peiktino šurmulio, jokių geležinių įrankių nei grubių įnagių bjaurasties, nei kūjo, nei kirvio: *et malleus, et*

¹²¹ Burke, Edmund (1729–1797), anglų politikas, kilęs iš Airijos. Rengė parlamento kalbas, svariai prisidėjo prie politikos teorijos kūrimo. Daug dėmesio skyrė Prancūzijos revoliucijos analizei.

¹²² Hertzberg, Ewald Friedrich (1725–1795), prūsų politikas. Vadovaudamas užsienio politikai, laikėsi antiaustriškos pozicijos ir siekė sąjungos su Lenkija. Parašė politinių traktatų, išleido diplomatiinių dokumentų.

*securis, et omne ferramentum, non sunt audita in domo, cum aedificaretur*¹²³. Išdėsčiau jums, kilnieji piliečiai, koks pats savaimė yra Gegužės 3-iosios valdymo įstatymas, kokie jo įstatai, koks jo legalumas ir kokia visuotinė nuomonė apie jį; dabar dar trumpai atkreipkime dėmesį, kaip susijęs šis įstatymas su tautos laime. Tai bus mano kalbos antra dalis.

Antra dalis

I. Nereikia daug aiškinti, kas yra tikroji tautos laimė. Saugumas nuo užsienio užpuolikų prievartos ir nelaisvės, vienu smurto kitiems, ramybė namuose, asmens, nuosavybės, amatų, garbės ir šlovės laisvė, užimant tą padėtį, kurią skyrė praamžė Apvaizda, – visa tai jums, kilnieji piliečiai, kuo veiksmingiausiai užtikrina Gegužės 3-iosios pagrindinis valstybės įstatymas. Vienybės ir sutarimo dvasia tautoje yra šios Konstitucijos dvasia. Tautos karinių pajėgų, trokštančių ir prisaikdintų padėti viena kitai gynyboje, vienybė yra šio išganingo įstatymo esminis principas. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios tikslų suvienijimas, kad stipriai viena kitą paremtų siekiant tvarkos, išteklių, valdžios ir galios suklestėjimo, yra, taip sakant, šio įstatymo, parengto tautos laimei, dvasia. Ir kuris gi užsienio priešas galėtų kelti mums baimę, kai visa tauta bus suvienyta priesaikos? Kai [visi] vienodai mąstysime, vieno norėsime ir viena darysime? Šlovingai šimtatūkstantinei kariuomenei (o 65000 jau turime pasiruošusius, suorganizuotus ir gerai aprūpintus), – šiai kariuomenei vadovauja ir drausmę joje palaiko patys bajorai, sudarantys karines ir civilines-karines komisijas. Mokesčiai visų luomų [jau] yra noriai paaukoti, o dėl sėkmingų sumanymų, kaip padidinti išdą, jums, garbingieji piliečiai, išties jau nereikia baimintis sunkesnės mokesčių [naštos]. Mums daugiau nebėra ko bijotis, nebent pačių savęs, nebent savų išdavikų, trokštančių sukelti pilietinį karą. Tačiau būkime tikri, kad į mūsų šalį neįžengs joks svetimasis karys, kol pačioje šalyje nekils kokia nors suirutė ir maištas; ir kaip tik dėl to mūsų priešai nori pirmiausia sukelti sumaištį, kad jos malšinimo dingstimi svetimais kariuomenė pradėtų lieti mūsų kraują. Bet juk jūsų galioje maištingoms sieloms visur drąsiai pastatyti neperžengiamas užtvartas. Gal būtų jau ir pradėjęs lieti lenkų kraujas, degti jūsų kaimeliai, jūsų namai virsti degėsiomis, gal sukurstyti bežemiai samdiniai jau būtų pradėję pjauti savo ponus jų [pačių] namuose, jei tik praamžis Dievas, pasigailėjęs mūsų tėvynės dėl daugelį metų trunkančios priespaudos, nebūtų suardęs piktavališkų sumanymų, o apsišvietęs seimas, [drauge] su tėvynės tėvu sergstintis mūsų vienybę, nebūtų iki šiol išlaikęs vidinės tautos ramybės prieš maištingas sielas. Čia iš tiesų reikėtų mums su atgailos ašaromis išbučiuoti visagalę Dievo ranką. Žvelgiame į Dievo mums [padarytus] stebuklus, kai mūsų tėvynė, kaip ana dorybinga Betulija, jau apsiausta ir pasiruošusi pražūčiai, dėl Holoferno, aukščiausiojo Asirijos kariuomenės karvedžio, mirties, buvo apginta, išgelbėta ir padaryta laiminga be kraujo praliejimo¹²⁴. Kai mūsų tauta, kaip anie izraelitai, išdidaus Amono skerdynėms ir pražūčiai paskirti, Amonui pakibus tose pat kartuvėse, kurios buvo paruoštos nekaltiesiems, liko gyventi laisvėje ir ramybėje iki šių laikų¹²⁵. Kai mūsų karalystė, kaip anoji Jeruzalė, pasmerkta Antiocho nuniokojimui dėl klasingų ir išdidžių piliečių Menelajo, Jasono ir Alkimo kurstymų, buvo išlaisvinta gėdingai žuvus Nikanorui, kuris tapęs ore lakiojančių paukščių grobiu turėjo palikti Dievo tautą nepaliestą ramybėje¹²⁶. Šie Dievo rankos stebuklai kaip tik dabar vyksta su mumis, o žvelgiant į įvykius politikos požiūriu, mūsų valstybės Konstitucija savo įtaka tampa tarsi Dievo įrankiu kurti tautos laimę. Tegu tik tauta visuomet būna vieninga ir pasirengusi tarpusavio gynybai, [pasirengusi kautis] už nepriklausomybę, už tėvynę, už laisvę, už nepalietus namus, žmonas, vaikus ir būsimas kartas, – nėra nieko po saule, kam pavyktų atsilaikyti prieš tokios tautos narsumą. Ir kaip sakė neseniai seime anas šlovingas patriotas, Braclavo pasiuntinys Wawrzeckis¹²⁷:

¹²³ Nei plaktuko, nei kirvio, nei bet kokio kito geležinio įrankio nesigirdėjo Namuose juos statant (1 Kar 6, 7).

¹²⁴ Žr.: Jdt 7–13.

¹²⁵ Žr.: 2 Kar 21, 18–26; 2 Kr 33, 20–25.

¹²⁶ Žr.: 1 Mak 7; 2 Mak 8–15.

¹²⁷ *Wawrzecki, Tomasz* (1754–1818), politikas, teisininkas. Prisidėjo rengiant Gegužės 3-iosios konstituciją. Dalyvavo T. Kosciuškos sukilime, o šiam patekus į nelaisvę tapo vyriausiuoju sukilėlių vadu. Buvo kalinamas Petropavlovsko kalėjime, 1796 m. amnestuotas.

„Eisime gintis visi, nepaliksime [nepanaudotų] jokių tėvynės gynybai veiksmingų priemonių; nors nelabai įgudę, bet didžiulės visuotinės nevilties akivaizdoje, lenkai, mokėsime [pakankamai] daug, [jei] mokėsime žudyti ir mirti.“ Štai kokia yra pagrindinio valstybės įstatymo dvasia išorinio saugumo ir ramybės požiūriu.

II. O jei kalbėsime apie vidinę ramybę, tai ar galėtų kas nors geriau ją apsaugoti nei potvarkiai apie teisminę valdžią, apie norminį krašto [žemių] suskirstymą, apie tribunolus ir kitas magistratūras? Čia norėčiau pažadinti tikrą dorų patriotų atsidavimą teisės autoritetui ir pagrindiniam valstybės įstatymui, [kad nukreiptų jį] prieš anuos plepius šmeižikus, kurie nuodija piliečių širdis pasitarimuose, draugijose ir suėjimuose, piktžodžiauja prieš Konstituciją [dėl to, kad] jos visai nesupranta, arba vien pataikaudami magnatų, kurių duoną valgo ar kuriems tarnauja, užmačioms! Kaip baisu ne kartą girdėti lengvabūdiškus, niekur ilgai neužsibūnančius, kraštui ir valdžiai nežinomus, dažnai neištikimą tarnyba siekiančius paveržti turtą iš svetimo gero, vien tik miklų liežuvį ir begėdiško įžūlumo talentą turinčius asmenis, kai jie ima plūsti monarchą, piktžodžiauti prieš garbingiausius seimo narius, iškraipyti priimtus įstatymus, įtarinėti doriausius įstatymų leidėjų sumanymus ir intencijas! Dažnai to klausosi dori, bet neturtingi ir kuklūs bajorai ir per [savo] naivumą apverčia tėvynės likimą! O anas akiplėša šmeižikas didžiuojasi savo nuodinga iškalba ir tariamu valstybės paslapčių išmanymu, kuris jam atneša tam tikrą populiarumą provincijose ir tuo pat metu silpnina tūkstančio dorų sielų pagarbą bei atsidavimą priimtiems įstatymams, įstatymų leidėjams, geriausiajam iš karalių ir valstybės Konstitucijai! „Pilietis yra laisvas, todėl galiu sakyti, ką galvoju“, – sako šmeižikas. Klysta aklas įžūlumas! Galima kalbėti viešuosiuose suvažiavimuose ir pateikti savo nuomonę raštu, [kad būtų] publikuota su aktais, galima kalbėti seimeliuose, seimuose priimant įstatymus, galima įspėti piliečius, tačiau po to, kai įstatymas įsigaliojo, [ir] įstatymas [ne bet koks, o] didžiosios tautos dalies mylimas, visos Europos šlovinamas, – kokią [tas akiplėša] gali turėti teisę, išskyrus įžūlumą? Maištą? Sukilimą? Jeigu esi tvirtai įsitikinęs, parašyk apgalvotai, atiduok apsišvietusiems įstatymų leidėjams, padėk amžinam atminimui į archyvą savo nuomonę, įtikinamai paremtą argumentais ir įstatymais – tai yra bajoriška piliečio laisvė. Bet nuodyti visuomenę ir piktinti draugijas, audrinti protus jau įsigaliojus įstatymui –tai ne laisvė, bet savivalė, tai ne pilietiškumas, bet riaušės, tai ne protingumas, bet įžūlus maištingumas. Laisvas žodis viešuosiuose suvažiavimuose nėra [nukreiptas] prieš įstatymą, bet [skirtas] įstatymą patobulinti. Tačiau pasisakymas prieš įsigaliojusius ir priimtus įstatymus – tai ne laisvas, bet savavališkas ir maištingas pasisakymas. Būtent taip dabar šaukia tos nerimstančios sielos doriems bajorams: „Štai jūsų laisvė pražudyta! Tėvynė žlunga!“ Kodėl gi? – „Karaliai nebebus renkami iš bajorų tarpol!“ Bet kas gi rinko kada nors karalius iš šimtų tūkstančių bajorų? Magnatai ir didikai vedė tūkstančius neturtingų bajorų į žudynes ir kraujo praliejimą, dorų bajorų kraujas aplaistė rinkimų laukus, o didikai ir magnatai iš išrinktųjų it baudas už [pralietą] bajorų kraują gaudavo seniūnijas, tarnybas, [etmonų ir maršalkų] lazdas, [kanclerių] antspaudus bei pelnėsi tūkstančiais kitų būdų. Ir to dabar turi gailėtis garbingiausieji bajorai, kai [tapo] apsaugota ir užtikrinta jų tikroji garbė, laimė ir ramybė? Šaukia neramios sielos, [nusirisdamos] net iki melo ir aklo šmeižto: „Nesileiskite įrašomi, broliai, į žemvaldžių knygą, nes tai [yra] inventorinis aprašas, kad jus paverstų baudžiauninkais, neleiskite, kad įvyktų žemių suskirstymas, nes tai pradžia, kad jus nuo ariamos žemės suvartų į baudžiovą.“ Dėl Dievo! Ir kas gi galėtų pagalvoti, kad tokių baisių šmeižikų besama apšviestajame amžiuje? Kad taip galėtų kalbėti tie, kurie didžiuojasi protu, dora ir pilietiškumu? Netikėkite, kilnieji piliečiai, taip akilai piktu šmeižtu! Argi bajoriškų tautų riterbankai¹²⁸ yra baudžiauninkų inventoriniai aprašai? Argi Okolskio¹²⁹, Niesieckio¹³⁰, Kojalavičiaus¹³¹, Kuropatnickio¹³²

¹²⁸ *Ritterbank* (vok.), ši sąvoka susijusi su papročiu herbe vaizduoti riterių turnyrų apykakles. Paprotys įsitvirtino XIII a. Anglijoje, vėliau išplito kituose Europos kraštuose, įgydamas naujų prasmų ir išraiškos būdų. Šiuo atveju, matyt, turimas omenyje visų šalies bajorų sąrašas, žinynas.

¹²⁹ *Okolski, Szymon* (1580–1653), dominikonas, žymus pamokslininkas, teologas, heraldikas. Parengė trijų tomų herbyną *Orbis Polonus* (išleistas Krokuvoje, 1641–1645). Herbyne aptariai istoriniai ir mitologiniai herbų simbolikos aspektai, pateikiamos šeimų genealogijos ir t. t. Išliko populiarus ir XVIII a., juo buvo remiamasi siekiant įrodyti bajorišką kilmę.

ir kitų herbų, kuriuose randate savo kilnių protėvių vardus, yra baudžiauninkų inventoriniai aprašai? Juk Žemvaldžių knyga nėra niekas kitas, kaip senųjų riterbankų, herbų atnaujinimas bei jūsų bajorystės tikrumo įrodymas būsimoms kartoms. O norminis [žemių] suskirstymas užtikrins jums amžiną nuosavybę ir panaikins visus vaidus bei [nuomonių] skirtumus. Pažvelkite, kaip jus klaidina pikta prievarta! Kaip ieško [preteksto] nesutarimams, maištui ir vidaus nesantaikai, trokštama pralieti jūsų kraują! Šaukia neramios sielos: „Laisvė nyksta!“ Kodėl gi? – „Nes tik vietiniams gyventojams leista balsuoti seimeliuose!“ Netikėkite, kilnieji piliečiai, šiuo šmeižtu! Ponų činšininkams uždaryti seimelių vartai, liokajams, bastūnams, nepatikimiems žmonėms uždraustas balsavimas, – bet argi tokiu būdu bajorų luomas nėra pakylėtas į tikrąją garbę? Tėvas, nuolat [savo dvare] gyvenantis su sūnumis, broliai, neišdraskę palikimo, vyrai, turintys savo žmonių žemės paskyrimus, 100 auksinų užstato turėtojai, mokantys 10 grašių auką, visi jie turi teisę balsuoti ir pagelbėti tėvynei. Supeikė naujasis įstatymas balsų pardavinėjimą, uždraudė partijas ir jų perpirkinėjimus. O kas gi iš dorų bajorų kada nors didžiavosi, jog yra paperkamas? Išpeiktos girtuoklystės bei triukšmingi pasilinksminimai, uždrausti žudymai, apiplėšimai ir paskirtos griežtos bausmės [tiems], kurie su šaunamuju ginklu posėdžiuose pasirodę arba jų metu ginklą išsitraukę, – o argi kas nors džiaugėsi kada seimeliuose apkultas, suluošintas, apdraskytas ir sumuštas?

III. Dabar [pagaliau] tikrosios prerogatyvos gražintos kilniajam bajorų luomui. Turėjote amžinus ministrus, – dabar kiekviename seime, jei kuris nusikalstų, galite jį pakeisti. Turėjote pilies teisėjus, skiriamus vieno seniūno ir jam pavaldžius, turėjote žemės teisėjus, einančius pareigas iki gyvos galvos, dažnai dėl jų dejuodavote visą gyvenimą, – dabar patys skiriat ir renkat teisėjus ir dargi tik nurodytam laikotarpiui. Turėjote trumpalaikius seimus ir juose *liberum veto* [teisę], kuri viską vertė niekais, – dabar turite keletą mėnesių [dirbantį] seimą, be to, visuomet pasiruošusį susirinkti seimą, kur viskas sprendžiama balsų dauguma. Visa įstatymų leidyba priklauso jums, kilnieji piliečiai. Įstatymai, mokesčiai, magistratūrų egzaminavimas, rinkimai į visas tarnybas – viskas nustatoma jūsų ir jūsų atstovų. Jūsų yra, kilnieji bajorai, aukščiausioji valdžia! Jūs priimate įstatymus. Jūs patys nustatote mokesčius. Jūs skelbiate karus. Jūs sudarote taiką. Jūs renkate pareigūnus ir teisėjus. Jūs, garbingieji piliečiai, patys save valdote ir esate laisviausi žmonės pasaulyje. Ir kas sako jums kitaip, apgauna jus, išduoda jus ir virš jūsų pralieto kraujo, virš jūsų namų griuvėsių nori iškelti savo pasipūtėlišką ambicijų viešpatavimą. Nevienoda piliečių padėtis tėvynės atžvilgiu buvo blogo ligšiolinio pagrindinio valstybės įstatymo rezultatas. Aukšta kilmė lėmė viską, bajorų [asmeniniai] nuopelnai ir talentai buvo paniekinti ir apleisti. Visur viešpatavo magnatų intrigos ir pinklės, o neturtingųjų padarumas buvo niekinamas. Visko būdavo pasiekama išdidžia prievarta, o neturtingieji bajorai turėjo lenktis turtingiems didžiūnams. Nes iš kurgi galėjo sulaukti kokios nors pagalbos ir paramos? Iš mažo gimtosios žemės gabalo nebuvo galima apdalyti keleto sūnų ir dukterų nors ir po vieną rėžį; esant tokiai padėčiai, – kokia gi tai laisvė? Kokia nepriklausomybė? Koks didžiadvasiškumas? Į miestus bajorams kelias buvo užtvartas, grasinant garbės praradimu. Dirbtuvės, prekyba, amatai bajorams buvo uždrausti, kaip nederantys [jų luomui]. Kariuomenė buvo menka ir jos drasmė pašlijusi, o visi laipsniai joje – nuperkami. Dėl nuosmukio ir varganos situacijos bajorai buvo priversti šlietis prie turtingųjų, apsirūpinusių tėvynės duona seniūnijose, partijų, o šie juos apgaudinėjo, kad

¹³⁰ *Niesiecki, Kaspar* (1682–1744), jėzuitas, heraldikas. Jo parengtas herbų knyga *Korona Polska* (4 t., 1728–1743), kurį sudarydamas daugiausia rėmėsi Sz. Okolskiu, sulaukė audringos reakcijos ir nepritrimo. Buvo papildytas vertingais antkapiniais įrašais, proginės literatūros pavyzdžiais ir t. t. 1800 m. Galicijoje jis buvo pripažintas kaip pagalbinis šaltinis, tvirtinantis bajorų teises.

¹³¹ *Kojalavičius-Vijūkas, Albertas* (1609–1677), jėzuitas, Lietuvos istorikas, heraldikas, religinių, poleminių ir filosofinių raštų autorius. Jo parengtas herbų knyga buvo išleista tik 1897 m. Krokuvėje, pavadinimu *Herbarz rycerstwa W. Ks. Litewskiego, tekst zwany Compendium*. Dalis rankraštinės medžiagos buvo išsaugota. Jo veikalas *Nomenclator Familiarum et Stemmatum Magni Ducatus Lithuaniae* rėmėsi K. Niesieckis.

¹³² *Kuropatnicki, Ewaryst Andrzej* (1734–1788), Busko, vėliau Belsko kaštelionas, geografas mėgėjas ir heraldikas, bibliofilas. Aktyviai dalyvavo politinėje veikloje, artimai bendravo su karaliaus Stanislovo Augusto broliu Kazimieru Poniatovskiu. Turėjo sukauptą daug įvairios archyvinės medžiagos. Jo parengtas herbų knyga *Wiadomość o klejnocie szlacheckim oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej i Wielkim Księstwie Litewskim* (išleistas Varšuvoje 1789) yra kompiliacinio pobūdžio, papildytas naujais duomenimis.

tokia ir yra laisvė, idant visada būtų taip, kaip yra dabar. Štai koks buvo tėvynės pražūtis, bajorų nuopuolio, miestų sunykimo, valstiečių nuskurdinimo, įstatymų silpnumo ir visuotinės netvarkos šaltinis. Pažvelkite, kilnieji piliečiai, kokie pokyčiai [matyti] tautoje dėl Gegužės 3-iosios valdymo įstatymo! Bajorai susigrąžino teisėtą pagarbą, visos magistratūros ir tarnybos yra laikinos, bet bajorų rankose ir jų renkamos. Miestai ir miesteliai atviri bajorams [ir] dėl to jų bajorystė niekaip nenukenčia. Visi [miestų] amatai ir prekyba leisti bajorams, neužsitraukiant dėl to jokios nešlovės. Seniūnijos įpareigos visais laikais remti neturtinguosius bajorus ir palengvinti jiems išlaikyti dvarus. Miestiečiai atleisti nuo baisios duoklės uzurpuotoms jurisdikcijoms ir įpareigoti kartu ginti tėvynę. Valstiečiai paimti viešosios teisės globon, apsaugoti nuo prižiūrėtojų, valdytojų ir tūkstančio jų krauju turtėjančių dvaro tarnautojų lupikavimo ir žiaurumo. Anų pusdievių, kurie dar lopšyje gaudavo pelningiausias tarnybas ir seniūnijas, puikybė apribota. Štai koks Gegužės 3-iosios pagrindinio valstybės įstatymo ryšys su tautos laime. Tad argi tokio įstatymo galėtų negerbti bent vienas pilietis? Tešaukia neramios sielos: „Žlunga tėvynė!“ Kas gi rastų jų širdyje tikrą tėvynės meilę? Kaip tik jūs, tautos seimo deputatai, Gegužės 3-iosios pagrindiniu valstybės įstatymu ir nauja rinkimų į magistratūras tvarka parodote mums nesuteptą tikros tėvynės meilės paveikslą! Tu, Tėvynės Tėve, Šviesiausiasis Karaliau, esi mums svarbiausias ir mieliausias tikros tėvynės meilės mokytojas! Kai jūs narsia širdimi ryžotės statyti teisėtos ir protingos laisvės šventovę – Gegužės 3-iosios įstatymą, – kas gi galėjo būti tam esminė paskata ir paspartis, jei ne tyra ir tikra tėvynės meilė? Žinojo dori įstatymų leidėjai, imdamiesi rėsti tą milžinišką tautos laimės statinį, kad juos iš visų pusių užgrius tūkstančiai sunkumų. Matė šie milijonų dabar gyvenančių ir ateityje gimiančių žmonių laimės kūrėjai, kiek daug turės iškęsti aklos minios, įžūlių magnatų, senų despotų užgauliojimų, kaip jiems trukdys nuo seno įteisinti politiniai paklydimai. Nujautė šviesiausieji įstatymų leidėjai, ką turės iškęsti dėl [tam] nepasirengusių protų, įteisintų prietarų, senosios edukacijos [įdiegtų] išankstinių nuostatų, apsimestinio delikatumo prasimanymų, vilkinimo, stačiokiškumo, fanatizmo, akiplėšų aistrų, aristokratų puikybės, dėl anarchistiškai nusiteikusių sielų, klestinčių lupikavimo, turtėjančių žmonių engimu, niekingai palaikomų svetimo skurdo, pasipūtimo ir ambicijų. O, dėl Dievo, kokio gi reikėjo narsumo ir ryžto didžioms sieloms, kad, nepaisant visų šių numanomų dalykų, drąsiai ir didvyriškai pakeltų tautą ir padarytų laimingą? Tai įvyko dėl Gegužės 3-iosios pagrindinio valstybės įstatymo, ir tik tėvynės meilė buvo pajėgi atlikti tokį sėkmingą herojišką [žygį]. O tėvyne! Laisva tėvyne! Ar šio vienintelio, išskyrus religiją, švenčiausio pasaulyje žodžio reikšmė tikrai žinoma visų piliečių širdims? Kaip gražiai parašė vienas mokytas žmogus: „Klausiau (sako) visų luomų: piliečiai, ar žinote, kas yra jūsų tėvynė? Senatas (pasakoja) ir magistratūros, išgirdę šį žodį, susiraukė; turtingieji ir didžiūnai paniekinamai nosisuko; kareivis ėmė keiktis ir prisiekinėti; bajoras manė, kad tai yra kokia nors pelninga tarnyba; dvariškis išjuokė mane ir išsityčiojo; teisininkas manė, kad tai koks nors naujas bylos *accessorium*¹³³; išdo tarnautojas manė, kad tai naujos rinkliavos arba akcizo pavadinimas; dvasininkas tik parodė pirštu į dangų; miestietis ir pirklys manė, kad tai kokia nors prekė; tačiau kaimietis ir vargšas valstietis, paminėjęs malonų tėvynės vardą, graudžiai apsiverkė ir man iš akių išspaudė ašaras.“ Tai yra ligšiolinės netvarkos tautoje vaizdinys, o dabartinio seimo [priimtas] pagrindinis valstybės įstatymas grąžino visiems jų mylimą tėvynę ir visus laimingai atidavė jų gerai valdomai bei atgimusiai tėvynei. Tad kokia gėda [šiam] amžiui, kad šiuo šventu tėvynės meilės vardu drįsta naudotis tie, kuriems malonus tautos sąmyšis ir kurie net brolių krauju norėtų įtvirtinti savo puikybę ir ambicijas? Įstatymų ir valdymo išmintingumas kuria tėvynės meilę, o netvarka krašte ją griaua ir naikina. Apie tėvynės meilę kalba galingas pilietis, bet kodėl gi jis neturėtų mylėti tėvynės, pats valdydamas tiek turtų ir žemės, kad galėtų patogiai išlaikyti tūkstantį dorų bajorų su šeimomis? Jo lūpose tėvynės meilė nėra dorybė, bet silpnųjų apgaulė ir išdavystė. Kalba apie tėvynės meilę tas, kuris vien iš seniūnijų susižėrė ne vieną šimtą tūkstančių, kuris su neturtingais bajorais elgėsi kaip su savo vergais, kuris statė į pavojų bajorų gyvybę seimeliuose, suvažiavimuose ir antpuolių¹³⁴ metu, kuris nuolatinius sumušimus, suluošinimus, dažnai net žuvusių bajorų mirtį kompensuodavo kokiu

¹³³ Priedas, bylos papildymas.

¹³⁴ Kita žodžio *zajazd* (lenk.) reikšmė – „užeigos namai“.

nors niekingu atlygiu: druskos statine, pora drabužių, padūmės mokesčiu ar kitu mažmožiu. Jo lūpose tėvynės meilė nėra dorybė, bet žmoniškumo išdavystė ir bajorų lygybės gėda. Dabar [pagaliau] jūsų, bajorų, luomui yra suteiktos ištis garbingos ir teisingos prerogatyvos. Tešmeižia magnatai, kiršindami dorus bajorus, neva dėl Gegužės 3-iosios įstatymo „žlugo laisvė, žlugo tėvynė“. Ne, kilnieji piliečiai, žlugo magnatų puikybė, o iškilo bajorų lygybė. Netikėkite tais, kurie jus apgaudinėja, tikėkite apšviestuoju seimu, tikėkite tautą mylinčiu karaliumi, tikėkite didžiais vyrais, seimo ir konfederacijų maršalkomis, tikėkite Gegužės 3-iosios pagrindiniu valstybės įstatymu, kuriam prisiekė keliolika ministrų, beveik visas senatas ir įstatymų leidybos rūmai, prisiekė karalius, tauta, visos magistratūros, 65000 tautos kariuomenės [karių], tikėkite įstatymu, šlovinamu ir giriamu visos Europos. Šiuo įstatymu buvo pagrįsta, įtvirtinta ir labiau nei iki šiol išplėsta bajorų laisvė, o išdidžių turtuolių smurtas, įtakingų aristokratų puikybė, tautą niokojanti magnatų savivalė apribota ir panaikinta. Štai atviras ir sąžiningas įsivaizdavimas, kaip šis pagrindinis valstybės įstatymas susijęs su tautos laime, – tiek išorinis saugumo, tiek vidinės ramybės, tiek bajorų lygybės ir autoriteto požiūriu. [Dabar, kai jau] tai išdėščiau, stokim prieš Dievą nusižeminusia širdimi ir pagalvokim: ar mes savo papročiais nusipelnėm šios Dievo malonės, kurią pažinom iš tautos pakilimo? Pagalvokim: juk įstatymai, nors ir geriausi, negali mūsų padaryti laimingų, jeigu nesulauks mūsų palaikymo, meilės, pagarbos, apsaugos. Esant geriausiems įstatymams, ko reikia saugotis? Ogi to (kalbėjo Washingtonas (Vašingtonas) laisviems amerikiečiams), kas pražudė ir parklupdė visas laisvas tautas: vidinių nesutarimų ir vaidų, atžaraus galingųjų viešpatavimo ir nežaboto piliečių pasileidimo. Šią Konstituciją, kurią Dievo ranka per tą atmintiną seimą dėl tautos laimės malonėjo mums perduoti, išlaikykit, saugokit ir prisiekit prieš Dievą, pasaulį ir tautą ją ginti. Šia Konstitucija, [jos] teisingai laikantis, bus sugėdintas mūsų priešas, visas kraštas bus apsaugotas, silpnasis apgintas, galingasis pažabotas. Kol ši Konstitucija išliks veiksmi ir tvari, tol galėsime būti tikri, kad mums nebaisus ir nepavojingas joks priešas. Prisiekim tad džiugiai Dievo akivaizdoje šiam pagrindiniam valstybės įstatymui, kaip jis yra to vertas ir kaip pats iš mūsų to reikalauja. Saugokim ištikimai įstatus, nuo kurių priklauso mūsų laisvė ir laimė. Turite, garbingieji piliečiai, savo būryje doro patriotizmo vadovų, su jais ir paskui juos, [kupini] doros dvasios, mokykitės mylėti įstatymus ir jų laikytis, ir tada su pagarba tars aplinkinės tautos, matydamos mus ištikimus įstatymui ir laimingus: štai kokia išmintingi ir protinga tauta! Didelė ir kilni tauta! *Legem implebitis opere, haec est enim sapientia vestra et intetfectus coram populis, ut audientes, dicant: en populus sapiens et intelligens! Gens magna!.. Amen.*

**Pamokslas, sakytas Šv. Jono bažnyčioje
Vilniuje 1794 [m.] gegužės¹³⁵ 20 dieną
gedulingose iškilmėse
minint tuos piliečius, kurie tautos
sukilimo dieną Vilniuje ir vėliau vydami
priešus narsiai paaukojo savo gyvybę
už laisvę ir tėvynę**

Dixerunt unusquisque ad proximum suum: Erigamus dejectionem populi nostri, et pugnemus pro populo nostro, et pro sanctis nostris. Et congregatus est conventus, ut essent parati ad praelium, ut orarent et peterent a Deo misericordiam. *I. Machab: 3.*

Kiekvienas sakė artimui savo: pakelkime savo tautą iš griuvėsių ir kovokime už savo tautą ir jos šventenybes. Ir susirinko bendrija, kad visi būtų pasirengę karui, kad melstųsi ir prašytų Dievo

¹³⁵ 1794 m. vertime – „Karwela“ (t. y. balandžio) mėnesį.

gailestingumo¹³⁶.

Piliečiai¹³⁷! Krikščionys!

Šis gedulingas minėjimas, kurį šiandien surengėme visuomenei brangiausia amžinam atminimui narsių riterių ir gyventojų, kritusių tautos sukilime, tiek religine dvasia skatina mus prašyti Dievo gailestingumo ir malonės jiems, tiek pilietine dvasia paruošia dirvą, kad busimos kartų kartos pelnytai šlovintų jų narsumą ir dorą, o mes [patys] kuo naudingiausiai pasimokytume, kaip privalom aukoti gyvybę, gindami tėvynę.

Priešo ginklas praliejo gyventojų kraują šlovės lauke, bet jų narsa ir kraujo praliejimas prikėlė tautą. Jie narsiai paaukojo gyvybę, [siekdami] numesti gėdingą nelaisvės jungą, bet atgaivino tautą, savo mirtimi parodydami, kad tėvynės laisvę vertino labiau nei gyvybę. Jų mirtis išspaudė gailėsčio ašaras jautrios širdies bičiuliams ir artimiesiems, bet džiaugsmo ašaromis pravirkdė visą tautą, kai sostinė ir jos apylinkės nusikratė plėšikų ir užpuolėjų! Nes kokia gi dabar būtų buvusi mūsų tautos padėtis, iš kurios gyvojo Dievo stebuklingos rankos galia mus taip netikėtai teikėsi ištraukti riterių narsos ir neprilygstamo drąsumo dėka? Ir kokį tad dėkingumą turi [parodyti] visa tėvynė begalinės šlovės vertoms sieloms tų, kurie praliejo kraują tautos sukilime? Ne taip baisiai buvo Antiocho kankinami izraelitai Makabiejų laikais kaip lenkų tauta, mūsų akyse nusiaubta ir sugniuždyta! Šventose knygose skaitome, kad anas savo tautos laisve susirūpinęs Matatijas apverkė savo gimimo dieną, kai buvo priverstas žvelgti į priešų valdomą valstybės sostinę, [matyti] į nelaisvę imamus gyventojus, priešų ir tėvynės išdavikų naikinamus turtus, ginklų ir nuosavybės netekus; puikiausiąjį jaunimą, išniekintas ir engiamas motinas, dukteris, seseris bei visas moteris, [priverstas atlikti] gėdingas paslaugas, šnipinėti, pastūmėtas ir panaudotas išdavystei bei savo pačių giminės pražūčiai. „Ar ilgai dar kęsiu tokią gėdą?! – sušuko jis, žvelgdamas į savo tautos pražūtį ir paniekinimą. – *Vae mihi! Ut quid natus sum videre contritionem populi mei?*“¹³⁸ „Štai, – sakė, – mūsų šventenybės, bažnyčios ir jų vadovai sutrypti, pažeminti ir priversti suteršti tarnybą Dievui išdavyste ir nedorumu! Štai brangenybės, turtai ir vertingi tautos senovės paminklai, tiek kartų atimti, pagrobti, išvežti ir suniokoti! Štai doriausi gyventojai, pagrobti iš savo namų, įkalinti, išvežti! Kuris iš kaimynų mūsų nenuskriaudė? Kas mūsų neplėšė, negrobė ir nepaniekino? *Quae gens non haereditavit regnum ejus, et non obtinuit spolia ejus?*“¹³⁹ Priešas užvaldė mūsų tarybas, mūsų seimus pakreipė [taip, kad dirbtų] mūsų pražūčiai, niekšiškausiems išdavikams atidavė mūsų valstybės tarnybas, mūsų teismams primetė [savo] dekretus, visai valdžiai diktavo įstatymus! Laisvojo proto kilnumas pasidavė goduliui ir nepasotinamumui, tėvynės meilė – puikybei ir norui iškilti priešų pagalba! Ir kas gi malonaus gali būti tokia gyvenime? *Vae mihi, ut quid natus sum videre contritionem populi mei!*“ „Štai, – šaukė verkdamas anas doriausias Izraelio gyventojas, – mūsų laukai turi maitinti priešą, mūsų žmonių ir brolių kruvinu prakaitu uždirbtą duoną išplėšia žiaurus užpuolėjas ir plėšikas, puikias mūsų žemes ir laukus apsiaučia ištvirkę grobėjai, kad atimtų mūsų laisvę ir sunaikintų! Graži ir galinga šalis tapo baisi ir beteisė: *quae erat libera, nunc facta est ancilla!*“¹⁴⁰ Ar ilgai dar [teks] taip nepakeliamai gyventi? *Quo ergo nobis adhuc vivere?*“¹⁴¹ Tai taręs, šventas žmogus iš nevilties perplėšė savo drabužį! Sušuko savo sūnams ir doriems bičiuliams: „Ei, kas doras, junkitės prie manęs! Ir gelbėkim tėvynę!“ Šoko uolūs sūnūs, susibūrė garbingi piliečiai, sušuko visai savo tautai: „Ei, kas mylit tėvynę, savo kraują, gyvenimą ir tautos laisvę! Junkitės prie mūsų! *Qui zelum habet legis, exeat post me!*“¹⁴² Visi puolė ginkluotis, sudarė tarybą, išnaikino išdavikus, įveikė priešus, įtvirtino tautos laisvę ir šaukdamiesi

¹³⁶ Jie tad vienas kitam sakė: „Pakelkime savo tautą iš jos griuvėsių ir kovokime už savo tautą ir savo Šventovę!“ Bendrija tad susirinko pasiręgti mūšiu ir pasimelsti, maldauti pasigailėjimo [...] (1 Mak 3, 43–44).

¹³⁷ Orig. *obywatel* (lenk.): 1) pilietis, 2) pastovus gyventojas. 1794 m. vertime vartojamos formos: *obywatelis* ir *giwentojas*.

¹³⁸ Oi, vargas man! Kam gi turėjau gimti, kad regėčiau savo tautos žūtį [...] (1 Mak 2, 7).

¹³⁹ Kuri tauta nėra gavusi dalies / iš jo rūmų, / nepasiėmusi ką nors iš jos grobio? (1 Mak 2, 10).

¹⁴⁰ Kadaise laisvas, / nūn vergu paverstas (1 Mak 2, 10).

¹⁴¹ Kam gi mums ir begyventi? (1 Mak 2, 13).

¹⁴² Kas tik yra uolus dėl įstatymo [...], teišeina su manimi! (1 Mak 2, 27).

gailastingojo Dievo nusimetė jungą išdidaus Antiocho, kuris tik gėdingai mirdamas iš sielvarto ir nevirties pripažino, kaip neteisingai engė izraelitų tautą!

Tai yra mūsų dabartinės padėties paveikslas, dorybingi [čia] susirinkę piliečiai! Ar turiu ką prie to pridurti šiandien vykstančio minėjimo proga, [kai] Dievo prašome pasigailėti tų vyrų, kurie susirėmimuose nūnai praliejo kraują ir kurių dorybei bei drąsai atiduodame deramą pagarbą? Juk tai apie mūsų padėtį, apie mūsų [būklę] teisingai pasakoja šventos knygos! Kaip tik į tokią nelaisvę [mums patekus], [kaip tik] tokioje baisioje padėtyje mūsų tėvynei atsidūrus, pažadino mums didis Dievas dvasią naujojo Gedeono¹⁴³, naujojo Makabiejaus¹⁴⁴, kuris sušuko tautai: „Ei, kas išlaikėte dorą, lenkišką kraują ir dievobaimingumą! Junkitės prie manęs, ir nusimesim nelaisvės jungą!“ *Qui habet zelum legis, exeat post me.* Tarė tai Dievo mums pažadintas Tadas Kosciuška, ir tuoj pat nuo vieno mūsų žemės krašto iki pat kito atsiliepė iš prapulties dugno kone visa tauta: „Nusimeskim nelaisvės jungą, ruoškimės karui, kaukimės už savo brolius, melskimės ir prašykime Dievo gailastingumo!“ *Dixerunt unusquisque ad proximum suum: erigamus dejectionem populi nostri, et pugnemus pro populo nostro.* Sušuko engiamai tautai tas dangaus skirtas aukščiausias ginkluotųjų pajėgų vadas: „Broliai! Piliečiai! Sūnūs! Artojai! Laisvos šalies žmonės, junkitės prie manęs ginti įstatymus, laisvę ir išniekintą žmoniškumą!“ *O filii date animas vestras pro testamento patrum vestrorum!*¹⁴⁵ Tą akimirką jie šaukė kaip izraelitai, Gedeono išvesti iš madianiečių nelaisvės: „Tegyvuoja Dievo kalavijas ir Gedeono kalavijas! *Gladius Domini et Gladius Gedeonis.*“ Taip visos šalies žmonės pakartojo tą laimingą šūkį: „Dievo kalavijas ir Kosciuškos kalavijas!“ Tą akimirką pakyla [į kovą] riterių narsa, gyventojų atsidavimas, liaudies stiprybė, artojų ginklai, visiems [trykšta] džiaugsmo ašaros! Eina, guldo galvas, lieja savo kraują, vieni žūva, kad kiti būtų laisvi! Triuškina priešus, naikina ir žudo užgrobėjus, veja iš laisvos žemės tironų vergus! Nustemba pasaulis! Atsimaino tauta, pražūva išdavikai, atgimsta dora ir visi šaukiasi Dievo meldamiesi ir verkdami, kad jis, kaip stebuklingai pradėjo šį darbą, taip maloningai [jį] ir pabaigtų, – *et congregatus est conventus, ut essent parati ad praelium, et ut orarent et peterent a Deo misericordiam et miserationes.*

Argi tai neatrodo mums [kaip] gyvas paveikslas to, ką skaitom Makabiejų knygoje apie izraelitų tautą? Taip ir yra, dorieji piliečiai! Nuo amžių žmonių reikalai žemėje klostosi vienodai. Blogi papročiai, bedievystė, pasileidimas, godumas, puikybė, ištižimas ir Dievo įsakymų bei prigimties dėsnių paniekimas visuomet vedė tautas į pražūtį. Karas, nelaisvė, tironija, žiauriausias despotizmas visuomet buvo bausmė nusikaltusiems ir nesirūpinantiems savo tautos piliečių laisve. Prievarta, klasta, veidmainystė, išdavystė, melas ir įžūlumas visuomet buvo priemonė stipresnėms, bet mažiau apsišvietusioms ir ne tokioms švelnioms tautoms pavergti tautas, kurių papročiai pagedę. Dievas baudžia vienas tautas, pasitelkdamas kitas; [po to tenka] laukti tam tikro iš anksto nulemtu momentu, kai engimas priverčia atitokti dorą, smurtas atgaivina narsą, nelaisvės rūstumas pažadina veiksmingą saldžios tautos laisvės siekį. Tai patyrė senovės tautos. Tai vyksta šiandien mums beregint mūsų tautoje, ir kai pati Dievo ranka parodo mums savo visagalybės ženklus visuose šituose įvykiuose, o, kokio jaudulio apimti turime bučiuoti tą tėvišką ranką, atgailaudami ir taisydami papročius, už tėvynę kritusių riterių mirtingus palaikus laikydami Dievo gerumo įrodymu, nes [tai Jis] įkvėpė narsos toms dorybingoms sieloms, kurios, idant įtvirtintų būsimų kartų laisvę, noriai atidavė gyvybes susirėmę su žiauraus priešo ginklu! Toms dorybingoms sieloms šiandien atiduodame deramą pagarbą, pirma, prašydami Dievo, kad per amžius būtų joms gailestingas, antra, prašydami tėvynės išsaugoti jų vardus, kad būsimos kartos juos liaupsintų ir iš jų imtų šlovingą pavyzdį. [Aukodami] šventąsias aukas už narsiai čia, Vilniuje, ir per pirmuosius susirėmimus šlovės lauke kritusių karių sielas, prašome Dievo malonės ir begalinio gailastingumo; įvertinkim žuvusiųjų žygdarbio garbingumą, kad prireikus noriai aukotume savo gyvybę tėvynei. Negali būti didesnio nuopelno tėvynei už tų narsių karių mirtį, – toks yra pirmas [pamokslo] teiginys. Niekas nepelnys jiems didesnės ir vertingesnės šlovės bei garbės būsimųjų kartų akyse, kaip jų narsi mirtis už tėvynę, – toks yra antras teiginys.

¹⁴³ *Gedeonas*, Senojo Testamento izraelitų vadas.

¹⁴⁴ *Makabiejus (Judas)*, II a. pr. Kr. vykusio žydų sukilimo už tikėjimo ir tautos laisvę žymiausias kovotojas.

¹⁴⁵ [...] mano sūnūs, [...] dėkite savo gyvastį už savo tėvų Sandorą (1 Mak 2, 50).

Dieve, kurio valia vėl kartojasi senųjų lenkų narsus žygdarbiai, būdamas gailestingas kritusių riterių sieloms, suteik mums išganingą naudą iš pastabų apie jų nuopelnų tėvynei didybę bei jų užsitarnautą šlovę tėvynėje, padedant Dievo Motinai Mergelei Marijai.

Pirma dalis

Didis ir galingas Dievas yra visur ir visada, bet karuose [Jis] leidžia žmogui pajusti didžiausią savo galią ir [kaip tik] karuose paprastai parodydavo baisiausius savo didybės ženklus, kaip liudija Šventasis Raštas: *Dominus fortis et potens in praelio*¹⁴⁶. Ten Jis, turėdamas savo rankose žmonių širdis, pats visa tvarko ir valdo: vieniems siunčia baimę, o kitus pripildo narsos, dažnai atima galią iš stipriųjų, o neįveikiamą stiprybę suteikia silpnoms ir menkoms pajėgoms, ten Jis vienu mostelėjimu, vienu vėjo gūsiu, vienu [sukeltu] sąmyšiu kartais išblaško nenugalimus būrius, o silpniausioms rankoms suteikia galios, sumanumo ir drąsos laimėti. Tasai galybių Dievas, kai nori, žmonių nutarimus ir vadų sumanymus paverčia pajuoka ir gėda! Kaip tik karuose dažniausiai vyksta ne tai, ką žmonės sugalvoja ir nutaria, bet ką Dievas yra nulėmęs bei parengęs. Todėl jūs, dorieji piliečiai kariai, jūs, garbingi tėvynės gynėjai, noriai skirdami savo gyvybę ir kraują tautai ir savajai laisvei ginti, atminkit, kad pirmiausia būtina šauktis Dievo pagalbos švaria sąžine ir nesutepta dvasia! Pasileidėliai ir savavaliai visuomet pirmi bėga iš mūšio. Pasipūtę, įžūlūs ir maištingi žmonės visuomet pirmi gėdingai pasileidžia iš [kovos] lauko. Plėšikaujantis ir grobiantis karys pabėga, niekad nesulaukęs susirėmimo pabaigos, o nekaltos nuskriaustųjų ašaros paprastai jį bėgantį gena, kad nei gyvenime džiaugsmo nepatirtų, nei pomirtinės šlovės sulauktų dėl gėdingo pasitraukimo. Taigi tie garbingi piliečiai kurie narsiai praliejo savo kraują [mūšio] lauke per pirmuosius tautos sukilimo susirėmimus, padarė didžiausią paslaugą tautai ir dėl savo ryžtingumo, ir dėl tuo metu, kai jie mus gelbėjo, [susiklosčiusių] aplinkybių.

I. Dorybinga tėvynės meilė sulaikė juos [mūšio] lauke, dora ir drąsa liepė jiems kautis iki paskutinio atodūσιο, vienybė su Dievu, [išlaikant] gryną sąžinę, rodė jiems mirtį dėl tėvynės esant ne baisią, bet priešingai – malonią ir garbingą, tad argi tie labiausiai šlovės nusipelnę piliečiai būtų galėję padaryti didesnę paslaugą tėvynei? Neįmanomas toks karas, kad stojantys į mūšį nežūtų, bet tas, kuris narsiai guldo galvą, pridengia tuos, kurie žūtų be jo, jei šis būtų palikęs [mūšio] lauką, gelbėdamas savo gyvybę; žuvo jis, bet pirma atėmė gyvybę priešui, kuris jau nebegali kenkti gyviesiems, ir pridengė savimi dešimtis, kurie jam pabėgus būtų neabejotinai žuvę. Einate į karą, piliečiai kariai, skubate po laisvės vėliavomis ginti mylimą tėvynę, – ar turit ką brangesnio už savo gyvybę ir kraują, kurį noriai aukojate, tarnaudami tautai? Tokią auką sudėjo tie kariai, kurie čia, Vilniuje, prie Nemenčinės ir Palonių garbingai užbaigė savo gyvenimą, – o, kokia be galo dėkinga turi būti jiems tėvynė už šią didžiausią, kokią [tik] jie galėjo padaryti, paslaugą! Jų prarasta gyvybė tūkstančius brolių apsaugojo nuo pražūties. Jų mirties [dėka] žemė buvo nuklota priešų lavonais! Jeigu garbė, kilnumas ir tėvynės meilė nebūtų jų įpareigoję atsilaikyti [mūšio] lauke, kiek [dar] būtų pralieta brolių kraujo? Kiek žmonių būtų žuvę dėl jų, jei būtų begėdiškai sprukę iš [mūšio] lauko? Štai taip, piliečiai kariai! Tas, kuris bėga iš [mūšio] lauko, yra kaltas dėl mirties tų, kurie žūva lauke! Tas, kuris bėga iš susirėmimo [vietos], leidžia išskersti tūkstančius paprastų žmonių, niekais paverčia net ir tobuliausius vadų ir vyresniųjų sumanymus, savo pabėgimu sužlugdo visas kautynes; jis yra kaltas dėl mirties tų, kurie žūva jau jam pasišalinus. Toks nusikaltėlis pagal įstatymą netenka garbės, gero vardo ir gyvybės; tas, kuris bėga iš mūšio lauko, nevertas gyventi, nevertas turėti tėvynę, nevertas gyventi pagal laisvės įstatymą. Motinos išsižadėdavo tokių sūnų, žmonos palikdavo tokius vyrus, graikų merginos laikė didžiausiu nusikaltimu, jei kuri ištekėdavo už to, kuris gėdingai paspruko iš kovos lauko. Bet jūs, dorybingiausios sielos, [jūs] kritusieji [mūšio] lauke, išsaugojot ištikimybę tėvynei ir meilę savo broliams; jums dėkinga tėvynė imasi globoti ir aprūpinti jūsų žmonas ir vaikelius, jūsų vardai pulko

¹⁴⁶ [...] Viešpats, stiprus ir narsus, / [...] galingas mūšyje (Ps 24, 8).

metraščiuose bus su pagarba įrašyti, o jūsų atmintiną patarnavimą ji lieps su dėkingumu įtraukti į tautos istorijas ir kronikas! Jūs taip pat, sodžiaus gyventojai, mūsų broliai, dorybingi artojai, kurie paaukojot gyvybę susirėmime ties Paloniais, argi galėjot kada padaryti tėvynei didesnę ir garbingesnę paslaugą? Sušuko jums tauta: „Broliai, gelbėkimės nuo baisaus maskvėno, kuris degina, plėšia ir naikina!“ Greitai šokote iš savo trobų, [atsiliepdami] į tėvynės pagalbos šauksmą, ir tuos įrankius, kuriais įdirbdami žemę palaikėt krašto gyvastį, narsiai nukreipėte šalies priešams žudyti. Praliejote savo kraują susirėmime už laisvę ir tėvynę, o tą mylimą žemę, kurią iki šiol dirbdami laistėte veido prakaitu, dabar gindami apšlakstėte savo pačių krauju. Stovėjote kuo narsiausiai ir [niekas iš jūsų] neužtraukė jums gėdos negarbingai pasišalindamas, [kaip padarė] kai kurie [iš tų,] kuriems nuo seno mokama, kad gintų tėvynę; gėdingai jus apleisdami, jie leido [priešams] lieti jūsų kraują ir gelbėjo savo niekingas gyvybes, begėdiškai palikdami [mūšio] lauką. Jūs, nekaltos sielos! Jūs, šventos tėvynės meilės aukos! [Tai] jūs užstojote savo gyvastimi tuos, kurie dabar vėl drąsiai eina kovoti su mūsų šalies grobikais ir padegėjais! Jūsų šlovingas atminimas liks tautos knygoje, jūsų pralietas kraujas užtikrins laisvę ir nepriklausomybę jūsų vaikams, jūsų dora, narsa, ištikimybė ir kilnumas bus ateity per amžius taip garbinami, kaip tų, kurie pirmieji spruko iš [mūšio] lauko, begėdystė susilauks amžino bjaurėjimosi, nešlovės ir prakeikimo. Tokia tad didi yra kritusių garbės lauke riterių paslauga tėvynei jų ryžtingumo požiūriu; o ką ir kalbėti, jei dar pažvelgtume į to laiko, kai jie mus gelbėjo, aplinkybes!

II. Didelė ir neprilygstama yra Mardochojaus ir Esteros paslauga izraelitų tautai, kai jie savo darbu ir pastangomis apsaugojo visą žydų tautą nuo tirono jau pasirašytų visuotinių skerdynių, o Amoną, žiaurų šių skerdynių sumanytoją, nubaudė gėdinga mirtimi kartuvėse. O, kad šio palyginimo nebūtų galima taikyti pas mus susiklosčiusioms aplinkybėms! Tačiau dėl amžiaus gėdos ir makiaveliškų galvų sugedimo tas vaizdas dabar net pernelyg panašus į mūsų [išgyvenamą] nesėkmių metą! Laikas parodys, ir pamažu jau rodo, kas buvo sumanyta mums padaryti. Darosi vis aiškiau, koks baisumas turėjo įvykti Varšuvoje, koks žiaurumas ir niekšiškumas turėjo užgriūti ant mūsų galvų čia, Vilniuje! Žiaurumas ir baisi tironija sumanė apkaltinti mūsų tautą jai nežinomu jakobinizmu, gudrumas ir veidmainystė primetė tam [neva] mūsų jakobinizmui, kurio nei ji pati, nei mes nepažįstame, kėslus skleisti netvarką, anarchiją ir viso pasaulio pakrikimą; prievartai tai tapo akstinu išnaikinti dorybingą tautą, sutarčių ir priesaika patvirtintų paliaubų sulaužymo, o paskui [mūsų žemių] užgrobimo, [taip pat] nelaimingą lenkų tautą užgriuvusio despotizmo, prievartos ir plėšimų pateisinimu prieš Europą; tai buvo numatyta ir kaip pretekstas pastarajam kraujo praliejimui, surengtam kartu su tėvynės išdavikais. Ak, jeigu, neduok Dieve, skubios pagalbos laimingas momentas būtų pasivėlinęs bent dvi dienas, kiek nekaltų žmonių būtų netekę gyvybės, turto arba laisvės dėl įsisiautėjusios kariaunos! O per amžius šlovinga narsa! [Pakankamai dar] neišaukštinta narsa ir drąsa tų, kurie pirmieji paaukojo savo gyvybes, kad apsaugotų mus! Jau buvo parengtos skerdynės, jau buvo paruošti vežimai kelionėms į Sibirą ir Kazanę, jau žiaurumo įrankiais [tapę] tėvynės išdavikai rengėsi įgyvendinti savo planus! Pati Dievo apvaizda vadovavo širdims [tų] riterių, kurie pirmieji pakėlė tautą! Apvaizda patvarkė, kad doriausi vyrai įžvelgtų sėkmingo išsigelbėjimo galimybę ir pagreitintų jį. Pats didysis [ir] nuostabasis Dievas vadovavo šiam darbui, o atsižvelgiant į tas aplinkybes, kokia svarba aukos tų, kurie šiame darbe pirmieji praliejė kraują? Arba [tų,] kurie vėliau žudydami priešus paaukojo gyvybę? Pakibo išdidusis Amonas tose pačiose kartuvėse, kurias ruošė dorai ir kilnumui, užėmė vietas kalėjime tie, kurie jas rengė laisviems ir nekaltiems piliečiams, prarado viską, ką turėjo, tie, kurie buvo numatę plėsti ir grobti nekaltųjų turtą. Pasigailėjo Dievas savo žmonių, nubaudė mus maloningai ir pasigailėjo [mūsų] vargstančių dėl savo begalinio gerumo! Kaip turime Tau dėkoti, o didis galybių Dieve! Vien tik Tu, Dieve, pats esi mūsų kantrybė ir mūsų viltis: *Tu es patientia mea Domine, spes mea a juventute mea!*¹⁴⁷ Tu, o Dieve, teiki mums liūdesį ir paguodą! Tu baudi ir vėl glaudi prie savęs! Dorieji piliečiai kariai, ar suprantate, kas labiausiai turėtų palaikyti jūsų viltį? Dievas yra su mumis ir

¹⁴⁷ [...] tu esi mano viltis. Viešpatie; / nuo pat jaunystės tavimi [...] / pasitikiu (Ps 71, 5).

[remia] mūsų tautos sukilimą! Dievas yra su mumis ir [palaiko] mūsų teisingą bei nekaltą kovą prieš užpuolėjus, grobikus ir kankintojus! Ruoškite savo širdis sekti tais garbingais vyrais, kurie šlovės lauke narsiai atidavė savo gyvybę už tėvynę. Negali būti didesnės paslaugos tėvynei už jų narsią mirtį, bet ir jiems niekas nepelnys didesnės ir vertingesnės šlovės bei garbės būsimųjų kartų akyse, kaip ta [jų] mirtis už tėvynę.

Antra dalis

Karių luomas, vertinamas dėl savo garbingos paskirties, yra [pats] kilniausias, [jo] pagrindas ir ištakos yra dorybė, patikimumas ir tautos meilė, o sumanumas, narsa, budrumas ir drausmė yra jo taisyklė ir principas.

Despoto ir tirono karys yra ginkluotas plėšikas, parduotas savo pono užgaidoms ir kaprizams; būdamas paklusnus jo įsakymams, [jis] nežino, ką reiškia būti piliečiu nei ką reiškia tėvynė, nežino, kas yra dorumas nei žmoniškumas, nežino, kas yra savo tautos meilė nei savo šalies interesai, nesuvokia įgimto teisingumo nei jokių žmogaus teisių, – jis vadovaujasi vien despoto įsakymais, nurodymais ir valia. Bet pilietis karys, [mūšio] lauke aukojantis gyvybę už savo namus, už savo šeimą, už savo vaikus, už savo teisę į laisvę ir nepriklausomybę, Respublikos karys, aukojantis gyvybę, kraują ir turtus už tėvynę, tautą, sienų neliečiamumą, nepriklausomą valdžią, už jam pačiam ir visiems bendrus įstatymus, – ką kilnesnio pasaulyje galima įsivaizduoti už tokį karį? Ką garbingesnio, naudingesnio, labiau verto meilės ir prielankumo? Tokie tad privalo būti laisvos tautos kariai, tokie tad kariai turite būti visi, dorieji piliečiai, į tokią tad kareivystę einate ir savo vardus visi įrašote, dabar imantys ginklą. Taip suvokiant kareivystės dvasią, kas gali būti mums baisaus, jei turim dar kelis milijonus gyventojų? Tokio pasirengimo ir nusistatymo kariui, kuris atiduoda gyvybę [mūšio] lauke, kovodamas su bendru priešu, ar gali būti didesnė garbė ir šlovė tarp ateities kartų?

Neabejotina, kad tokių karių turėjo tik laisvos, taigi doros ir laimingos tautos; kai tik [kas nors] vienas užgrobdavo visuotinę valdžią, tuoj imdavo samdyti už pinigus svetimšalius laisvės budelius arba, laikydamas savo kraštiečius tamsuoliškam neišmanyme ir nelaisvėje, žmones vertė besielėmis mašinomis, o jų jėgas ir galią naudojo dorai paminti bei despotijos ir tironijos sostui rėsti. Sakau tai su džiaugsmu šviesaus proto piliečiams, ir niekieno pyktis negali apjuodinti to mano jausmo, kurio nesmerkia nei Evangelija, nei Bažnyčia, taip pat nei aiškus ir sveikas protas, nei išmintinga politika. Dorybinga laisvė labiau paiso savo pačios įvestų įstatymų, nei ginkluoti tirono žaliūkai pajėgtų priversti belaisvius vykdyti [jiems jėga] primestus įstatymus, todėl ir pilietis karys, laisvės gynėjas, [kaudamasis] daug noriau paaukos gyvybę už savo paties tėvynės saugumą, nei despoto karys, už keletą ar keliasdešimt grašių per dieną [tarnaujantis,] statys į pavojų savo gyvybę mūšio lauke.

Graikai ir romėnai, kol dora ir laisvė buvo jų dvasia ir [būdingas] bruožas, turėjo tokį paprotį: laidojant mūšyje kritusius riterius būdavo sakomos rinktinės kalbos jiems pagerbti. Mus pasiekė Periklio¹⁴⁸ kalba, kurią išsaugojo Tukididas¹⁴⁹, ir Cicerono keturioliktoji filipika¹⁵⁰, šlovinanti žuvusius Marso pulko [karius], kurios yra vertos mūsų riterių, atidavusių savo gyvybę už laisvę ir tėvynę. Apie tokius atėniečius Periklis sako: „Jie labiau stengėsi įveikti priešą galią nei apsaugoti savo gyvybę... Nes norėjo veikiau žūti nuo priešą rankos nei jos išvengę išsigelbėti; kad neužsitrauktų nešlovės, atstatė krūtines mirtiniams smūgiams, nes mieliau rinkosi amžiną garbę nei akimirkos baimę. Žymiesiems vyrams visas pasaulis yra antkapis, o šlovę jiems teikia ne tiek užrašas ant akmens gimtąja kalba, kiek kitose tautose pasklidęs atminimas; [tokia šlovė] gyvesnė kiekvieno prote nei jų mirtinguose kūnuose. Taigi piliečiai kariai! Imkit dabar sau pavyzdį iš tų vyrų ir laisvę laikydami laime

¹⁴⁸ *Periklis* (apie 495–429 pr. Kr.), Atėnų politikas, kuriam vadovaujant suklestėjo Atėnų valstybės ūkis ir kultūra. Apie jį savo istorijoje pasakoja Tukididas.

¹⁴⁹ *Tukididas* (apie 455–399 ar 396 pr. Kr.), *Peloponeso karo istorijos* autorius. Siekė tikroviškai vaizduoti istorinius asmenis ir įvykius.

¹⁵⁰ *Filipika* – griežta kaltinamoji kalba. Sekdamas Demostenu ir jo kalbomis prieš Filipą Makedonietį (filipikomis), Ciceronas taip pavadino savo kalbas prieš Marką Antonijų (*orationes Philippicae*).

bei laisvėje savo laimę matydami nevenkit karo pavojų.“ Tai yra graiko Periklio žodžiai, bet kaip tik tinka mūsų riteriams! „O, laiminga jūsų mirtis, už tėvynę kritę riteriai! [Ta] prigimtinė prievolė, kurią jūs šlovingai prisiėmėte dėl tėvynės! Manau, kad jūs ir gimėte vien tik tėvynei, nes iš šios žemės gavę gyvybę, gynėte [tos žemės] neliečiamybę praliedami kraują. Jūs, kurie dėl pergalės išleidot paskutinį atodūsį, pelnėt vietą palaimintųjų buveinėje. Gamta mums suteikė trumpą gyvenimą, bet šlovė praradus gyvybę dėl tėvynės truks amžinai. Sveikinu jus, narsūs riteriai, kol buvote gyvi, ir dievobaimingas [jūsų] sielas po mirties! Jūsų narsa negali būti palaidota tu, su kuriais gyvenote, atminty, ir ateities kartos negalės jos nutylėti, kai jums išties nemirtingą paminklą savo rankomis stato dėkingi žmonės ir tėvynė... Niekada nesiliaus jus maloniai minėti nei tie, kurie nuo šiol matys jūsų kapą, nei tie, kurie apie jus išgirs, ir taip [paaukoję] mirtingą gyvastį tapsite šlovingo nemirtingumo valdovais... Džiaukitės, tėvai, kad pagimdėte tėvynei tokius narsius sūnus; džiaukitės ir linksmitės, sūnūs ir giminės, kad savo šeimoje turite nemirtingos šlovės pavyzdžių! Džiaukitės, našlės, kad buvote ištekėjusios už tokių garbingų vyrų, kuriuos labiau reikia šlovinti nei apverkti! Džiaukitės, broliai, kad kaip prilygstate jiems krauju, taip galit manyti esą į juos panašūs narsa ir dora.“ Tai yra Tulijaus¹⁵¹ pagyrimai per riterių, kritusių ginant tėvynę, laidotuves. Kaip tinka man dabar tais pačiais žodžiais kreiptis į mūsų riterius, Respublikos karius, gedulingo jų minėjimo iškilmėse! Nėra didesnės šlovės, kaip ginant tėvynę atiduoti gyvybę [mūšio] lauke. Kuo gi taip išgarsėjo anie didvyriai, kuriuos mums su pagarba ir pasididžiavimu primena senųjų amžių knygos? Tai yra riteriai, kurie guldė galvas [mūšio] lauke už savo kraštą ir tėvynę: *dulce et decorum est propatria mori*¹⁵². Żółkiewskių, Kalinauskių, Zavišų, Strušių (Strusiu), Višnioveckiu ir kitų, kritusių susirėmimuose, malonų atminimą išsaugosime tol, kol gyvuos pasaulis ir žmonių padermė! Gorainio, Medekšos, Sapiegos ir kitų, kritusių Baro konfederacijos [metu] nuo Maskvos [ginklo], atminimas per amžius teiks jų giminėms ir šeimoms didžiausią pranašumą. Taip tolimiausi palikuonys atmins tuos, kurie čia, Vilniuje, paimdami Maskvos įgulą ir komendantą, prarado gyvybę ir pirmieji savo krauju sustiprino sukilusią tautą. O vyriausiųjų karininkų ir šios kovos vadų vardus istorija pateiks tarp šlovingiausių riterių ir žmonijos geradarių, lygiai kaip ir tų karių, kurie praliejo kraują, [vardai] bus įrašyti kronikose jų garbei ir ateities kartų pavyzdžiui.

Negaus teisės čia priešas kalbėti, kad buvo sučiuptas ne susirėmimo lauke, bet patogiam guolyje. Jūsų drąsa, dorieji kariai, kurie atlikote tą nemirtingą žygdarbį, bus tuo šlovingesnė per amžius visoje Europoje, kuo mažiau buvo jūsų nei gudrių priešų ir kuo baisiau jie mus engė bei kuo sunkesnes grandines klasingai dėjo mums ant sprando. Argi tai nusikaltimas – savo paties namuose vikriai ir paslapčia sugauti savo jėgomis pasitikintį piktadarį? Argi tai nusikaltimas – prie žmogžudžio, tykančio mano gyvybės, atsargiai prisėlinti ir sučiupti, kad išvengčiau mirties ir žiaurumo? Argi tai nusikaltimas – turint dešimtkart mažiau pajėgų už priešus, įgūdžiais, slaptumu ir drąsa kompensuoti jėgų ir žmonių stygių, kad būtų išsaugota laisvė ir saugus gyvenimas? O šventoji narsa! O sėkmę nešančioji drąsa! Kokiai daugybei piliečių išsaugojai [nepralietą] kraują ir gyvybę! O garbingi vardai vyresniųjų ir vadų, [pasižymėjusių] tą atmintiną dieną, kaip pelnytai jus auksu įrašys ant kedro, marmuro ir ketaus, kad būtumėt pašlovinti! Mūsų kraujas turėjo tekėti šio miesto latakais! Tačiau dangiškąjį teisingumą [vykdanti] keršto ranka lėmė, kad šunys laktų tėvynės išdavikų kraują! O baisūs Dievo sprendimai! Kokie [esat] teisingi! Kokie visuomet pastovūs! Išplėšė Jezabelė Naboto vynuogyną, atėmusi jam gyvybę, ir tuojau pranašai Dievo vardu įspėjo, kad žus Jezabelė ir kad šunys draskys jos kūną¹⁵³. Tuojau taip ir įvyko, ką mums liudija šventos knygos! O Dieve, kupinas stebuklų ir teisingumo! Kokius baisius leidai mums regėti savo pražūtingų nuosprendžių įrodymus! Narsūs ir drąsūs riteriai išsaugojo mums gyvybę ir, būdami Dievo skirtu šlovingu instrumentu tautos laimei pasiekti, jie perduos nesuteptą savo šlovę dėkingoms ir laisvoms ateities kartoms. Prisiminkim, dėl Dievo, ar tai susirėmimo lauke buvo paimtas į nelaisvę Punsko seniūnas Bžostovskis? Argi jis nebuvo sučiuptas gudrumu bei [panaudojus] draugiškumu prisidengusią išdavystę? Ar tai garbės lauke buvo paimtas

¹⁵¹ T. y. Marko Tulijaus Cicerono.

¹⁵² Malonu ir garbinga mirti dėl tėvynės. Horacijus, *Carmina*, III, 2, 13.

¹⁵³ Žr.: 1 Kar 21.

dorybingas maršalka Soltanas? Argi jis nebuvo paimtas savo namuose, apgaulingai ir žiauriai? Ar [tai] garbės lauke buvo paimtas garbingas ir puikus karininkas, majoras Spensbergeris, prelatas Bogušas, karūžas Radziševskis, advokatas Grabovskis, garbingas pareigas [užimantys] piliečiai Viežeiskis, Moravskis, Tyzenhauzas? Ar tai susirėmimo lauke buvo paimti ir jau Varšuvoje pasmerkti nužudyti Potockis, Vengreckis, Siežpinski? Ir ar gali šitoks gudrus ir klastingas priešas priekaištauti, kad jo iš anksto neįspėjo, jog nuspręsta ginti gyvenimą ir laisvę iš paskutiniųjų jėgų? Nesilaikančiu žodžio, nepatikimu, neištikimu ir veidmainišku senosiose kronikose, raštuose ir paminkluose visuomet buvo vadinamas maskvėnas, tą liudija Gvagninis, Strijkovskis, Starowolskis ir kiti istorikai; kokio reikia atsargumo, budrumo, darbštumo ir sumanumo ginant tėvynės laisvę ir gyvenimą nuo tokio priešo? Štai taip, dorybingi piliečiai kariai! Kuo aiškiau matote priešo piktumą ir gudrumą, tuo didesnė garbė ir šlovė ateityje laukia tų, kurie narsiai su juo kovodami atidavė gyvybę ir kurių vardus dabar pagarbiai tariame, – juos ir po daugelio amžių žmonės skaitys džiaugdamiesi, verkdami ir šlovindami. Skaitys garbingus kare kritusių narsių karininkų Birulio, Nideckio ir Zidavičiaus vardus greta Żółkiewskių ir Kalinauskių, kurie taip pat žuvo susirėmimuose. Ten [bus įrašyti] drąsių artilerijos puskarininkių Zaborovskio, Rogožinskio, kanonieriaus Zenkevičiaus, narsiai kritusių šlovingo tautos sukilimo dieną čia, Vilniuje, vardai. Kilnių ir drąsių kanonierių Reklevičiaus, Jankausko, Songino, Sadausko, Novickio, Ožechovskio, Tauzos, Vadeišos vardai bus įrašyti Šlovės bažnyčioje greta Zborovskių, Zenavičių, Zavišų, Višnioveckių, kuriuos kronikos ir istorijos garbina [dėl to,] kad žuvo kovose už tėvynę. Ten Bžostovskio, Noinskio, Giblerio, Talentavičiaus iš 6-ojo pulko, 4-ojo pulko kapralo Tarasevičiaus, narsių puskarininkių iš 7-ojo pulko Rusecko, Plavskio, Lachovickio, Kliukio [vardus] skaitys būsimos kartos greta narsiųjų Strusių, Korsakų, Laščų ir kitų, kritusių kare už tėvynę! Ten kilnūs ir narsūs kariai: Kičinskis, Chreptavičius, Budzeika, Adomavičius, Malevičius, Klimanskis, Bukarevičius, Senkauskis, Cvirka. Ten dori eiliniai: Žukauskas, Dambrauskas, Musnickis, Kviatkovskis, Milevskis, Fedaravičius, Bartnovskis, Vaina iš 7-ojo pulko, Karčevskis, Pukalikas, Chackevičius, Baranauskas, Jankauskas ir kiti, kurių [vardai] iš pulko sąrašų bus kiekvienas atskirai perkelti į knygas ir istorijas [bei] garbingai atsidurs greta Chodkevičių, Zamoyskių, Pacų, Koniecpolskių, Sobieskių, Radvilų ir visų kariškių, kuriems tėvynė atiduoda pelnytą šlovės ir pagarbos duoklę. Kariai! Broliai kariai! Štai jūsų žuvusių brolių vardai, štai jūsų bendražygių pralietas kraujas! Jų sielos neabejotinai yra danguje, kur [keliauja visi] tvirtai tikintys ir žuvusieji dėl švento reikalo, ginant tėvynę. Pažvelkit, kokia didelė jų šlovė, kaip nuoširdžiai miela tėvynė lieja džiaugsmo ašaras prie jų palaikų! Kieno gi širdis pagailės ašarų tiems mūsų mylimiausiems žuvusiems broliams [apverkti]? Juk tai mūsų kraujas! Mūsų broliai! Mūsų kraštiečiai! Kas gi nepakils keršyti priešui už juos? Pagalvokit, piliečiai kariai, kas [gali būti] brangesnio už tokią jų šlovę? Ir kadangi tie šlovingiausi kariai, paaukoję savo gyvybę už tėvynę, padarė tautai pačią didžiausią paslaugą, taip pelnė visiems laikams sau ir savo vardams brangiausią šlovės ir garbės pranašumą.

Didis Dieve! Galybių Dieve! Pradėjai savo darbą, iškelei tvirtą savo stiprybės ranką! Pakėlei nupuolusią tautą savo stebuklinga dešine, suteik mums tą džiaugsmą ir malonę sulaukti tavo darbų, teikiančių laimę tautai ir mūsų tėvynei, pabaigos. Prašom Tavęs pasigailėti taip narsiai pasiaukojusių sielų tų, kurie praliejo kraują už tėvynę, tačiau tai darom iš džiaugsmo sujaudintomis širdimis, būdami tikri, kad jų narsa ir tėvynės meilė bei švari sąžinė ir nekaltumas suteiks jiems vietą Tavo šlovėje ir [dovanos jiems] amžiną laimę, kad tie patriotizmo ir tėvynės meilės kankiniai dėl Tavo, o Dieve, gailėstingumo bus apvainikuoti ir išganyti. Nieko, o didis Dieve, daugiau netrošku šiame gyvenime, tik kad dar galėčiau papasakoti būsिमoms kartoms, ką Tavo stebuklinga dešinė įvykdė mano akivaizdoje tautos ir tėvynės sukilimo [metu]: *usque in senectam et senium Deus, ne derelinquas me, donec annunciem brachium tuum generationi omni, qua ventura est*¹⁵⁴.

Ginkluokis, tauta! Imkit ginklus, piliečiai! Būkit narsūs, ruoškitės kovai su priešu, kuris jus naikina, plėšia ir degina, geriau garbingai žūti ginantis, nei žiūrėti į tautos vargą, ašaras, verksmus, dejones, pralietą mūsų brolių, vaikų ir giminių kraują: *melius est nos mori in bello, quam videre mala gentis*

¹⁵⁴ Nepalik tad manęs, Dieve, / net žilos senatvės sulaukusio; / būk su manimi, kol skelbiu tavo galybę / visoms būsिमoms kartoms (Ps 71, 18).

*nostrae*¹⁵⁵.

Abejingi piliečiai (jei kuris [toks] dar esate), šalti ir nejautrus tėvynės pražūčiai piliečiai, atsipeikėkit, dėl Dievo! Jau negalvokit apie nieką kitą, išskyrus karą, kautynes ir visuotinę gynybą, jau baigėsi juokai, prasidėjo rimti ir svarbūs dalykai! Turi žūti tėvynės išdavikai, ir žus tie, kurie dar pasirodys esą išdavikai. Nėra dabar vidurio – arba esi doras pilietis ir garbingai aukosi gyvybę gynybai, arba esi išdavikas ir nepatikimas [žmogus], ir gyvybę tau atims gėdinga bausmė. Liaukimės jau galvoję apie asmeninę naudą, uždarbį ir paaukštinimą tarnyboje, – kas negina tėvynės, [tas] yra doros ir tėvynės išdavikas. Kas tik gyvena šiame krašte, turi jį ginti ir aukoti savo gyvybę. Nėra luomo, lyties, amžiaus, [užimamų] pareigų, rango, kilmės ir tikėjimo skirtumų, – kas ne su tėvyne, tas prieš tėvybę. Stokit narsiai (jums šaukia tėvynė), nėra kur bėgti, nėra kur slėptis, arba visi gyvenkim laisvi ir nepriklausomi, arba visi žūkim narsiai ir garbingai gindamiesi: *absit ut fugiamus! Si tempus appropinquavit? Moriamur in virtute propter fratres nostros*¹⁵⁶.

Prisiartinkit, bailieji ir silpnavaliai, prie šio narsai ir dorai pastatyto antkapinio paminklo, suvilgykit savo ginklus tų vyrų, kurie jau paaukojo savo gyvybę už tėvybę, krauju, prisilieskit prie palaikų ir pabučiuokit tuos garbingus pelenus, kuriems šiandien tėvynė atiduoda privalomą pagarbos duoklę. Uždekit [savo] šaltose širdyse narsos ir šlovės ugnį ir nuolankia širdimi kreipėsi į didį galybių Dievą, suvieniję širdis, dvasią, narsą, vienu balsu nuoširdžiai kvieskime vieni kitus: pakelkim nupuolusią ir engiamą tautą, kovokim drąsiai už savo liaudį, savo kraują, savo šeimas, savo šventoves ir tautos šventenybes, – *erigamus dejectionem populi nostri, et pugnemus pro populo nostro, et pro sanctis nostris*. Amen.

**Piliečio pamokslinė kalba, sakyta
birželio 25 [d.] lygumose prie Vilniaus,
vadinamose Juozapato slėniu,
1794 [m.] šventinant ginklus ir vėliavą,
kai Vilniaus vaivadijos šauktinė liaudies
kariuomenė jau ėjo į karą**

Appropinquante jam praelio, stabit sacerdos ante aciem, et sic loquetur ad populum: Audi Israel, vos hodie contra inimicos vestros pugnam committitis; nolite metuere, nolite cedere, nec formidetis eos, quia Dominus Deus vester in medio vestri est, ut eruat vos de periculo. *Deuteronom: 20*.

Kai jau prisiartins karas, atsistos kunigas prieš kariuomenę ir taip kalbės tautai: klausyk, Izraeli, šiandien jūs išeinatė kautis su savo priešais, nenuogaustaukite, nesitraukite ir nebijokite, nes Viešpats, jūsų Dievas yra tarp jūsų, kad jus išgelbėtų iš pavojaus. *Iš knygų, vadinamų šv. Deuteronomijumi, 20 skyriaus*.¹⁵⁷

Piliečiai! Krikščionys!

Kur ginamasi nuo užpuolikų, kur gelbėjama nuo pančių ir nelaisvės, kur kovojama su užgrobdėjais, žodlaužomis ir kankintojais už laisvę, [šalies] saugumą, nepriklausomybę, ten teisingas reikalas, ten šventas interesas, ten širdis ir narsumas privalo būti bebaimiai, ten pagaliau yra pats Dievas,

¹⁵⁵ Verčiau mums mirti kovojant, negu matyti žūtį savo tautos [...] (1 Mak 3, 58).

¹⁵⁶ Jokiu būdu tokio dalyko nedarysime, nuo jų nebėgsime! Jei atėjo mūsų valanda, bent mirkime kaip vyrai už savo brolius [...] (1 Mak 9,10).

¹⁵⁷ Prieš prasidedant mūšiu, kunigas išeis į priekį ir pasakys kareiviams kalbą. Jiems sakys: „Klausykis, Izraeli! Šiandien jūs einatė į mūšį su savo priešais. [...] Jų nebijokite, nuo jų nedrebėkite ir nepasiduokite klaikei, nes pats Viešpats, jūsų Dievas, žygiuoja su jumis į mūšį kovoti už jus prieš jūsų priešus ir duoti jums pergalės“ (Įst 20, 2–4).

keršytojas už nekaltuosius ir tautų teisėjas.

Taigi toks yra karas, į kurį einate atsidavę, garbingi piliečiai Vilniaus vaivadijos gyventojai, šventindami ginklus ir prašydami Dangaus palaiminimo.

Kieno gi sielos nepersmelktų šis reginys, dangaus akivaizdoje kuo patraukliausias, žemės akivaizdoje nepriekaištingas, piliečių akivaizdoje – pripildantis širdis džiaugsmo ašarų, kai laisvi, kilnūs ir nepriklausomi niekam niekuo nenusikalte žmonės su džiaugsmu eina lieti savo kraują už tėvynę ir ginti bei užstoti nuo baisaus priešo keršto savo brolius? Kieno gi širdies nesujautintų šis reginys, kai piliečiai, palikę namus, turtus ir šeimas, aukoja gyvenimą už savo tautos laisvę ir saugumą, kai tėvai palieka namuose mažus vaikelius, jau nebesitikėdami jų pamatyti, vyrai palieka mylimas sutuoktines ir, kad apsaugotų jas nuo negailestingo kalavijo kirčių, patys su džiaugsmu stato savo gyvybę į likimo pavojus, sūnūs ir puikūs jaunuoliai sugraudinta širdimi atsisveikina su savo gimdytojais, savo artimaisiais, savo giminėmis, net su savo viltimis ir skuba ginti savo namų, savo teisių, savo laisvių, savo šlovės, garbės ir nepriklausomybės. Štai eina visa vaivadija uždengti krūtinėmis savo mylimiausią tėvynę, savo altorius, savo miestus, savo sostinę, savo brolius, bičiulius, tautiečius! Stoja prieš Dievą, visų tautų Tėvą, pareikšdami, kad juos, niekuo neprasikaltusius, užpuolikai plėšia, degina ir naikina. Stoja prieš visos Europos ir pasaulio teisumą, [pareikšdami], kad juos, niekuo neprasikaltusius, užgrobė žiaurūs laukiniai žudikai, o jų nekaltas kraujas šaukiasi Dievo ir pasaulio keršto tiems, kurie trokšta jį pralieti. Eina šauktinė liaudies kariuomenė, pražilę seniai, orūs vyrai, garbingi pareigūnai, puikūs jaunuoliai, laisvi ir nepriklausomi žmonės, neša savo kalavijus pašventinti į bažnyčią, įrodydami, kad ne pyktis ir nuožmus noras plėšikauti, bet [būtinybė] gelbėtis nuo plėšimo skatina ir verčia juos griebtis ginklo. Neša savo vėliavas ir garbės ženklus palaiminti kunigams, įrodydami, jog nori, kad pats Dievas ir Jo teisingumas būtų jų nekaltumo liudytojai bei tautai, kraštui ir jų tėvynei padarytų nuoskaudų ir skriaudų keršytojai. Šaukiasi į Dangų galybių Dievo pagalbos, pasitikėdami savo kovos teisingumu ir šventumu. Koks tai reginys, persmelkiantis jautrias širdis! Koks stiprus jausmas [kyla] dorybingoje širdyje piliečio, žvelgiančio į tuos žmones, į tuos garbingus piliečius: kaip mielai, kaip noriai, kaip džiaugsmingai, su koku pasididžiavimu jie aukoja savo kraują, savo gyvybę, savo turtus, pagaliau savo viltis už tėvynės išgelbėjimą, už savo brolius ir visą savo tautą! O Dieve! Argi nepažvelgsi gailestingai į [šią] nekaltą tautą? O Dieve! Argi nepažvelgsi maloningai į vargą, į pražūtį, į pralietą kraują, į tiek milijonų žmonių sužlugdytus gyvenimus, į tiek sudegintų miestų ir kaimų, į tiek nužudytų žemdirbių, kaimiečių, silpnų moterų ir nekaltų vaikų? O Dieve! Argi nenukreipsi savo teisingų nuosprendžių keršto į sulaužytas sutartis, apšmeižtą nekaltumą, klastingus lupikavimus, baisų nekaltą krašto, laisvų žmonių, išduotos ir prislėgtos tautos nusiaubimą? Pakelkit senosios laisvės vėliavą, nuo amžių kovingi ir šlovingi Vilniaus vaivadijos gyventojai, ir kai šiandien jau stojat į karą, aš, jūsų pakviestas, kupinas bažnytinės ir religinės dvasios, stoju prieš jūsų kariuomenę, – *appropinquante jam praelio stabit sacerdos ante aciem*, – ir drąsiai Šv. Rašto žodžiais sakau tai, ką Dievas liepė kunigams kalbėti savo tautai prieš karą. Klausykit, dorybingi ir ištikimi žmonės! Nebijokite priešų, nesitraukite ir nenuogąstaukite. Dievas yra su jumis, visagalė ranka gina nekaltuosius! Dievo nuosprendžių kalavijas pats išspręs mūsų kovą su žiauriu priešu ir gelbės jus nelaimėje. Dievas yra su mumis, nes mūsų pusėje šventas kovos teisingumas, o tai yra namų, šeimų, žmonių, vaikų, šv. altorių, turtų, laisvės, nepriklausomybės ir visos tėvynės apsauga bei išsigelbėjimas, – *sacerdos sic loquetur ad populum: nolite metuere, quia Dominus Deus vester est in medio vestri, ut eruat vos de periculo*. Ir kas gi viso pasaulio akivaizdoje gali būti šventesnio, brangesnio ir teisingesnio už šią kovą? O ištis stebuklingai suliepsnojusi tėvynės meilė! Dorybingi piliečiai! Kas gi reikalauja šiandien iš jūsų tokios aukos, kad taip noriai statytumėt į akivaizdų pavojų [savo] kraują, gyvybę ir turtus? Kieno gi įsakymas verčia jus apleisti namus, vaikus, sutuoktines, draugus ir [visa], kas tik ramiuose namuose gali būti mieliausio? O laisve! Laisve, saldžiausias ir brangiausias pasaulio turte!

Kokia tvirta dorybingose širdyse yra tavo meilė! Tėvynės meilė, laisvos ir nepriklausomos, įstatymais besivadovaujančios tautos meilė! O Dieve, kuris žmonių padermei esi pirmasis ir vienintelis laisvės ir meilės šaltinis, autorius ir mokytojas! Kokį malonų reginį mums dovanoji šiandien, kai [vėl]

liepsnoja ta švenčiausia pasaulyje ugnis! Kokią saldybę mums dovanoji šiandien, kai žvelgdami į šiuos garbinguosius piliečius [galime išvysti tarsi atgimusia] dorybingą senovę! Einat į karą, dorybingi piliečiai, pradėdami [malda] Dievui, šaukdami Jo pagalbos, o kas gi gali būti mielesnio ir tikresnio tautai bei labiau deramo ištis kilniam narsumui ir dorai? Pradedat nuo religinių apeigų, pašventindami savo ginklus ir vėliavas, o ką gi išganingesnio ir puikesnio galima sumanyti tokiam šventam, tokiam tauriam, tokiam nekaltam reikalui kaip mūsų? Žengiat, kilniausieji vaivadijos gyventojai, didžiai dorybingų ir religingų senųjų lenkų pėdomis, pradėdami karą švenčiausia Mišių auka, prašydami Švenčiausiosios Mergelės Marijos, šventųjų tėvynės globėjų Kazimiero, Stanislovo ir visų Viešpaties šventųjų užtarimo! Jūs – pirmoji lietuvių tautos vaivadija, ir neatsitiktinai pirmoji, rodanti tokį drąsų ir gražų tėvynės meilės, narsumo ir tikro katalikiško dievobaimingumo pavyzdį. Malonu skaityti Lietuvos istorijoje, kad kovoje su vokiečiais kryžiuočiais prie Žalgirio Jogailai [vadovaujant] vilniečiai pirmieji su Smolensko, Žemaitijos ir Trakų [pulkais] stojo į jau bepralaimimą mūšį ir užtikrino bei pelnė šlovingiausią pergalę tėvynei; šiandien teikiate tautai tokią pat viltį, garbingi vaivadijos gyventojai, kad pasižymėdami tokia narsa, atsidavimu, tokiu šventu tėvynės meilės įkarščiu ir su Dievo palaiminimu, kurio taip pavyzdingai ir pamaldžiai prašote, nudžiuginsite tautą iš protėvių paveldėta dora, pasitikdami mirtį, pelnydami [pomirtinę] šlovę ar brangią pergalę.

Tau dėkinga visuomenė už tokį nepriekaištingą vadovavimą, garbingasis pilietis, generole Tada Korsakai¹⁵⁸, neapvili vaivadijos, siekdamas visus išgelbėti, noriai aukoji savo darbą kartu su savo gyvybe ir krauju. Neapvili šlovės savo kovingų protėvių Korsakų, kuriems tautos kronikos ir istorijos atiduoda deramą pagarbą, net ir mūsų laikams neleidamos pamiršti jų narsos, atsidavimo ir tėvynės meilės. Dabar eini susiremti su tuo pačiu priešu maskvėnu, kuris tavo giminės riterius, keliasdešimt Korsakų, susirinkusių gelbėti tėvynę Polocke 1564 metais¹⁵⁹, nepaisydamas duoto žodžio, paėmė į sunkią nelaisvę. Dabar, narsiai tau vadovaujant, nuo tėvynės sienų turi būti atremtas tas pats priešas, kurį, [rizikuodamas] savo gyvybe ir [aukodamas] turtus, nuo Dysnos drąsiai vijo ir triuškino Mstislavlio vaivada Korsakas¹⁶⁰ 1638 metais. Su tuo priešu kovodami garbingame mūšyje Maskvos valdose, prie Polocko, tavo bendrapavardžiai protėviai iki šių dienų savo pergale išgarsino Korsakų lauką.

Kadaise čia, Vilniuje, Chodkevičius¹⁶¹ pasiėmė į mūšį Vilniaus vyskupo Benedikto Vainos pašventintą vėliavą ir sugrįžo laimingai su pergale pas savo tautiečius. Ši epocha nūnai mums taps atmintina istorijoje, nes tu, dorybingas pilietis, imi į karą pašventintą vėliavą iš dorybingo patrioto, dignitoriaus, prelado, vyskupijos administratoriaus¹⁶², taip pat palikuonio tų protėvių, iš kurių [kilęs] Aleksandras Palubinskis¹⁶³, Naugarduko vaivada, penkerius metus gynęs Livoniją nuo maskolių. Prie Cėsių ir Marienburgo visiškai sumušė Maskvą, atėmė Izburgą ir paėmė [į nelaisvę] jų vadą Ivaną Mieskierskį. Pagaliau pats, [jau] septyniasdešimtmetis, klasta buvo sučiuptas gindamas Valmierą, nelaisvėje baigė gyvenimą. O, kad palikuonys rastų istorijoje ne ką menkesnius jūsų, kilnieji vaivadijos

¹⁵⁸ *Korsakas, Tadas* (1741–1794), Vilniaus žemės teisėjas, Ketverių metų seimo deputatas, 1794 m. sukilimo dalyvis, generolas majoras. Surinkęs keliasdešimties valstiečių būrį, dalyvavo susirėmimuose dėl Vilniaus. Vėliau pasitraukė į Lenkiją, žuvo gindamas Varšuvos priemiestį Pragą 1794 XI 4.

¹⁵⁹ Mūšiai dėl Polocko vyko 1563 m. pradžioje. Vasario mėnesį kapituliavus pilies gynėjams, dauguma Korsakų giminės atstovų pateko į Maskvos nelaisvę.

¹⁶⁰ *Korsakas, Juozapas Glembockis* (m. 1643), Mstislavlio seniūnas ir vaivada. 1633 m. kovojant dėl Smolensko, savo lėšomis surinko kariuomenę ir gynė Dysnos pilį. Savo turtus taip pat skyrė gausioms religinėms fundacijoms.

¹⁶¹ *Chodkevičius, Jonas Karolis* (1560–1621), LDK valstybės ir karinis veikėjas. 1600–1605 m. ėjo Lietuvos lauko etmono, 1605–1621 m. – didžiojo etmono pareigas. Vadovavo LDK kariuomenei Livonijos karo metu. Čia pamokslininkas primena Chodkevičiaus pergalę prie Kirchholmo (Salaspilio) 1605 m.

¹⁶² *Palubinskis, Jurgis Antanas* (1735–1801), didysis Lietuvos sekretorius (1782–1793 m.), Trakų sufraganas. 1794 m. vysk. I. Masalskiui išvykus į Varšuvą, Vilniaus vyskupijos reikalai buvo pavesti Generalinei administracijai, kuriai vadovavo J. A. Palubinskis. Po Trečiojo Respublikos padalijimo vyskupija buvo reorganizuota ir paskirti 4 sufraganai. Vienu iš jų tapo J. A. Palubinskis; jis rezidavo Trakuose.

¹⁶³ *Palubinskis, Aleksandras* (m. 1607 ar 1608), Naugarduko kaštelionas. Pasižymėjo kariniais žygiais Livonijoje: 1560 m. sumušė Maskvos kariuomenę prie Cėsių, vėliau sėkmingai kovojo ties Marienburgu, 1569 m. paėmė Izburgą. 1566 m. tapo Valmieros seniūnu. 1577 m. Valmieroje buvo paimtas į Maskvos nelaisvę. Kai kuriuose šaltiniuose šie metai nepagrįstai nurodomi kaip jo mirties data. Išėjęs į laisvę, A. Palubinskis nebegrįžo į Livoniją, 1586 m. buvo paskirtas Naugarduko kaštelionu.

gyventojai, laimėjimus, priėmus tą pašventintą vėliavą, [kokius randame] ten skaitydami apie garsųj Chodkevičių! Tad šiandien, kai einate kariauti su priešu, taip maloniai pasirodydami tėvynei, kaip niekada dera į jus kreiptis Dievo vardu: klausykit, kilnieji vyrai! Klausykit, dorybingi riteriai, šiandien einate į karą su savo priešais, nenuogaustaukite, nesitraukite ir nebijokite jų, nes jūsų Dievas yra tarp jūsų, Jis išves jus iš pavojaus, Jis suteiks jums stiprybės, Dievas jus uždengs savo visagalybės skydu, Jis bus jums pagalba ir apsauga, Jis – jūsų tvirtovė ir saugumas, nes Jis teisingas teisėjas, keršytojas už [skriaudą] jūsų nekaltumui ir jūsų teisingos kovos gynėjas. Buvo tokie laikai, dar [nė] keturi šimtai metų nepraėjo, kai Lietuva viešpatavo visoje Rusioje, kai diktavo įstatymus Maskvos kunigaikščiams ir carams, kai tas pačias pilis ir bokštus, kuriuos čia, Vilniuje, matome, Gedimino, Algirdo ir Vytauto paimti Maskvos belaisviai savo rankomis statė, o dabar štai tos tautos belaisviai priversti ardyti ir paversti griuvėsiais tai, ko nepajėgė padaryti laikas ir senumas. Koks nepaprastas atsimainymas žmonių reikaluose! Tai vis to paties Dievo ir visagalės Jo dešinės [veikimas]! Dievas su mumis, garbingieji piliečiai.

Nes kuo gi mes nusikaltom tam žiauriam priešui, kuris užgrobė ir apribojo mūsų valdžią, kuris atėmė mūsų seną ir [iš protėvių] paveldėtą kraštą, kuris ėmė į nelaisvę iš jų pačių namų šios tautos laisvus senatorius, patarėjus ir dorybingiausius piliečius? Kuo gi mes nusikaltom tiems piktiems kaimynams, kurie mūsų nepriklausomybę, mūsų laisves, mūsų savarankiškumą stengėsi palenkti savo tironijai klastingomis kalbomis, išdavikiškais ryšiais, pagaliau baisiomis apgaulėmis? Kuo gi mes jiems nusikaltom, kad dabar, kai vargana tauta pakilo iš išdavystės letargo, jie ugnimi ir kalaviju naikina nekaltus, [viską] plėšia, degina, atiminėja, niokoja ir lieja nekaltą kraują? Kuo gi, dėl Dievo, mes nusikaltom tam priešui, kuris grūmoja šiam miestui, kad jame akmenis ant akmenis nepaliks? Kuris negailestingai graso, kad niekam gyvybės nedovanos, niekam neatleis, kuris mus įžūliai gąsdina, kad Vilniaus gyventojų kraujas tekės latakais nuo jų žiaurus kalavijo ir tironiškų ginklų! Klausykit, dorieji žmonės! Klausyk, nuskriausta tauta! Klausykit, karingi ir narsūs piliečiai! Dievas su mumis! Teisingumas mūsų pusėje! Nekaltai pralietas kraujas nugalės tironus dėl jūsų narsumo ir drąsos, nekaltos žmonių ašaros ir aimanos su raudomis visoje tautoje turi sugėdyti žmonių kankintojus ir nepasotinamus piėšikautojus, argi pačios šio miesto sienos ir griuvėsiai nesišaukia Dievo ir viso pasaulio keršto tiems tironams, kurie nuo seno nepaliaujamai stengiasi mus pražudyti ir išnaikinti? Pažvelkit į šios sostinės pastatų griuvėsius! Pažvelkit į ištuštėjusius nuo neatmenamų laikų statinius, apleistus priemiesčius su įgriuvusiais namais, kur [likę] tik graudūs pėdsakai buvusios šio miesto platybės ir žmonių gausos! Kieno gi negailestinga ranka paliko tokio nuožmumo pėdsakus? Tai žiaurus, nesuvaldomas, kraujo ištroškęs ir klastingas maskolius viską sugriovė ir suniokojo. Paimkite savo tautos, šio miesto, šios šlovingosios sostinės kronikas ir istorijas, ten pamatysite, kad maskvėnas, įniršęs ant mūsų tautos, visais laikais stengėsi mus pražudyti ir negailestingai pralieti kraują. Baisu skaityti istorijoje, kaip žiauriai Maskva čia siautėjo ugnimi ir kalaviju 1660 metais. Kraupu prisiminti Danilą Misieckojų, Maskvos vaivadą, kuris čia, Vilniuje, įsakė žiauriai nukankinti iki trisdešimties tūkstančių žmonių! Puldavo jis iš pilies miestą, įsakydavo plakti ir [kaip gyvulius] skersti tūkstančiais suvarytas moteris ir vaikus, vienus kirviais sukapti į gabalus, kitus bardišiais perpus perkirsti, [dar] kitus, užsodinęs ant kuolo, marino kankindamas keletą dienų; sūnus įsakydavo sukapti ir perkirsti motinų akivaizdoje, žmonas baisiai kankindamas žudė vyrų akyse, nėščias moteris skrozdavo gyvas, o iš įsčių išplėštą vaisių sudaužydavo į motinų ir tėvų galvas! O, Dieve! Kaip sudreba pati prigimtis, vos prisiminus tą žiaurumą ir laukinį nuožmumą! Taip elgėsi negailestingas maskolius šioje sostinėje, Vilniuje, ir gal būtų visus [jo gyventojus] išnaikinęs, pavertęs šį nelaimingą miestą nykia dykyne, jei Dievo gailestingumas nebūtų pasiuntęs į pagalbą Vilniui keršytojo už nekaltai pralietą kraują, d[idžiojo] Lietuvos etmono Mykolo Paco, kuris, užrėmęs pilyje žiaurų tironą, po keleto mėnesių apsupties jį paėmė [į nelaisvę] ir čia, Vilniaus turgaus aikštėje, Danila Misieckojus, maskvėnų vaivadėle vadintas, keršto ašmenimis buvo nukirsdintas. Štai jūsų kovos teisingumo įrodymai, garbingieji piliečiai! Šis miestas, anksčiau savo statiniais per mylių mylias nusidriekęs, šis miestas, kadaise galėjęs išvesti į karą ir mūsų šimtą tūkstančių žmonių, šis puikus, [garsėjantis] prekyba, galingas miestas regėjo surakintus rusų carus, totorių chanus ir buvo mūsų šlovingiausiųjų Jogailaičių

sostinė bei [gimtas] lizdas. Pažvelkite, į kokią padėtį nūnai įstūmė šį miestą negailestingas priešas! O, garbingieji Vilniaus vaivadijos gyventojai! Koks vertingas tautos akyse yra dabartinis jūsų poelgis, kai pakeldami savo vėliavą ir ginklus aukojate kraują savo sostinei ginti! O, Vilniaus miesto piliečiai! Kokia atvira širdimi, kokia sujaudinta dvasia turite dabar žvelgti su džiaugsmo ašaromis akyse į tą brangiausią auką, kurią visa vaivadija taip kilniai skiria visuotiniam išsigelbėjimui! Koks malonus jums vaizdas tų patriotų susitelkimų, tų ginkluotų piliečių būrių, tų tautos karinių pajėgų šioje pačioje vietoje, kur neseniai žiaurus maskolius buvo išskleidęs savo gėdingas despotizmo ir tironijos vėliavas, prisidengęs apgaulingu bičiuliškos kariuomenės vardu, kurį jam bjaurūs tėvynės išdavikai, pagrįstai nubausti kartuvėmis, tautos ir pasaulio akivaizdoje stengėsi suteikti. Eikite kartu, piliečiai, Dievo akivaizdoje, bendrų ketinimų, jėgos ir galios [vienijami], o Dievo gailestingumas [tepalaike] viltį, kad savo vaikams paliksite laisvą ir nepriklausomą tėvynę, kad ši garsi sostinė bus užstota riterių ir laisvų žmonių krūtinėmis bei gyvybėmis ir [kad] žiaurus priešas nepasidžiaugs galimybė ir toliau nuožmiai trypti [šią] laisvą ir narsią tautą. Nuo pat mūsų tautos pradžios dar niekuomet nebuvo tokio karo kaip dabar, ir niekuomet anksčiau nekovojo tautos dėl tokio brangaus dalyko, kaip dabar [jos] ir mes esame priversti kovoti! Visagalis Dievas pažadino mūsų tautiečio ir piliečio Tado Kosciuškos neprilygstamo kovingumo dvasią! Tai mūsų kraujas! Tai mūsų širdis! Tai kaulas iš mūsų kaulų! Tas nepaprastas vyras, sukurtas savo tėvynės atgimimui, vienu šūkiu gelbėti tėvynę pažadino visą tautą, [kad ši] pripažintų, kokie nežmoniški [jai] uždėti pančiai, vėliau [paakino] išvysti niekšiškausias išdavystes ir klastas, kuriomis ją apgaudinėja tironai, jos priešai, pagaliau [paskatino] nusimesti bjaurų nelaisvės jungą, kurį ant laisvų [žmonių] sprandų tėvynės išdavikai prievarta, dar baisesnė už priešų nuožmumą, taip negailestingai uždėti nusprendė. Ir kas gi eina mūsų kovos priešakyje? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi yra mūsų sąjungininkai ir tikriausi draugai? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi [yra] mūsų atrama, apsauga, paguoda, jėga ir išsigelbėjimas? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora. Kas gi mums parūpina reikalingų lėšų, ginklų, amunicijos, apkabų ir talentingų karo vadų bei viršininkų? Dievas. Kosciūška. Ir nuskriaustos tautos dora, pastūmėta kraštutinės neivilties. Tuose trijuose šaltiniuose rasime viską, kas šioje kovoje gali būti reikalinga tautos šlovei, tėvynės laimei, piliečių laisvei.

Juk yra ir kitų, mūsų atžvilgiu palankiai nusiteikusių tautų, vienodai kaip ir mes mėstančių ir turinčių tuos pačius priešus, bet [ar rastume bent vieną tokią,] kur milijonas žmonių nepabūgtų mirties, kad kitas milijonas išsaugotų laisvės ir nepriklausomybę? Kur tautos gelbėjimo įkarštyje nebebūtų skirtumo nei tarp turtingo ir vargšo, nei tarp pono ir valstiečio, nei tarp kunigo ir samdomo kareivio, nei tarp silpnosios lyties ir narsių vyrų, nei tarp senių ir vos truputį jėgos teturinčių vaikų, kur visi eina nugalėti ar mirti gindamiesi? Ten pakanka pasakyti, kad su mumis Dievas, Kosciūška ir nuskriaustos tautos dora.

Čia eina visa tauta, tad šalin, išdavikai ir klastingi politikai, nedrumskit proto dorybingiems piliečiams, nežinantiems, kas yra jakobinizmas, kurį mums primeta priešas, čia eina visi žmonės, žinantys laisvės kainą! Šalin, abejingieji ir bejausmiai, kurie savo naudą ir gerovę vertinate labiau nei laisvę ir tėvynę, pražūkit su savo turtais, jei gailite jų tautos išgelbėjimui! Čia eina tauta, nusprendusi gyventi laisva arba žūti. Todėl šalin, apsimetėliai patriotai, išmintingieji kompromisų ieškotojai, klastingai besižvalgantys į abi puses! Šalin, patyrę panikuotojai, visur skleidžiantys baimę ir abejingumą! Šalin, susidvejinusios širdies baidyklės! Šalin, ant dviejų kėdžių norintys sėdėti apsukruoliai! Čia vadovauja nuoširdumas, dora, laisvės meilė ir neatšaukiamas pasiryžimas. Čia eina visi piliečiai, nepaisant kilmės, luomo, turty, visuomeninės padėties, tikėjimo ir profesijos. Todėl šalin, pasipūtę egoistai, besirūpinantys vien savimi, savo namais ir savo reputacija! Čia eina į karą žmonės, ištikimi Dievui, ištikimi tėvynei, ištikimi įstatymams, ištikimi savo karaliams, ištikimi savo tėvų šventajai religijai. Tad šalin, ištvirkę libertinai, šalin madingi filosofai be tikėjimo, šalin, piktžodžiautojai prieš Aukščiausiąją Dievišką Esybę! Nes dorybinga tauta pasitiki savo Dievu, šaukiasi Dievo pagalbos, būdama narsi ir nekalta vien Dievo valiai paveda ir atiduoda tėvynės ir tautos likimą ir nepažįsta nežaboto jakobinizmo, kurį mums despotai ir tironai šmeižikiškai primeta. O gal panorės kas nors mus įbauginti priešojų pajėgų gausa? Mes atsakysime Šv. Rašto žodžiais, kad jų ranka – žmogaus, kuri

greitai kris, o mūsų ranka – Dievo, kurios niekas negali įveikti, kad Dievui lengva mažu būriu įveikti didelės pajėgas, nes laimi ne skaičiumi ir daugybė, bet iš Dangaus [siųsta] galia ir jėga¹⁶⁴, ir [kad] Dievas neapgauna tų, kurie vien jį pasitiki. Tebūna mūsų širdys tokios tyros prieš Dievą, kokia nepriekaištinga mūsų kova viso pasaulio akivaizdoje.

Tiesa, pripažinkim, piliečiai, kad negalime atvirai pasididžiuoti esą verti Dievo malonės! Negalime sakyti, kad nenusipelnėm baisių Dievo bausmių dėl jaunuomenės ištvirkimo, senųjų godumo, vyrų puikybės ir išdidumo, moterų begėdiškumo, riterių ištižimo, pareigūnų neteislingumo, išdavystės ir apgaulės [įvairiuose] reikaluose, ponų bedieviškumo, prastuomenės dykinėjimo ir girtuokliavimo, libertinų piktžodžiavimo, visų luomų pasileidimo. Bet, o Dieve! Argi Tavo gailestingumas ne didesnis už mūsų nuodėmes ir neteisumus? O nuostabūs Dievo sprendimai! Argi Maskvos žiaurumai, mūsų priešų plėšikavimai, išdavystės, prievartavimai, begėdystės, tironiškumas ir baisus bedieviškumas nėra verti Tavo keršto ir bausmės? Tu, o gerasis Tėve, jau nubaudei mus ta baisia rykšte, jų [t. y. priešų] nuožmumą panaudojai mums pataisyti ir nubausti, taigi dabar Tavo vaikai nusižeminę, Tavo ištikimieji žmonės siekia atgailos ir pasitaisymo. Argi nesulaužysi, o maloningiausias Tėve, tos rykštės, kuria mus iki šiol plakei? Tos rykštės, kuria mūsų puikybę ir nusižengimus iki šiol teisingai baudei? Nejau nemesi savo keršto ugnin to savo rūstybės įnagio, kai Tavo žmonės, mūsų tauta, atgailauja, verkia ir nuoširdžiai trokšdama pataisyti papročius glaudžiasi prie Tavęs bei pasitikėdama Tavo galia eina ginti savo tėvynės, laisvės, nepriklausomybės ir Tavo dieviškųjų altorių. Štai taip, piliečiai krikščionys! Būkime santaiškoje su Dievu ir Jo tikėjimo įstatymais, [tada] Dievas bus su mumis ir sunaikins mūsų priešus. Kupinas tos dvasios prisiartinai nūnai prie Viešpaties altoriaus, dorybingasis Pilieti Generole, visai piliečių visuomenei iš didžiausio susijaudinimo liejant džiaugsmo ašaras, paėmei iš kunigo rankų pašventintą ginklą ir šią vėliavą, kuri jums turi padėti siekti pergalės, gelbstint mieląją tėvynę. Telydi jus galybių Dievas! Siunčiame Dievui už jus savo atodūsius, kad Jis pats būtų jūsų vadas ir vedlys, siunčiame už jus savo ašaras ir raudas, matydami jus noriai aukojančius savo kraują ir gyvybę už mus, už savo tautą ir tėvynę. Paimkit tuos kalavijus ir ginklus, pašventintus kerštui už tautos skriaudas, kerštui už nekaltai pralietą kraują, kerštui už sudegintus miestus ir kaimelius, pažeistas prigimtines ir tautų teises, sutryptą bažnyčių ir Dievo altorių šventumą. Eikit, mylimos tėvynės mieliausieji sūnūs! Eikit, garbingiausieji piliečiai, savo gyvybe užstojantys mūsų gyvybes! Eikit, mylimiausieji broliai! Dievas jus laimina, Bažnyčia už jus meldžiasi, kunigai ir visa dvasininkija verkdami kelia už jus rankas į Dievą, kad dangiškoji visagalybė teiktųsi jus gelbėti ir saugoti, visi žmonės, seniai, moterys ir nekalti vaikai su ašaromis žegnoja jus ir palydi. Patikėkit savo likimą Dievo valiai ir savo kovos teisingumui, būkit narsūs ir ryžtingi, kaukitės ir stokit dvikovon su savo priešu už tėvynę, už vaikelius, už žmonas, už namus ir už Dievo altorius, prisiminkit savo protėvių šlovę, prisiminkit tautos įstatymą, kad kas iš mūsų lauko gėdingai pabėga, praranda šlovę, garbę, turtą ir nėra vertas gyventi. Prisiminkit vargšų valstiečių ašaras ir raudas, kad žygiuodami niekam nepadarytumėte nė mažiausios skriaudos. Prisiminkit Dievą, savo širdžių ir veiksmy teisėją! Prisiminkit dorybingų širdžių balsą, kad geriau žūti kare nei matyti žudomus savo vaikus, savo brolius, savo sutuoktines, dukras ir niekinamus altorius bei savo tautą. Taip dievobaimingas Makabiejus baigė kalbą, išvykdamas į mūsų už savo tautą ir savo Bažnyčią. Taip kunigas Skarga¹⁶⁵ kalbėjo čia, Vilniuje, jūsų protėviams, išlydėdamas juos su Zigmantu III į Livonijos karą. Nūnai [jūs,] eidami į karą, leiskite man tuos pačius žodžius į jūsų širdis pamaldžia dvasia amžiams įrėžti: „Imkit pašventintus ginklus, po laisvės ir šlovės vėliava pasirodykit esą kilnios ir laisvos bei mylimos tėvynės narsūs sūnūs! Narsiai kovokit prieš tautas, susivienijusias ir sudariusias sąmokslą mūsų, mūsų namų ir altorių, mūsų nepriklausomybės ir laisvių pražūčiai. Atminkit, kad geriau ir šlovingiau mirti garbingai, nei žvelgti į savo mylimos tėvynės pražūtį ir savo tautos gėdingą nelaisvę bei savo tikėjimo ir Dievo altorių išniekinimą. *Accingimini et estote filii potentes, ut pugnetis adversus nationes has, quae convenerunt disperdere nos, et sancta nostra. Quoniam melius est nos*

¹⁶⁴ Plg. 1 Mak 3, 18–19.

¹⁶⁵ Skarga P. *Wsiadane na wojnę kazanie, gdy niezwyceżony i Bogu miły król polski i szwedzki, Zygmunt III pan nasz miłościwy, na konia swego do Inflant z wojskiem wsiaść miał, czynione [...] w Wilnie [...] roku Pańskiego 1601, Kraków, 1602.*

*mori in bello, quam videre mala gentis nostrae et sanctorum*¹⁶⁶. Amen.

Iš lenkų kalbos vertė Kristina Mačiulytė,
vertimą parengė Eglė Patiejūnienė

Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 224–283, 329–383.

¹⁶⁶ Pasiruoškite mūšiu ir būkite drąsūs! Būkite pasiruošę [...] kovoti su šiais pagonimis, susibūrusiais sunaikinti mus ir mūsų šventovę. Verčiau mums mirti kovojant, negu matyti žūtį savo tautos ir savo šventovės! (1 Mak 3, 58).